

Česká matematická komunita v letech 1848 až 1918

Středoškolský učitelé

In: Martina Bečvářová (author): Česká matematická komunita v letech 1848 až 1918. (Czech).
Praha: Matfyzpress, 2008. pp. 185–248.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/400911>

Terms of use:

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

VI.

STŘEDOŠKOLŠTÍ UČITELÉ

Středoškolští učitelé patřili v 19. století k nejvzdělanější vrstvě národa a měli vysoký společenský respekt. Podíleli se na nejrůznějších vědeckých, odborných, kulturních, společenských i politických aktivitách.

V první polovině 19. století studovali zájemci o učitelskou dráhu odborné předměty na univerzitách, kde byly postupně zřizovány speciální stolice pro pedagogickou přípravu katechetů, vychovatelů a učitelů. Až do roku 1849 však nebyla příprava budoucích středoškolských učitelů institucionálně zajištěna.

V roce 1850 byly pod vlivem Exner-Bonitzovy reformy na univerzitách zřízeny *zkušební komise pro kandidáty učitelství*¹ a stanoveny pevné normy pro profesní kariéru středoškolského učitele.² Byly zavedeny tzv. *zkoušky učitelské způsobilosti*, které se v letech 1850 až 1897 skládaly ze čtyř částí. Nejprve uchazeči sepsali *domácí práce* (dvě práce z aprobačních předmětů a jednu práci zahrnující didaktiku, pedagogiku, filozofii a psychologii). Témata těchto prací zadávala zkušební komise, kandidáti měli obvykle šest týdnů na jejich vypracování. Hotové práce posuzovala zkušební komise, která doporučila nebo nedoporučila kandidáta k dalšímu řízení – ke školní části zkoušky, tzv. *klauzurní písemné práci*. Ta se skládala ze tří celodenních písemných zkoušek (dvou odborných a jedné didakticko-jazykové). Po jejich úspěšném složení následovaly *ústní zkoušky* a na závěr tzv. *přednáška na zkoušku* na některé veřejné škole. Kromě přesně stanoveného průběhu zkoušky učitelské způsobilosti byly určeny tzv. *aprobační kombinace*.³ Zkoušky nebyly ani formální, ani jednoduché. Stávalo se, že kandidát neuspěl a musel je opakovat nebo získal jen částečnou aprobaci; tu si mohl později dalšími zkouškami doplnit či rozšířit.

V roce 1897 byla zavedena *minimální doba univerzitní přípravy* středoškolských učitelů. *Kandidáti učitelství* museli být zapsáni alespoň 7 semestrů jako řádní univerzitní posluchači a kromě své specializace (dané aprobací, ke které směřovali) navštěvovali přednášky z filozofie, pedagogiky, historie, vyučovací řeči a němčiny. Pro výuku matematiky, fyziky a deskriptivní geometrie na středních školách bylo možno do délky studia započítávat i dva roky studia na technice. Speciální pravidla byla stanovena pro absolventy reálků, kteří mohli získat aprobaci jen ve skupině tzv. matematicko-přírodovědných předmětů, pokud si nedoplnili maturitní zkoušku z latiny.

Od roku 1897 mohla být třetí domácí práce nahrazena kolokviální zkouškou z filozofie a pedagogiky (dvě tříhodinové ústní zkoušky) nebo vysvědčením z pedagogického a filozofického semináře. Za jednu odbornou domácí práci mohla být uznána kvalitní seminární, laboratorní nebo časopisecká práce. Klauzurní

¹ Komise byly ustanovovány ministerstvem vždy na dobu jednoho roku.

² Tyto předpisy byly pak výrazněji reformovány v letech 1897 a 1911.

³ Matematika se pro výuku na gymnáziích studovala v kombinaci s fyzikou, přírodopisem nebo propedeutikou; pro reálky v kombinaci s deskriptivní geometrií nebo fyzikou.

písemná práce se skládala ze dvou písemných zkoušek (hlavní byla osmihodinová, vedlejší čtyřhodinová). Ústní zkoušku tvořily dvě odborné zkoušky z aprobačních předmětů, zkouška z vyučovacího jazyka (gramatika, literatura a historie literatury) a v případě, že vyučovacím jazykem nebyla němčina, i zkouška z německého jazyka. Byl zvětšen počet aprobačních kombinací a stanoveno, že zkoušky složené jen pro nižší třídy středních škol či neúplné zkoušky neposkytují právo k získání *definitivního místa*.

V roce 1911 byl přijat nový zkušební řád, zavedeny jednotné zkušební komise pro všechny typy středních škol, byly sjednoceny aprobace pro různé typy středních škol a upraveny požadavky na studium i zkoušky z tzv. neaprobačních předmětů (filozofie, pedagogika, historie, psychologie, jazyky). Zachován však byl průběh zkoušky z roku 1897.⁴

Poznamenejme ještě, že roku 1904 byly povoleny i *zkoušky kandidátek učitelství*. Jejich průběh byl stejný jako u kandidátů, ženám však bylo dovoleno působit jen na dívčích středních školách.

Po úspěšném složení zkoušky učitelské způsobilosti obdržel kandidát učitelství *vysvědčení* s velmi podrobným hodnocením průběhu zkoušky.⁵ Nyní byl povinen absolvovat ještě tzv. *zkušební rok* (Probejahr), proto byl přidělen na některou veřejnou střední školu, pro kterou získal aprobaci. První pololetí hospitoval u tzv. *vedoucího učitele*, ve druhém pololetí bezplatně vyučoval pod jeho dohledem ve vybraných třídách a zároveň získával pod jeho vedením zkušenosti v didaktice a metodice svých předmětů, odborné literatuře, ve školní práci i administrativě. Po uplynutí zkušebního roku obdržel vysvědčení, které bylo nutnou podmínkou pro další postup.

Při nedostatku učitelů bylo možno zkušební rok zkrátit nebo prominout. Někdy učili pod dozorem zkušeného učitele se svolením ministerstva kandidáti neaprobovaní (bez řádně absolvovaných zkoušek učitelské způsobilosti) či dokonce nezkušení (bez odpovídajícího vysokoškolského vzdělání).⁶ Při nadbytku učitelů se naopak zkušební rok prodlužoval.

Další kariérní postup středoškolských učitelů byl přesně stanoven a řídil se počtem volných či uprázdněných míst, neboť v Rakousku a později i v Rakousku-Uhersku byla všechna místa středoškolských učitelů přesně systemizována.

Nový učitel se po zkušebním roce stal nejprve *suplujícím profesorem* (zastupoval nemocného nebo zemřelého kolegu, kolegu na dovolené, uvolněného ke

⁴ Pro matematiku byly povoleny kombinace se zeměpisem, fyzikou, deskriptivní geometrií, filozofií, kreslením a modelováním.

⁵ V Archívu Univerzity Karlovy jsou uloženy četné protokoly o zkouškách kandidátů učitelství a jejich domácí práce, vysvědčení někdy nalezneme v pozůstalostech jednotlivých profesorů. Z jejich znění je patrné, že zkoušky byly velmi komplexní a obtížné.

⁶ Oblastí, kde byl naprostý nedostatek kvalifikovaných učitelů, byla Halič. Zde např. v roce 1913 bylo 406 aprobovaných učitelů, 524 neaprobovaných, z nichž někteří učili i více než 20 let, aniž by aprobaci získali. Matematiku učilo 101 učitelů s úplnou aprobací a 51 bez aprobace.

studiu nebo přeloženého na nové místo) nebo *provizorním učitelem* (vyučoval v nově zřízených paralelkách). V praxi se však dělení na suplující a provizorní učitele příliš nedodržovalo. Suplent, jak byl začínající učitel označován, měl stejné povinnosti jako definitivní učitel, byl však posílán do horších tříd, měl menší plat a neměl žádnou jistotu povolání. Na suplentském místě někteří učitelé setrvali i 10 až 15 let.⁷ Pro každou rakouskou zemi byly u zemského školního úřadu sestaveny podrobné seznamy učitelů podle aprobací, data složení zkoušky učitelské způsobilosti a odsloužených let.

Na uvolněné učitelské místo byl vypsán konkurz; ředitel školy vybral z přihlášených uchazečů své *terno* (tj. tři uchazeče se stanovením jejich pořadí) a návrh zaslal zemské školní radě s materiály všech uchazečů konkurzu. Zemská školní rada na základě jeho doporučení a zaslaných materiálů vybrala své *terno* a návrh zaslala na ministerstvo, které jmenovalo nového *skutečného učitele* na dobu tří let (Probetriennium). Po třech letech uspokojivé práce se skutečný učitel stal *definitivním* a získal profesorské místo „pod penzí“. Do zkušebního tříletí se od 90. let započítávalo i suplentské období a učitel tak mohl být ihned jmenován definitivním profesorem, někdy dokonce i ve vyšší tarifní třídě. V roce 1917 bylo tříletí ze systému odstraněno.⁸

Poznamenejme, že od roku 1850 byly též stanoveny platy⁹ i učební úvazky ředitelů, středoškolských profesorů a suplentů.¹⁰ Současně byla vydána pravidla pro snížení vyučovací povinnosti (např. třídnictví, vedení knihovny, správa kabinetu, sbírky či laboratoře) a pravidla pro přiznání penze.¹¹

Během druhé poloviny 19. století postupně narůstal počet českých středních škol a spolu s tím i počet českých středoškolských profesorů. Aprobační kombinace s matematikou, které patřily k velmi obtížným, získalo během padesáti let několik desítek učitelů, někteří z nich se dokonce stali soukromými docenty nebo profesory na vysokých školách v Praze a Brně. Jiní zastávali místa ředitelů škol a školských funkcionářů. Mnozí strávili celý život na středních školách,

⁷ Např. v roce 1900 bylo v celém Rakousku-Uhersku 35,4 % suplentů, v roce 1906 47,4 %, v roce 1907 47,8 % a v roce 1909 již 50 %.

⁸ Více o zkouškách učitelské způsobilosti, kariéře středoškolských profesorů a školských předpisech viz [Ka], [Le], [Chl], [Vs], [Bz] a [Ps].

⁹ Platy středoškolských profesorů byly velmi slušné a umožňovaly rodině dobrou životní úroveň (pronájem pěkného bytu, služku apod.). Např. na konci 19. století byl roční plat definitivního profesora při jeho jmenování 2800 K a zvyšoval se 5 kvinkvenálkami o 500 až 900 K až na hodnotu 6600 K. Kromě tohoto základního platu pobírali učitelé ještě příplatek podle místa působení, někdy též drahotní přídavek a příspěvek na výchovu dětí. Vdovy po středoškolských učitelích měly nárok na zaopatření, rovněž sirotci.

¹⁰ Např. ředitel vyššího gymnázia měl povinnost učit 5 až 8 hodin týdně, ředitel vyšší reálky 6 až 8 hodin, ředitel nižšího gymnázia 10 až 14 hodin a ředitel nižší reálky 8 až 10 hodin. U velkých škol bylo možno úvazek ještě snižovat až na minimum 3 hodiny týdně. Profesori jazyků měli stanovenou vyučovací povinnost na 17 hodin týdně, učitelé kreslení, tělocviku a suplenti na 24 hodin, ostatní učitelé na 20 hodin.

¹¹ Definitivní profesor mohl po čtyřicátém roku svého věku odejít do důchodu, pokud předložil potvrzení o vážné nemoci, v šedesáti letech mohl odejít do plného důchodu a v sedmdesáti letech do důchodu odejít musel.

kde se aktivně zapojili do regionálních aktivit (např. působili v místních spolecích a společnostech, byli okresními školními inspektory či městskými radními, účastnili se kulturního i politického života). Další se angažovali v činnosti celostátních odborných spolků a společností (např. Jednota českých matematiků), psali středoškolské učebnice, odborné monografie a články, které uveřejňovali v odborných časopisech nebo ve výročních zprávách středních škol, na kterých působili. Někteří překládali učební texty či odborné práce (především z němčiny, italštiny a francouzštiny), jiní se věnovali např. technickým vynálezům a získali řadu patentů. Několik učitelů matematiky se proslavilo zcela mimo svůj obor, jejich jména jsou dnes podstatně známější mimo matematickou komunitu.¹² Jiní aktivní nebyli, jejich jména jsou zcela zapomenuta.

V následujícím textu je podáno devět medailonků učitelů. Z desítek středoškolských učitelů matematiky byli vybráni ti, jejichž profesní kariéra i odborné zájmy dokreslují výše zmíněnou obecnou charakteristiku.

První z nich, Augustin Pánek, se stal v závěru své profesní kariéry vysokoškolským profesorem matematiky a byl po celý život všestranně činným v české matematické komunitě. Další tři, Josef Smolík, František Fabinger a nematematick František Servít, se zasloužili o české překlady Eukleidových *Základů*. Josef Rudolf Vaňaus a Josef Laun se jako studenti univerzity podíleli na založení *Spolku pro volné přednášky z matematiky a fyziky*. Karel Pánek se intenzivně věnoval vynálezectví, Josef Lošťák, aktivní člen Jednoty, se stal významným školským funkcionářem, Josef Úlehla byl „pouhým“ učitelem měšťanské školy, tj. učitelem bez „velké kariéry“, ale s neuvěřitelně všestrannými zájmy a bohatou odbornou činností.

Jejich pestré životní osudy a odborné aktivity byly popsány na základě studia archívních materiálů, nekrologů, výročních zpráv středních škol, spolků a společností a zpráv v denním tisku.¹³ Na mnoha místech jsou k dokreslení osobnosti popisovaného profesora uvedeny vzpomínky jeho kolegů či žáků. Původních vzpomínek se dochovalo jen málo, místy jsou silně osobní, nostalgické, ale i úsměvné. Přesto nebo právě proto vykreslují atmosféru doby, výuku a metodiku práce, charakterizují lidské i odborné kvality učitele. Je z nich často cítit respekt, který kvalitní učitelé v 19. století v nejširších společenských kruzích měli.

¹² Např. Jiří Guth-Jarkovský (1861–1943), František Lexa (1876–1960), Karel Vorovka (1879–1929) a Josef Smolík (1832–1915).

¹³ O metodice práce a významu biografii viz M. Bečvářová: *Czech Project in History of Mathematics (Biographical Monographs. Evaluation of Scientific and Pedagogical Work)*, International Zeitschrift für Geschichte und Ethnik der Naturwissenschaften, Technik und Medizin 12(2004), str. 40–48.

AUGUSTIN PÁNEK (1843–1908)

Rodina a studium

Augustin Pánek se narodil dne 3. prosince 1843 v Praze.¹⁴ Obecnu školu navštěvoval nejprve v Chrudimi, potom v Dobřanech. V roce 1860 ukončil nižší reálku v Písku a prý na přání rodiny se stal písařem podkrajského úřadu v Blatné.¹⁵ Tato práce ho prý příliš neuspokojovala, proto ho rodina po dvou měsících poslala zpět na vyšší reálku do Písku, kterou s výborným prospěchem ukončil ve školním roce 1862/63. Ve studiích pak pokračoval na pražské polytechnice, kde se věnoval strojnictví. V roce 1867 studia ukončil a krátkou dobu pracoval jako dozor při stavbě parního mlýna na Moravě.

Asistent a suplent

Po úspěšném ukončení stavby mlýna se A. Pánek vrátil do Prahy, kde se ve školním roce 1867/68 stal učitelem *soukromého reálného gymnasia F. Čupra*. Současně byl na pražské polytechnice jmenován asistentem při stoličce matematiky profesora Františka Josefa Studničky. Na tomto místě setrval až do roku 1872. V roce 1869 se navíc stal učitelem matematiky na *první veřejné sladovnické škole v Praze*.

Rozhodující vliv na Pánkovu další životní dráhu měl patrně F. J. Studnička. A. Pánek se v roce 1870 definitivně rozhodl pro učitelství povolání; složil zkoušku učitelství způsobilosti pro výuku matematiky a fyziky na vyšších reálkách s českou vyučovací řečí a dne 3. února 1870 získal aprobační dekret. Nadále však působil jako asistent na české polytechnice, jako učitel *sladovnické školy* i jako učitel matematiky na *soukromém vyšším reálném gymnasiu Dr. Ignáce Maadeho*, kde vyučoval v letech 1870 až 1872.

Učitelství působení

V letech 1872–1895 byl A. Pánek profesorem na *vyšší střední škole městské v Praze na Malé Straně*, od roku 1895 do roku 1904 učil na *c. k. státní vyšší*

¹⁴ Viz matrika narozených Sv. Mikuláš, Mik N 19, fol. 39. V česko-německy psaném matričním zápisu stojí: Augustin Niklas Johann v. Nepomuk se narodil 3. 12. 1843, pokřtěn byl kaplanem Hankou 5. 12. 1843, je katolického vyznání. Otec není uveden, matkou je Eleonora Pánková, prý dcera Ignáce Pánka, krupaře z Chrudimě v kraji Kouřimském v Čechách a jeho ženy Anny rozené Mayer. Jako kmotři jsou uvedeni Johann Hackl, hodinář, a Klara Buress, manželka sloužícího u Pana knížete arcibiskupa v Praze. Místem narození je dům č. 251/3, kde žila porodní bába Marie Tirschel. Poznamenejme, že v zápisu je (možná úmyslně) chyba, neboť Chrudim nebyla v Kouřimském kraji. Nezvyklé je i narození dítěte v domě porodní báby. Jako nemanželské dítě měl A. Pánek soudně stanoveného poručníka. Jeho jméno nelze ve spisech Judicialního senátu Magistrátu hl. m. Prahy z let 1784 až 1851 vyhledat, neboť tyto spisy nejsou zatím uspořádány.

¹⁵ Na konskripčním listu v Archivu hl. města Prahy je uvedeno, že Augustin Pánek měl do roku 1873 domovské právo v Blanici, okres Blatná, pak získal jako středoškolský profesor domovské právo v Praze. Patrně šlo o Blanici ležící asi 10 km jihozápadně od Vodňan, hejtmanství Písek, okres Vodňany. U Blatné žádná Blanice není, okres je tedy opět uveden chybně.

realce v Praze III. Na středních školách vyučoval matematiku a deskriptivní geometrii, kreslení a rýsování, krasopis; týdně míval 16 až 20 hodin.

V roce 1872 se habilitoval na *české polytechnice* pro obor určitých integrálů. Jako soukromý docent pravidelně vypisoval přednášky o určitých integrálech a o počtu pravděpodobnosti, suploval přednášky profesorů Eduarda Weyra a Gabriela Blažka po dobu jejich dovolené či nemoci.

Dne 31. července 1896 byl A. Pánek jmenován mimořádným profesorem matematiky *c. k. české vysoké školy technické v Praze* a o rok později mu byly svěřeny nově zavedené přednášky o základech vyšší matematiky pro studenty chemie.

Dne 20. července 1904 byl na technice jmenován řádným profesorem matematiky s platností od 1. 10. 1904. Vyučoval *základy vyšší matematiky* a vypisoval přednášky z počtu pravděpodobnosti. V roce 1905/06 byl „děkanem obecného oddělení“ a v roce 1908/09 „děkanem odboru kulturního inženýrství“.

Zemřel náhle dne 10. prosince 1908. Pánkův nekrolog uveřejnil v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky* Karel Petr až v roce 1912.

Rodinný život, děti

Pánkův rodinný život asi nebyl příliš šťastný. V jeho manželství s Marií Wolfovou se narodilo pět dětí. Roku 1887 však onemocněl, žena ho opustila a vrátila se i s dětmi k rodičům. Pánek se přestěhoval ke svému bratranci Karlu Pánkovi, středoškolskému profesoru matematiky a fyziky na akademickém gymnáziu v Praze. O jejich domácnost v Liliové ulici pečovala Karlova sestra Anna. Augustin Pánek pak až do smrti šťastně žil se svou sestřenicí Annou Pánkovou, se kterou měl dvě nemanželské děti. Dne 2. dubna 1908 o svém osobním životě napsal:

Podepsaný potvrzuje tímto listem, že moje žena Marie Pánková rozená Wolfová r. 1887 v neutěšené době pro mne, odešla proti mé vůli ke svým rodičům. Od těch dob jsem bydlel se svým bratrancem Karlem Pánkem, prof. akad. gymnasia a sestřenicí Annou Pánkovou.

Kdyby nebylo sestřenice Anny Pánkové, byl bych dávno mrtev, jsa stále štván svou ženou ve vypůjčování peněz, tak že jsem byl kolikrát v situaci sobě zoufati.

Když žena Marie Pánková odešla ku svým rodičům, byl jsem v několika nemocích pečlivě ošetřován Annou Pánkovou.

Jejich dítek Mařenky a Augustina jsem otcem.

*Augustin Pánek
c. k. professor¹⁶*

Marie Pánková, která svého manžela opustila roku 1887, získala pohřebné ve výši 1600 K a vdovskou penzi ve výši 2400 K. Anna Pánková, která se

¹⁶ Viz osobní složka Augustina Pánka, Archív ČVUT.

starala o nemocného Augustina Pánka a jejich dvě děti a která vypravila pohřeb, zůstala zcela bez prostředků, neboť rakouské zákony nedovolovaly rozvod církevního sňatku ani zaopatření nemanželských dětí státních úředníků. Teprve v roce 1922 Anna Pánková požádala v nelehké situaci profesorský sbor Českého vysokého učení technického v Praze o pomoc pro své dvě děti.

Vědecká a odborná práce

V odborných pracích se A. Pánek věnoval především pseudoeliptickým integrálům a integrálům iracionálních výrazů, které se daly vhodnou substitucí vypočítat pomocí elementárních funkcí. Druhou oblastí, kterou se zabýval, byla teorie pravděpodobnosti; většinu prací publikoval v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*.

Jako středoškolský profesor pracoval v elementární matematice. Jeho práce uveřejňované v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky* a ve výročních zprávách středních škol, na kterých působil, obsahují zpravidla jednoduchá odvození některých vět a vzorců nebo výklad rozsáhlejších partií středoškolské látky.

A. Pánek publikoval i životopisné črty našich matematiků a obširné životopisy Františka Josefa Studničky, Emila Weyra a Martina Pokorného. Dlouhá léta působil jako redaktor *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky*; vedl jej od roku 1884 až do roku 1904. Zvláštní péči věnoval úlohám, soutěžním příkladům a článkům z elementární matematiky. Jako středoškolský profesor dobře věděl, o co mají studenti zájem; jeho působení na českých středních školách tak přispělo ke zvýšení zájmu o matematiku. Pro *Časopis* napsal 41 článků.

Neúnavně psal posudky a referáty pro *Světazor*, působil jako odborný redaktor *Ottova slovníku naučného*; napsal asi 150 hesel. Jako autor se účastnil práce i na *Paedagogice pro střední školy*.¹⁷

Spolkové aktivity

Odborné i pedagogické působení Augustina Pánka bylo poprvé oceněno v roce 1882, kdy byl zvolen dopisujícím členem *Société Mathématique de France*, v roce 1890 dopisujícím členem 2. třídy *České akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění*, v roce 1894 mimořádným členem mathematicko-přírodovědné třídy *Královské české Společnosti nauk*. Kromě toho byl aktivním členem *Jednoty českých matematiků*; v letech 1870–1874 a 1877–1903 byl jejím místopředsedou, v letech 1871–1872 pokladníkem, v letech 1875–1877 jednatelem a konečně v letech 1903–1909 stálým tajemníkem.¹⁸

¹⁷ Redigoval P. Durdík, Praha, 1890.

¹⁸ Podrobné hodnocení života a díla Augustina Pánka viz [Be4].

Vzpomínky

Augustin Pánek byl dobrým a oblíbeným učitelem, byl společenský, laskavý a sdílný (viz [Pe1], str. 161).

Ctěn a milován byl všemi, poněvadž nebyl jen učitelem svědomitým a pečlivým svým žákům a posluchačům, nýbrž opravdovým přítelem a otcem, mužem nejen znamenitým, nýbrž i zlatého srdce, obětavým do krajnosti a příkladně šlechetným. Důvěra, s jakou české studentstvo k tomuto bodrému, upřímnému a povahou ryzímu učiteli svému lnulo, byla bezmezná. Nezapomenutelným zůstane všem jeho bývalým žákům způsob jeho vyučovací metody, kterou dovedl mnohým těžce stravitelné záhady mathematické hravě v mysl vštěpovati, nešetře vtípem, čímž stal se zejména na střední škole malostranské jedním z nejoblíbenějších profesorů. Kdykoli profesor Pánek po zahájení školního roku vstoupil poprvé do třídy, byl přivítán jásotem a dojemnou srdečností žactva, které ho milovalo jako otce a bylo mu oddáno dokonale. Dobrodíní, které prokazoval chudému studentstvu, jež dovedl vždy v strádání potěšiti, považoval za svoji povinnost, s kterou jeho bytost cele rostla. Neúnavný a horlivý přítel studentstva ... (Za profesorem Augustinem Pánkem, Národní politika 36(1908), č. 343 z 13. 12. 1908, str. 5)

Pánkův žák O. Quadrat (1886–1963), který se později stal profesorem chemie na české technice v Praze, o svém učiteli napsal:

S radostí vzpomínám přednášek profesora A. Pánka, který léta na technice suploval matematiku a zůstával přitom členem učitelského sboru střední školy. Tak v roce 1897–98, kdy jsem byl primánkem malostranské reálky, musil docent Pánek odučit u nás matematice od 15. září do 7. října a pak teprve zahájil své výklady na technice. Znalí jsem profesora Pánka ze střední školy také jako redaktora přílohy Časopisu českých matematiků; donášeli jsme mu vyřešené úlohy, vypsané v ČČM pro středoškoláky. Ve školním roce 1904–05, kdy nám přednášel, dosáhl stáří dvaasedesáti let. Do přednášky, které konal pro nás chemiky od osmi hodin v místnosti číslo II. v prvním patře hlavní budovy, přicházel pečlivě kosmeticky zušlechtěný, kníry a pramének vousísek na bradě se odrážely havraní černí od červených tváří, pro které volíval s oblibou rouge barvy poněkud cihlové. Přednášel velmi pěkně, podstatné části spatra diktoval výbornou češtinou, prokládaje své přednášky veselými poznámkami ve stylu profesora Štolby. ([Qu], str. 120–121)

Augustin Pánek byl vtipný, moudrý a laskavý učitel:

Profesor Pánek byl při svých přednáškách velmi humorný. Jeho asistent nakreslil na př. na tabuli kříž. Dříve než profesor Pánek zahájil příslušný výklad, řekl: „Toto je kříž. Co to je kříž, to všichni víte. Kdo jste ženatý, máte ho se ženou, kdo jste svobodný, máte ho s dívkou.“

Profesor Pánek byl též revisorem banky Slavia. Když se jednalo o to, aby sečetl dlouhou řadu čísel, naříkával s humorem: „Jo, pánové, co si to představujete? Snad si nemyslíte, že bych mohl tu hromadu čísel sečíst? Vždyť já jsem jenom profesor vysoké matematiky na vysoké škole.“ ([Cho], str. 89)

Oblíben byl též zemřelý profesor Pánek, který nám přednášel o počtu pravděpodobnosti. Často říkával: „Pánové, někteří z Vás stanou se profesory matematiky na středních školách. Když zkouším kandidáty z počtu pravděpodobnosti, nedovedou mi někteří – ba mnozí z nich – odpověděti ani na to, jaký je rozdíl mezi jednoduchou a složitou pravděpodobností. Přes to stávají se z nich leckdy na střední škole úplní tyraní. Proto Vás žádám, abyste měli s žáky na středních školách milosrdenství, jako já je mám s Vámi a abyste se chovali k nim tak, abych se za Vás nemusil stydět.“ ([Cho], str. 88–89)

JOSEF SMOLÍK (1832–1915)

Rodina

Josef Smolík se narodil dne 5. listopadu 1832 v Novém Bydžově (dům č. 22) jako syn měšťana a mistra krupařského Františka Smolíka z Nového Bydžova a jeho druhé manželky Barbory rozené Boubelíkové rovněž z Nového Bydžova.¹⁹ Manželům Smolíkovým se dne 4. května 1834 narodila ještě dcera Barbora; Josef Smolík však měl řadu starších nevlastních sourozenců z otcova prvního manželství.

Smolíkův otec František zemřel dne 21. září 1835.²⁰

Studium

První vzdělání získal Josef Smolík na broumovském *piaristickém gymnasiu*, kde v letech 1844 až 1850 studoval první až šestou třídu. V roce 1850 přešel na pražské *staroměstské gymnasium* a tam dne 1. října 1852 složil maturitní zkoušku. Téhož roku se zapsal na filozofickou fakultu pražské univerzity, kde studoval od zimního semestru roku 1852/53 do zimního semestru roku 1855/56. Věnoval se studiu matematiky (L. Jandera, V. Matzka), fyziky (A. E. Petřina), astronomie (M. Böhm), filozofie, psychologie a pedagogiky (J. Padlesak, J. H. Löwe, H. K. Leonhardi, W. Volkmann). Zvláštní zájem projevoval o slovanské jazyky; studoval polskou mluvnici a literaturu (J. P. Koubek), ruskou mluvnici, literaturu a srovnávací mluvnice a slovanská nářečí (V. Hanka).²¹

Učitelské působení

Již během studia na univerzitě Josef Smolík po dva roky (1853/54 a 1854/55) učil na nižším gymnasiu a nižší reálce v Praze, na škole, kterou řídil Josef Jungmann. Po ukončení studia na univerzitě zde ve výuce ve školním roce 1856/57 pokračoval. Úspěšně vyučoval matematiku, fyziku a český jazyk.²²

V roce 1856 se J. Smolík přihlásil ke zkoušce učitelské způsobilosti z matematiky a fyziky.²³ Smolíkova zkouška učitelské způsobilosti se od samého počátku

¹⁹ Viz matrika narozených Nový Bydžov 1832–1838, 115-12 N, str. 10, Státní oblastní archiv Zámorsk. Svatba Františka Smolíka a Barbory Boubelíkové se konala 18. října 1830 v Novém Bydžově; viz matrika oddaných Nový Bydžov 1829–1850, 115-19 O, str. 10, Státní oblastní archiv Zámorsk.

²⁰ Viz matrika zemřelých Nový Bydžov 1832–1851, 115-27 ZI, str. 54; zápis uvádí, že zemřel Franz Smolík, syn Franze Smolíka a Kateřiny rozené Rytířové.

²¹ Viz katalogy posluchačů filozofické fakulty pražské univerzity, zimní semestr 1852/53 až zimní semestr 1855/56, kartóny č. 150 a 151, Archiv Univerzity Karlovy.

²² Více viz *Zeugnisse* vystavený J. Jungmannem v roce 1856, fond Josef Smolík, kartón č. 1, Archiv Národního muzea.

²³ V té době se zkouška skládala z domácí a klauzurní práce z matematiky, fyziky a pedagogiky, ústní zkoušky z matematiky, fyziky a němčiny a z přednášky na zkoušku.

nevyvíjela příliš dobře, přesto mu 20. září 1856 zkušební komise udělila způsobilost k vyučování matematice pro celé gymnázium; způsobilost k vyučování fyziky však J. Smolík získal jen pro nižší třídy gymnázia.²⁴

Po složení zkoušky učitelské způsobilosti byl J. Smolík výnosem místodržitelství ze dne 1. 10. 1856 přidělen na zkušební rok na *malostranské gymnasium*; v prvním pololetí zde vyučoval matematiku ve čtvrté třídě a na své přání i český jazyk ve druhé třídě; týdně měl 6 hodin. Dne 26. února 1857 přestoupil podle příkazu místodržitelství ze dne 20. února 1857 na *staroměstské státní gymnasium* v Praze.²⁵ Při odchodu z malostranského gymnázia obdržel od ředitele Dominika Kratochvíla vynikající hodnocení.²⁶

Druhé pololetí zkušebního roku strávil na staroměstském gymnáziu; v šesté třídě vyučoval matematiku (3 hodiny týdně) a v páté a šesté třídě český jazyk (4 hodiny týdně). Protože onemocněl řádný učitel českého jazyka Dr. Inocenc Frencl, převzal J. Smolík jeho výuku ve čtvrté třídě a učil 10 hodin týdně.²⁷ Když J. Smolík dne 1. srpna 1857 staroměstské gymnázium opouštěl, získal od ředitele Josefa Hofmanna velmi dobré hodnocení s doporučením k ustanovení definitivním profesorem.²⁸

Po ukončení zkušebního roku byl místodržitelstvím jmenován *suplujícím učitelem* vyšší matematiky na *vyšším novoměstském gymnasiu* s platem 540 zlatých ročně;²⁹ působil zde až do roku 1864. Vyučoval matematiku, český a německý jazyk, týdně míval 18 až 22 hodin.³⁰

Během svého působení na novoměstském gymnáziu se J. Smolík snažil získat učitelskou způsobilost i pro výuku fyziky na vyšším gymnáziu. Poprvé se o rozšíření své aprobace ucházel v roce 1857; doplňující zkoušku z fyziky však nesložil a podle rozhodnutí zkušební komise z 21. října 1857 byl na jeden rok odmítnut. Podruhé se k doplňující zkoušce přihlásil 2. února 1859. Dne 14. března 1860 ho gymnaziální zkušební komise uznala schopného vyučovat fyziku i na vyšším gymnáziu, a to v českém i německém jazyce.³¹

O dva roky později se J. Smolík pokusil získat místo na pražské polytechnice. V říjnu roku 1862 se zúčastnil konkurzu na místo docenta pro *české výklady o elementární matematice* na pražské polytechnice; zvítězil však Gustav Skřivan, který dne 17. února 1863 obdržel provizorní profesuru elementární matematiky s českou vyučovací řečí. O čtyři roky později se na téže škole J. Smolík

²⁴ Podrobný protokol o zkoušce učitelské způsobilosti Josefa Smolíka nazvaný *Prüfungs-Zeugnisse* je uložen ve fondu Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

²⁵ Více viz *Programm des k. k. Kleinseitner Gymnasiums zu Prag 1857*, str. 9.

²⁶ Je uloženo ve fondu Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

²⁷ Více viz *Programm des k. k. Altstädter Staats-Gymnasiums zu Prag 1857*, str. 7.

²⁸ Tento doporučující dopis je uložen ve fondu Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

²⁹ Dekret č. 46367 ze dne 23. září 1857.

³⁰ Více o Smolíkově působení na novoměstském gymnáziu viz *Programm des k. k. Neustädter Gymnasiums zu Prag 1858 až 1864* a doporučující dopis ředitele gymnázia z 25. července 1864, který je uložen ve fondu Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

³¹ Podrobněji o průběhu této zkoušky viz *Prüfungs-Zeugnisse* z roku 1860, fond Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

pokusil získat místo *mimořádného profesora matematiky a analytické mechaniky s českou vyučovací řečí*. V konkurzu uspěl Gabriel Blažek.³²

V roce 1864 přešel J. Smolík na *vyšší reálnou školu* v Pardubicích; dne 7. září 1864 zde byl městským výborem schválen jako *provisorňí učitel*.³³ Roku 1865 jeho jmenování potvrdilo ministerstvo kultu a vyučování a vzápětí rozšířilo jeho učitelskou aprobaci i na reálky a reálná gymnázia.³⁴ V létě roku 1865 byl J. Smolík jmenován *definitivním učitelem* pardubické reálky a počátkem roku 1866 ustanoven *řádným profesorem* s platem 800 zlatých ročně, který mu byl roku 1871 zvýšen na 900 zlatých ročně.³⁵

Josef Smolík učil matematiku ve třetí až šesté třídě a český jazyk v první a druhé třídě; týdně míval 18 až 20 hodin. Vyučoval i nepovinný francouzský jazyk, o který měli studenti značný zájem; v šedesátých letech si ho zapisovalo v každém pololetí 30 až 50 studentů.³⁶ V roce 1865 vyučoval navíc francouzštinu na vyšší dívčí škole a češtinu na průmyslové škole.

Na pardubické reálce Smolík strávil sedm let. Výrazně se zapsal do její historie i do historie města. Byl velkým přítelem studentstva; stal se spoluzakladatelem *Spolku ku podporování chudých studujících na městské vyšší škole realné v Pardubicích*, který vznikl roku 1866.³⁷ V říjnu roku 1867 byl zvolen do městského zastupitelstva; věnoval se především školské problematice, neboť pracoval v *deputaci městské realné školy*.

Roku 1869 byl jmenován okresním inspektorem, ve funkci byl potvrzen zemskou školní radou.³⁸ Po vyjasnění pracovních povinností a vyučovacích úlev místo přijal.

Od roku 1869 se Josef Smolík pokoušel dostat zpět do Prahy, aby mohl ke své práci využívat bohaté pražské knihovny a archívy, které mu v Pardubicích chyběly.³⁹ V roce 1871 přešel na *městskou střední školu* v Praze. Při odchodu z pardubické reálky obdržel vynikající hodnocení.⁴⁰

³² Průběh obou konkurzů viz A. V. Velflík: *Dějiny technického učení v Praze*, I. díl, Praha, 1906 a 1909, str. 406, 477–478 a 499.

³³ Na základě dekretu č. 1428 městské školní rady z 9. října 1864 mu byl stanoven plat 700 zlatých ročně.

³⁴ Dekret č. 10158 ze dne 11. března 1865 a dekret č. 16304 ze dne 18. března 1865.

³⁵ Dekret č. 38619 ze dne 31. července 1865 a dekret č. 8796 ze dne 17. února 1866. Viz *Kronika školy za léta 1863–1895* a osobní list Josefa Smolíka (knih. č. 162), fond Reálka Pardubice, Státní okresní archiv Pardubice. Dále viz *Roční zpráva veřejné městské české vyšší školy realné v Pardubicích* 1864, 1865, 1866/67, 1868, 1881, 1882, a Josef Sakař: *Jubilejní zpráva c. k. státní reálky v Pardubicích* 1863–1913, Pardubice, 1913, 163 stran.

³⁶ Více o výuce francouzštiny viz fond Reálka Pardubice, Spisy 1863–1867, kartón č. 1, Spisy 1868–1871, kartón č. 2, Státní okresní archiv v Pardubicích.

³⁷ Více viz *Výroční zpráva veřejné městské české vyšší školy realné v Pardubicích* 1866/67, str. 33–34, a J. Sakař: *Jubilejní zpráva c. k. státní reálky v Pardubicích* 1863–1913, Pardubice, 1913, str. 159.

³⁸ Dekret č. 9380 kv. ze dne 19. října 1869, dekret č. 3508 zemské školní rady ze dne 2. prosince 1869.

³⁹ Více viz Smolíkova korespondence s Josefem Weberem, fond Josef Smolík, kartón č. 1, Archiv Národního muzea.

⁴⁰ Více viz dopis ředitelství vyšší školy realné v Pardubicích ze dne 1. srpna 1871 (ředitel J. V. Jahn), fond Josef Smolík, kartón č. 1, Archiv Národního muzea.

Dne 1. října 1871 se J. Smolík stal profesorem *obecního reálního gymnasia* v Praze na Malé Straně. Učitelem této školy byl potvrzen zemskou školní radou.⁴¹ Současně mu byl vyměřen roční plat 800 zlatých a místní příspěvek 150 zlatých.⁴² Ve školním roce 1871/72 vyučoval matematiku ve druhé až šesté třídě, celkem měl 17 hodin týdně. V roce 1872/73 získal od městské rady dovolenou, aby vypomohl s výukou na nově založené *Československé akademii obchodní*.⁴³ V roce 1873 malostranské gymnázium definitivně opustil (na uvolněné místo byl jmenován Augustin Pánek) a přijal místo na Československé akademii obchodní. Zde byl J. Smolík dne 25. června 1872 na základě konkurzu ze 17. června 1872 ustanoven *zatímním profesorem matematiky*. Výuku zahájil od září 1872; v *přípravní třídě* vyučoval počty a fyziku, v první třídě kupecké počtářství, celkem 12 hodin týdně. Dne 23. června 1873 byl vzhledem k úspěšnému ročnímu učitelskému působení na akademii jmenován *definitivním řádným profesorem* s ročním platem 2000 zlatých. Současně bylo stanoveno, že má týdně učit 16 až 19 hodin a že léta strávená na státních školách se mu započítají i na akademii k tzv. penzijnímu zabezpečení.⁴⁴

Na akademii učil takřka ve všech třídách obecné a kupecké počty, fyziku a český jazyk; míval 15 až 18 hodin týdně. V letech 1880/81 a 1883/84 až 1886/87 řídil školu v době nepřítomnosti ředitele Emanuela Tonnera, který zasedal na říšské radě ve Vídni jako poslanec podřípského okresu. Na konci 80. let a na počátku 90. let vzrostl zájem o studium na obchodní akademii, proto byly zřízeny paralelní třídy. Smolík i nadále učil obecné a kupecké počty, týdně míval 17 až 19 hodin. Pravidelně zasedal v přijímací komisi, kde zkoušel kandidáty z počtů, býval třídním učitelem, organizoval výlety žáků celé školy, proslavoval popularizační přednášky pro obchodníky, členy spolku Merkur i pro studenty.⁴⁵

Na konci školního roku 1892/93 požádal J. Smolík o penzionování, dne 7. července 1893 mu správní výbor Československé akademie obchodní vyměřil penzi 2280 zlatých ročně vyplácenou v měsíčních splátkách. V roce 1895 Smolík požádal o zvýšení penze, byl však odmítnut, neboť v penzijním fondu bylo prý velmi málo prostředků. Důchod mu byl zvýšen o 800 korun až v roce 1903.⁴⁶

Rodinný život, děti

Dne 21. srpna 1860 se Josef Smolík v kostele sv. Jiljí v Praze oženil s Terezií Fukovou (13. 7. 1836 – 1. 5. 1895), dcerou krejčího Františka Fuky, pražského

⁴¹ Dekret č. 10810 ze dne 24. září 1871.

⁴² Více viz dopis Rady král. hl. města Prahy, fond Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

⁴³ Viz *Sedmá výroční zpráva o obecním gymnasiu reálním v Praze 1873*, str. 28.

⁴⁴ Více viz složka č. 148, fond Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

⁴⁵ Více viz *Roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze 1872/73 až 1893/94*.

⁴⁶ Na základě zákona č. 220 ř. z. z 15. 7. 1902. Viz osobní poznámky, fond Josef Smolík, kartón č. 1, Archív Národního muzea.

měšťana, a Ludmily rozené Wlčkové.⁴⁷ V manželství se narodily dvě děti, dcera Jaroslava (25. 6. 1861 – 6. 1. 1936) a syn Bohuslav (5. 9. 1865 – 27. 9. 1893).⁴⁸

Krátce po penzionování stihla J. Smolíka těžká rána; dne 27. září 1893 zemřel na zánět ledvin jeho syn Bohuslav, který nedlouho předtím ukončil studium na právnické fakultě české univerzity v Praze a začal pracovat jako koncipient při pražském magistrátu. S touto tragédií se J. Smolík těžce vyrovnával, uzavřel se do sebe a přestal chodit mezi své přátele.

Sotva se vzpamatoval ze ztráty syna, těžce onemocněla jeho manželka Terezie; zemřela dne 1. května 1895. Josef Smolík zůstal s dcerou Jaroslavou, která se o něho pečlivě starala.⁴⁹

V prvním desetiletí dvacátého století byl J. Smolík již starý a nemocný, většinu času trávil doma ve společnosti své dcery nebo v Národním muzeu. Na poslední dny jeho života vzpomínal jeho přítel František Jirsák:

Vedl jsem si po nějaký čas deník; a tak při jednom datum jsem si mimo jiné poznamenal:

1915 ... a pak šel jsem navštívit staříčkého a churavého p. prof. Smolíka; sešli jsme se v museum. Já mu vypověděl své starosti a stěžoval si na ten smutný úděl osudu: těšil mne jak mohl. Při loučení měli jsme oba slzy v očích, bylo nám oběma smutno, neboť jsme viděli a věděli oba, že na tomto světě více se nesejdeme. Zaplakal jsem po rozloučení se s ním a bylo mi strašně smutno!

*Bryz na to nastoupil jsem místo v cukrovaru ve Svojsčicích, kde stihlo mne smutné oznámení v novinách o jeho úmrtí! Plakal jsem hořce! Vždyť zemřel nejlepší přítel a šlechetná duše!*⁵⁰

Josef Smolík zemřel dne 12. září 1915 o šesté hodině ranní ve věku 83 let. Pohřeb se konal dne 15. září v kostele sv. Vojtěcha, po obřadu byly ostatky uloženy do rodinné hrobky na Olšanech.⁵¹

Vědecké a odborné práce

Josef Smolík měl nesmírně široké zájmy. Psal středoškolské učebnice matematiky a českého jazyka, odborné i populární články z historie matematiky,

⁴⁷ Viz matrika oddaných JIL O9, str. 153, Archív hlavního města Prahy.

⁴⁸ Viz konskripce hlavního města Prahy, list Josef Smolík z roku 1880, revize z roku 1914, Archív hlavního města Prahy. Viz též Ústřední úmrtní protokol hl. města Prahy, Obvodní úřad městské části Praha 1.

⁴⁹ Neprovdala se; po otcově smrti žila z rodinných úspor a pronajímání bytu. Viz sčítací list ze sčítání obyvatelstva v roce 1921, který obsahuje údaje ke dni 16. února 1921, Archív hl. města Prahy.

⁵⁰ Nепublikovaný rukopis F. Jirsáka, fond Josef Smolík, kartón č. 2, Archív Národního muzea.

⁵¹ Viz Národní politika 33(1915), č. 257 z 16. září 1915, str. 5; nekrolog *Feuilleton*. *Za prof. Jos. Smolíkem* od Z. Nejedlého je na str. 1–2.

fyziky a astronomie, odborné i populární práce z numismatiky a archeologie, skládal i básně.⁵²

- Středoškolské učebnice

J. Smolík si v šedesátých letech devatenáctého století jako středoškolský profesor uvědomoval citelný nedostatek českých učebnic. Snažil se sepsat učební texty, které by studentům poskytovaly jasný a stručný přehled vyučované látky, chtěl pozvednout úroveň vyučování matematice na gymnáziích i na reálkách. Své učebnice se snažil přizpůsobovat povaze a požadavkům školy, na které právě učil.

Zaměřil se hlavně na algebru, aritmetiku, kupecké a národohospodářské počty. Postupně sepsal tyto učebnice:

- *Počtení kniha pro nižší gymnasium. Díl I. Pro 1. a 2. třídu* (1861, 1863, 1868 a 1873),
- *Počtení kniha pro nižší gymnasium. Díl II. Pro 3. a 4. třídu* (1861, 1874),
- *Rovnice prvního a druhého stupně o jedné, dvou a více neznámých pro gymnasia a vyšší školy reálné. (S příklady výše 1500 s výsledky)* (1864),
- *Algebra pro střední školy* (1870, 1875),
- *Počtářství výkonné. Prosté kupecké a průmyslové účetnictví. Pro III. třídu reálných škol* (1872, 1880),
- *Počtářství kupecké. I. díl a II. díl* (1874).

J. Smolík byl v určitém smyslu typickým českým učitelem devatenáctého století. Měl živý zájem o českou literaturu, velmi těžce nesl zanedbávání výuky českého jazyka na středních školách a špatné zacházení s českým jazykem v každodenním životě. I proto vydal již na počátku své učitelské kariéry učebnici

- *Nauka o slohu pro gymnasia a školy reálné* (1858).

- Historie matematiky a astronomie

Josef Smolík bývá někdy chápán jako první historik české matematiky. Nepřinášel velké koncepce, důraz kladl na drobné historické práce o zajímavých osobnostech matematických věd, o vědeckých společnostech, školách a o pražské univerzitě. Z jeho prací je cítit, že nebyl tvůrčím matematikem, ale spíše pečlivým historikem.

V časopise *Živa* uveřejnil v letech 1862 až 1864 tyto odborné a vzdělávací studie:

- *Dějepis hvězdářství se zvláštním ohledem na hvězdáře v Čechách* (1862, str. 289–308),

⁵² Hodnocení všestranné činnosti Josefa Smolíka lze nalézt v článku Z. Nejedlého *Josef Smolík*, Věstník ČAVU 26(1916), str. 153–171. Nejedlý tu o Smolíkovi píše: *Maje živý zájem o krásnou literaturu českou a účastně se jí sám některými básněmi v Lumíru . . .* (str. 154). Při podrobné prohlídce časopisu *Lumír* z let 1851–1866 byla nalezena jen jedna báseň, která je podepsaná jménem Smolík (*Mé narozeniny*, Lumír 9(1859), č. 16 z 21. dubna, str. 371); řada básní otisků v tomto časopise však podepsána není.

– *Cyprianus Leovicus a Leonicia (Lvovický z Lvovic)* (1863, str. 74–79),

kteřé se staly přípravnou prací pro jeho největší a nejvýznamnější studii z dějin matematiky a astronomie:

– *Mathematikové v Čechách od založení university Pražské až do počátku tohoto století* (1864, str. 13–27, 140–171, 194–225, 308–341).

V této práci J. Smolík zmapoval na základě studia archívních i tištěných pramenů vývoj bádání a vzdělávání v oblasti matematiky a astronomie na pražské univerzitě (i v Čechách) od roku 1348 do roku 1622. Pozornost věnoval jak odborným pracím jednotlivých univerzitních profesorů, tak jejich životním osudům. Přípravovaná druhá část této Smolíkovy práce, která měla zahrnout období až do 19. století, však nikdy nevyšla.⁵³

O kvalitách této Smolíkovy práce svědčí i to, že z ní vycházel přední český historik matematiky Quido Vetter (1881–1960) ještě v polovině dvacátého století.

V roce 1871 publikoval J. Smolík ve *Sborníku vědeckém Musea království Českého* obsáhlou studii *Jan Marek Marci a jeho spisy: I. De longitudine seu differentia inter duos meridianos, una cum motu vero lunae inveniendō ad tempus datae observationis. II. Labyrinthus in quo via ad circuli quadraturam pluribus modis exhibetur* (45 stran), kterou věnoval životu a dílu vynikající české renesanční osobnosti – Janu Markovi Marci (1595–1667). Vyzdvihl jeho odborný význam, uvedl seznam jeho filozofických a přírodovědných spisů, rozebral jeho astronomické studie věnované určování zeměpisné délky, pozorování Měsíce a jeho zatmění v dubnu 1642, diskutoval několik metod kvadratury kruhu, kterými se Jan Marek Marci zabýval, shrnul i reakce jeho současníků.

V letech 1872 a 1873 vydal J. Smolík ve *Výročních zprávách o obecním gymnasiu realním v Praze na Malé Straně* práci *Jan Caramuel z Lobkovic a jeho dílo: „Mathesis biceps, vetus et nova“* (24 stran), v níž se věnoval životu a dílu španělsko-českého mnicha a teologa Jana Caramuela z Lobkovic (1606–1682).

V roce 1872 J. Smolík zveřejnil v časopise *Škola a život* pod zkratkou *Sm.* krátký článek *Jak počítali a jakých číslic užívali národové starší?*, ve kterém stručně pojednal o vývoji zápisu čísel.

Poslední Smolíkova práce z historie matematiky nazvaná *Výklad české listiny „Jakési účty z peněz sirotčích“*, *chované v arch. arcib. Pražs. Rec. ab. a. 1570* vyšla v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky* v roce 1884; je věnována výkladu počítání na línách.

V osmdesátých letech se Smolíkův zájem soustřeďoval hlavně na archeologii a numismatiku. Přesto roku 1887 předložil Královské české Společnosti nauk

⁵³ Ve Smolíkove pozůstalosti v Archívu Národního muzea (fond Josef Smolík) je uložen zajímavý materiál – *Poznámky a výpisky k astronomii, mathematice, geometrii a fyzice* (193 listů), na jejichž základě sepsal výše zmíněnou práci *Mathematikové v Čechách*, a *Poznámky a výpisky k dějinám matematiky* (169 listů), které jsou přípravným materiálem k její plánované druhé části.

kompletní překlad patnácti knih Eukleidových *Základů*, který však tiskem nevyšel.⁵⁴

- Metodika, didaktika a popularizace matematiky

Josef Smolík sepsal několik populárních článků pro středoškolské studenty a jejich učitele, které měly metodický, didaktický i popularizační charakter.

V roce 1858 uveřejnil ve výroční zprávě novoměstského gymnázia krátký článek *Einiges. Über das Quadriren*, ve kterém využil známý rekurentní vztah

$$(n - 1)^2 + 2(n - 1) + 1 = n^2$$

pro postupný výpočet posloupnosti čtverců přirozených čísel.

V roce 1861 vydal ve výroční zprávě téže školy šestistránkový článek *Die Terminrechnung*, ve kterém vysvětloval elementární pojmy finanční matematiky (procenta, úrok, úrokovací období, kapitál a kapitalizace).

V témže roce publikoval v časopise *Škola a život* krátký didaktický článek *Úvaha o vyučování v měřictví*, v němž nastínil své názory na vyučování a učení. Vyzýval k rozvoji samostatného myšlení žáků, ke srozumitelnosti výkladu, logické uspořádanosti, názornosti a jednoduchosti. Žáka a učitele považoval za rovnocenné partnery vyučovacího procesu.⁵⁵

V roce 1871 uveřejnil v témže časopise článek *Trochu algebry*, v němž vyložil některé základní pojmy (dělitel, dělenec, podíl a součin, poměr a úměra) a pravidla pro počítání se zlomky.

Ve školním roce 1878/79 otiskl ve výroční zprávě Československé obchodní akademie článek *O sestavování některých tabulek pomocí logaritmů* (15 stran), ve kterém ukázal, jak je možno využít logaritmy při řešení některých úloh finanční matematiky.

Ve školním roce 1886/87 vydal ve výroční zprávě téže školy článek *Rozprava o účtu běžném a účtu z úroků* (11 stran), ve kterém pojednal o vedení běžných a úrokových účtů při jedné i dvojí úrokové sazbě.

- Metodika, didaktika a popularizace fyziky a přírodních věd

V šedesátých a sedmdesátých letech devatenáctého století se Josef Smolík zabýval i fyzikou a přírodovědou; sepsal několik popularizačních článků, které uveřejnil v časopisech *Živa* a *Škola a život*.

První článek nazvaný *Vysvětlení pojmu pohybování* uveřejněný v časopise *Škola a život* v roce 1860 (podepsaný zkratkou *Sm.*) dává stručný návod, jak žákům vysvětlit základní pojmy jako je pohyb, dráha, směr a rychlost pohybu. Další Smolíkovy články tohoto druhu byly uveřejněny v časopise *Živa*:

⁵⁴ Více viz sedmá kapitola této práce.

⁵⁵ Časopis *Škola a život* byl určen především začínajícím učitelům obecných a měšťanských škol. Uveřejňoval různé metodické návody a pokyny, jak vyučovat některé obtížné partie.

- *Dějepis teploměru a jeho druhy* (1860, str. 134–142),
- *Dějepis čoček vůbec a jednoduchého drobnohledu zvlášť* (1861, str. 14–24),
- *Vývin drobnohledu složeného* (1861, str. 299–306),
- *Odchylka sférická a chromatická* (1862, str. 170–176),
- *Větroplavba* (1862, str. 202–210).

Jde o drobné popularizační statě, které měly čtenářům přiblížit vývoj některých vynálezů a povzbudit jejich zájem o studium fyziky a přírodních věd; J. Smolík je uveřejňoval již pod svým plným jménem. K fyzice se znovu vrátil na počátku sedmdesátých let, kdy pro časopis *Škola a život* připravil články

- *O zvuku* (1871, str. 163–167),
- *Život naší zeměkoule* (1872, str. 104–110),
- *Skvrny na slunci* (1872, str. 9–13),

které opět podepsal zkratkou *Sm.*

Vysvětlovaly základní vlastnosti zvuku, vznik a vývoj naší Země, vznik slunečních skvrn a způsoby jejich pozorování. Byly určeny především českým učitelům na obecných a měšťanských školách, měly rozšiřovat jejich rozhled a suplovat tehdejší nedostatek české odborné literatury. Pro Josefa Smolíka byly jen okrajovou a nepříliš podstatnou složkou jeho aktivit.

• Archeologie

Na počátku své kariéry psal Josef Smolík práce z historie matematiky, potom se věnoval místopisu a genealogii drobné české šlechty ve východních Čechách, poté se jeho zájem soustředil na archeologii. Můžeme dokonce říci, že stál u zrodu moderní české archeologie. Jeho epocha sice nepřišla s žádnou velkolepou teorií českých pravěkých dějin, ale Smolíkova nenápadná, usilovná a soustavná práce i nesmírně velký výchovný vliv na mladší generaci přispěly k tomu, že byly zmapovány četné nálezy, utříděn a vědecky popsán bohatý archeologický materiál.

Opravdovou vědeckou práci J. Smolík zahájil teprve po návratu do Prahy, zejména po roce 1873, kdy se stal jednatelem *Archaeologického sboru Musea království Českého*. Od tohoto okamžiku se jeho zájem soustředil hlavně na archeologii. Začal psát podrobné zprávy, v nichž informoval o všem, co se v oboru dělo, a snažil se motivovat dobrou spolupráci odborníků a amatérů. Své zprávy uveřejňoval v letech 1874 až 1892 v *Památkách archaeologických a místopisných*.

V roce 1878 byl Archaeologickým sborem jmenován redaktorem těchto *Památek*, které se jeho zásluhou výrazně orientovaly na archeologii. J. Smolík o časopis pečoval s nezměrnou pílí; napsal řadu velkých i drobných příspěvků, podepsaných i nepodepsaných zpráv, zpráviček a poznámek k příspěvkům jiných autorů, referátů o archeologické literatuře i vysvětlivek k různým přehledným a souhrnným tabulkám.

Do doby redaktorování spadají hlavní Smolíkovy archeologické práce, které lze rozdělit na dvě skupiny – programově metodické a historicko-monografické.

Josef Smolík byl nepřítelem planých spekulací a velkolepých historických konstrukcí. Podle jeho názorů skončil čas bájného vyprávění o tradicích a mýtech, ale ještě nedozrál čas k vytváření souborných prací a syntéz; soustředil se proto na shromažďování dostatečného nálezového materiálu. Důraz kladl na přesný a správný popis archeologických postupů, snažil se odborníkům i amatérům vštípit základní metody práce, aby jejich výzkum nevedl k znehodnocení materiálu.

Velikou péči věnoval každému archeologickému nálezu; snažil se postoupit od pouhého popisu nálezů k výkladu a výzkumu. Využíval nové nálezy k zobecňujícím přehledům a zprávám i k metodickým pokynům, jak postupovat při objevech starých sídlišť i pohřebišť. Do této oblasti náleží více než dvacet jeho prací věnovaných problematice mečů, dýk, srpů, seker, mohyl, hrobů, hradišť, obětních kamenů atd. V osmdesátých letech věnoval velkou pozornost mohylám; pokusil se o organizovaný výzkum jejich jednotlivých typů a druhů. Ve svých článkách zdůrazňoval význam sídlišť a sídlištních hrobů, do jisté míry jeho přičiněním se začaly odlišovat sídlištní jámy od žárových hrobů. Bohužel až do konce života setrval na chybném stanovisku, že u nás neexistovala doba kamenná jako samostatné období, neboť nenacházel v Čechách žádné doklady, které by spolehlivě prokazovaly osídlení v tomto období. V této otázce nesnášel jakoukoli polemiku, což asi do jisté míry negativně ovlivnilo další vývoj jednoho směru české archeologie.

Brzy se stal osobností, kolem které se soustřeďovali zájemci o českou archeologii. Působil na ně svou kritičností, objektivností, logikou, pracovitostí i systematickostí. Mnozí ho právem považovali za svého učitele a on jim ochotně pomáhal. V osmdesátých letech a na počátku devadesátých let 19. století psali čeští autoři své příspěvky v duchu Smolíkovy práce.

Od konce osmdesátých let 19. století věnoval J. Smolík archeologii jen příležitostné práce. Její vývoj však pozorně a kriticky sledoval, jak ukazují některé jeho statě v Ottově slovníku naučném, zejména stať *Čechy*, a článek *Domácí archaeologie předhistorická* (Památník ČAVU, 1898).⁵⁶

• Numismatika

Josef Smolík se od mládí zajímal o numismatiku. Na pardubické reálce založil ve školním roce 1865/66 školní numismatickou sbírku, kterou pečlivě spravoval a katalogizoval a o jejímž stavu každoročně vydával ve výroční zprávě školy statistickou zprávu. Po jeho odchodu začala tato sbírka upadat.⁵⁷

⁵⁶ Více o Smolíkově činnosti v archeologii viz J. Böhm: *Sto let „Památek Archeologických“*, *Památky archaeologické* 45(1954), 1–34; Z. Nejedlý: *Feuilleton. Za prof. Jos. Smolíkem*, *Národní politika* 33(1915), č. 257 ze dne 16. září 1915, 1–2; Z. Nejedlý: *Josef Smolík*, *Věstník ČAVU* 26(1916), str. 153–171; K. Sklenář: *Učenci a pohané. Pětadvacet příběhů z dějin české archeologie*, Mladá Fronta, Praha, 1974, 339 stran.

⁵⁷ Více informací viz A. Rokyta: *Seznam mincí sbírky numismatické*, in *Výroční zpráva c. k. české vyšší reálky v Pardubicích za rok 1911*, str. 3–18.

J. Smolík se k numismatice vrátil v roce 1881, kdy se stal kustodem numismatické sbírky Musea království Českého. Byl jedním z prvních českých numismatiků, který kladl důraz na přesné popsání a zpracování mincovních nálezů, na kritičnost a systematicčnost. Jeho přesné metody založené na vědecké kázní, střizlivém vyhodnocování nálezů, kritickém hledání důkazů a systematickém budování základů numismatiky vedly k podstatnému očištění české numismatiky od falzifikátů. Během svého více než dvacetiletého působení v numismatice napsal J. Smolík přes třicet odborných, přehledových, metodických i populárních prací; uveřejňoval je nejprve v *Památkách archaeologických a mýtopyšných*, později i v *Rozpravách České akademie pro vědy, slovesnost a umění*. Příspěvky věnoval základům českého mincovnictví, vzácným nálezům českých brakteátů, grošů a denárů, cizím mincím a nálezům českých mincí v zahraničí.

Po vyhodnocení četných nálezů denárů sepsal dvě významné souborné práce; publikace *Denary údělných knížat na Moravě XI. a XII. století* (Rozpravy ČAVU, 1896) zmapovala doposud neznámé mincovnictví moravských knížat, práce *Denary Boleslava I., Boleslava II., Boleslava III. a Vladivoje* (Rozpravy ČAVU, 1899) podala rozřídění nejstarších českých mincí na základě nálezu v Chrástanech.

Pečlivé studium vnějších znaků grošů a jejich měření se stalo základem řady statí, které vyústily v nejlepší Smolíkovu studii *Pražské groše a jejich dily 1300–1547* (Rozpravy ČAVU, 1894). K sepsání této práce přivedla J. Smolíka kritická opatrnost a metodická kázeň. Práce neoslňovala rozsahem a převratnými pohledy na studovanou problematiku, přispěla však k vytvoření pevných základů české numismatiky. Kvalitu studie i zvolené metody dokládá i to, že Česká numismatická společnost péčí K. Castelina a I. Pánka doplnila tuto Smolíkovu práci poznámkami a znovu ji vydala v roce 1971.

Po dokončení práce o denárech a groších se Josef Smolík věnoval obtížné problematice českého mincovnictví, tzv. periodě brakteátů. K žádnému významnému nálezů, který by vnesl nové světlo do této problematiky, však během Smolíkovy života nedošlo. Proto J. Smolík sepsal pouze podrobné přehledy všech známých brakteátových typů a zpracoval některé menší nálezy.

V devadesátých letech 19. století napsal J. Smolík několik přehledových článků o stavu české numismatiky; mezi nejvýznamnější patří stať *Das Münwesen in Böhmen* uveřejněná v monografii *Die Oesterreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild* v roce 1891, za kterou získal ocenění císaře Františka Josefa, článek *Domácí numismatika* (Památník ČAVU, 1898) a zpracovaná numismatická hesla v Ottově slovníku naučném. Všechny tyto publikace podávají přehled dosud vykonané práce, ukazují, kam česká numismatika dospěla a jaké jsou její perspektivy.⁵⁸

⁵⁸ Více o Smolíkově činnosti v numismatice viz E. Nohejlová-Prátrová: *Základy numismatiky*, Academia, Praha, 1975, str. 157–158; E. Nohejlová-Prátrová, E. Šimek: *Dvě století vědecké numismatiky v českých zemích (1771–1971)*, Numismatická komise při Ústavu československých a světových dějin ČSAV, Praha, 1971; Z. Nejedlý: *Josef Smolík*, Věstník ČAVU 26(1916), str. 153–171; Z. Petráň, P. Radoměřský: *Encyklopedie české numismatiky*, Libri, Praha, 1996, str. 284–285; G. Skalský: *Památky prof. Jos. Smolíka († 12. září 1915)*, Nu-

Josef Smolík velkou péčí věnoval organizaci a rozšiřování numismatické sbírky. Dne 24. června 1881 byl jmenován *kustodem musejní numismatické sbírky* s roční remunerací 400 zl., která byla v roce 1894 zvýšena na 600 zl. ročně.⁵⁹ V muzeu vykonal obrovský kus práce; sbírku mincí rozdělil na českou a cizí, oddělil sbírku českých a cizích medailí a sbírku papírových platidel. Základní kostra jeho dělení se v Národním muzeu používá dodnes.

Josef Smolík založil a zpracoval na svoji dobu výborný lístkový katalog, který však byl bohužel po jeho smrti znehodnocen nezaznamenanými přesuny a stal se tak nepoužitelným.⁶⁰ O postupu své práce při organizaci numismatických sbírek a o jejich katalogizaci pravidelně publikoval obsírné zprávy, o svých odborných studiích sbírek uveřejňoval menší i větší práce.

Od počátku dvacátého století chodil J. Smolík do numismatického oddělení řídčejí, jeho zprávy byly kratší a publikace vzácnější. Dne 6. června 1909 byl jmenován *ředitelem musejní sbírky numismatické*; Smolíkovo jmenování bylo chápáno jako výraz uznání jeho dlouholeté práce a vzorného uspořádání sbírky. Roku 1913 dostal jako výpomocnou sílu Václava Dobruského, bývalého ředitele obdobné sbírky v Sofii, kterého pověřil sestavením inventáře.

Spolkové aktivity

Dne 24. června 1865 zvolila *Královská česká Společnost nauk* Josefa Smolíka dopisujícím členem své matematicko-přírodovědné třídy, v sedmdesátých letech se stal jejím mimořádným členem. Aktivit Společnosti se však příliš neúčastnil.⁶¹

Výraznější aktivitu J. Smolík projevovat v *Archaeologickém sboru Musea království Českého*, jehož členem se stal v roce 1870.⁶² Po přesídlení z Pardubic do Prahy roku 1871 se aktivně zapojil do jeho práce. V letech 1873 až 1893 byl jeho jednatelem, v letech 1878 až 1884 byl redaktorem časopisu *Památky archaeologické a místopisné*, do kterého pravidelně přispíval již od roku 1864.

Dne 30. listopadu 1897 byl J. Smolík zvolen mimořádným členem I. třídy *České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*.⁶³ Až do počátku roku 1912 se pravidelně účastnil zasedání I. třídy České akademie, zajímal se zde především o numismatiku, archeologii, genealogii a historický

mismatický časopis československý 1925, str. 85–87; F. Šebek: *Počátky numismatického zájmu v Pardubicích (1865–1890)*, Numismatické listy 27(1972), str. 77–82; P. Voul: *Od pražského groše ke koruně české 1300–2000. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Rybka publisher, Praha, 2000; G. Probszt: *Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918*, 2. Auflage, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Gratz, 1983.

⁵⁹ Více viz fond Josef Smolík, kartón č. 2, složka č. 150, Archív Národního muzea.

⁶⁰ Dodnes je uložen v numismatickém oddělení Národního muzea.

⁶¹ Jmenovací dopis o volbě dopisujícím členem je uložen ve fondu Josef Smolík, kartón č. 2, Archív Národního muzea.

⁶² Více viz dopis Dr. J. E. Wocela z 30. listopadu 1870, fond Josef Smolík, kartón č. 2, Archív Národního muzea.

⁶³ Viz Almanach ČAVU 8(1898), str. 17; dále viz korespondence J. Smolíka s ČAVU, fond Josef Smolík, kartón č. 2, Archív Národního muzea.

místopis. Od roku 1912 již pro nemoc na schůze nedocházel, s akademií udržoval pouze písemný styk.

Dne 2. února 1907 byl J. Smolík jmenován valnou hromadou *Musejního spolku Pardubice* jeho čestným členem; pardubický Musejní spolek tak ocenil Smolíkovu badatelskou činnost v archívu pardubického zámku v době jeho působení na pardubické reálce.

Dne 4. května 1911 jmenovala valná hromada *Musejního spolku Lázně Bělohrad* Josefa Smolíka svým zakládajícím členem; ocenila tak mimo jiné i četné dary, které městu věnoval.⁶⁴

Dne 28. ledna 1907 byl Josef Smolík zvolen dopisujícím členem rakouské společnosti *Österreichische Gesellschaft für Münz- und Medaillenkunde*.⁶⁵

Vzpomínky

Na Smolíkovu pedagogické působení na staroměstském gymnáziu vzpomínal jeho žák Svatopluk Čech (1846–1908).

Ona změna stala se na vyšším gymnasiu a přivedla k nám také tři světské suplenty. Bylo pro nás pravým osvěžením spatřiti na katedře po samých piaristických černých talárech pojednou také obyčejné světské oděvy. A jakoby odtud nový duch zavál. Zvláště dva z těch světských učitelů jednali s námi zcela jinak, než jsme dotud byli uvykli: laskavě, skoro družně, jako staří přátelé.

Jeden z nich, professor Sm., černovlasý mladý muž jiskrných očí, ruměný a čilý, přicházel k nám vždy s veselou tváří, začínal svou matematickou přednášku srdečným „milé dítky“ nebo „milí mladí přátelé“, a zasvěcoval nás téměř hravě, beze všech suchopárných výkladů a přísného zkoušení, do svého předmětu. Seznamoval nás hned i s českým názvoslovím a s Čechy opakoval celou přednášku po česku. Soukromě pěstoval vedle matematiky s oblibou i jiné obory: nabádal nás, abychom pro něho sepisovali zvláštní slova a rčení, užívaná v naší krajině, a povzbuzoval nás ke sbírání starých českých mincí, jsa horlivým numismatikem. (Svatopluk Čech, Druhý květ. Odlesky přítomnosti a minulosti, 3. vydání, Topičova Edice, Praha, 1946, 194 stran; citováno ze strany 168.)

⁶⁴ Oba jmenovací dopisy jsou uloženy ve fondu Josef Smolík, kartón č. 2, Archív Národního muzea.

⁶⁵ Viz jmenovací dekret z 12. února 1907, fond Josef Smolík, kartón č. 2, Archív Národního muzea.

FRANTIŠEK FABINGER (1863–1938)

Rodina

František Fabinger se narodil dne 26. března 1863 na samotě Sychrovka u Prahy v hejtmanství Karlínském⁶⁶ v domě č. 10 jako nejstarší dítě formana a povozníka Franze Fabingera (1827–1881) z Kocelérova a Marie rozené Janečkové (1841–1892) z Nového Bydžova. O životě jeho rodičů není mnoho známo.

*Franz Fabinger byl zván „silnej Fabinger“, byl „hrubého zrna, ale poctivec“. Byl forman, jezdil do Vídně i do Terstu. Cesta do Vídně mu trvala 12 dní, vůz byl často tažen až 6 koňmi. Franz nebyl příliš bohatý. Jeho manželka byla o dost mladší, hezká, chytrá. Prý na ni žárlil.*⁶⁷

V rodině se narodilo ještě šest dětí: Anna (1864–1941), Alois (1867–1916), Ladislav (1869–1948), Marie (1871–1960), Františka (1874–1953) a Jindřich (1876–1926).⁶⁸ V polovině šedesátých let devatenáctého století se rodina usadila v Hořicích v Podkrkonoší.

Studium

První vzdělání získal František Fabinger pravděpodobně v Hořicích; od roku 1879/80 navštěvoval pátou třídu *vyššího gymnasia* v Hradci Králové. Dne 20. června 1881 zemřel jeho otec na tyfus,⁶⁹ a proto byl František osvobozen od placení školného. V posledním ročníku studoval s vyznamenáním, v létě roku 1883 s vyznamenáním maturoval.⁷⁰

Na podzim roku 1883 se zapsal ke studiu na filozofické fakultě české univerzity v Praze a začal se věnovat hlavně fyzice a matematice. Jako sirotek a dobrý student býval osvobozen od školného. Pečlivě navštěvoval přednášky z fyziky, astronomie, meteorologie (Č. Strouhal, A. Seydler, Š. Doubrava, K. Vrba, F. Augustin a G. Bečka) a z matematiky (F. J. Studnička a L. Kraus). Poslouchal též filozofii, estetiku a pedagogiku (P. Durdík, O. Hostinský, T. G. Masaryk a G. A. Lindner), zajímal se i o historii a jazykovědu (J. Gebauer, O. Hostinský, M. Hattala, J. Goll a J. Palacký). V zimě roku 1888/89 se ještě zapsal jako mimořádný student do jedenáctého semestru; pobýval však v Rychnově nad Kněžnou a školu nenavštěvoval.⁷¹

Od zimního semestru 1883/84 až do letního semestru 1886/87 se F. Fabinger účastnil práce Studničkova matematického semináře. Za seminární práce získával pravidelně stipendium 15 až 30 zlatých, které bylo udělováno nejlepším

⁶⁶ Podle lexikonu obcí z počátku 20. století jde o část Horních Počernic.

⁶⁷ Z rodinné kroniky, která je ve vlastnictví Petry Fabingerové z Prahy.

⁶⁸ Informace jsou převzaty z rodinné kroniky.

⁶⁹ Viz matrika zemřelých Hořice Z 47-3323, str. 343, Státní oblastní archiv Zámorsk.

⁷⁰ Více o Fabingerově studiu viz *Zpráva c. k. vyššího gymnasia v Hradci Králové* 1880, str. 39; 1881, str. 34; 1882, str. 47; 1883, str. 51 a 53.

⁷¹ Více viz katalogy posluchačů filozofické fakulty české univerzity, zimní semestr 1883/84 až zimní semestr 1888/89, Archiv Univerzity Karlovy. Nepodařilo se však zjistit, co v tomto roce dělal.

studentům.⁷² V roce 1887 byl druhým asistentem profesora Č. Strouhala v univerzitním fyzikálním ústavu, v letech 1890 a 1891 pak asistentem prvním.⁷³

Učitelské působení

V letech 1889 a 1890 složil František Fabinger zkoušku učitelské způsobilosti;⁷⁴ pedagogickou kariéru zahájil ve školním roce 1890/91 na *státním gymnasiu* v Třebíči, kde byl rozhodnutím moravské zemské školní rady jmenován *suplujícím učitelem*.⁷⁵ Učil zde matematiku, fyziku, zeměpis a němčinu; celkem měl 18 hodin týdně.⁷⁶ Na svůj nástup do Třebíče vzpomínal po třiceti letech takto:

*Pln ideálů a pýchy, že budu skutečným „panem profesorem“ – byl jsem do té doby asistentem profesora Strouhala na české universitě – odjížděl jsem 15. září 1890 do Okříšek a z Okříšek omnibusem do Třebíče. Následovala obyčejná historie suplentů v té době. Hlášení u ředitele ústavu, přísaha, představování a návštěvy u kolegů a městských „špicí“, konference, rozvrh předmětů a hodin, atd., atd. Co zdálo se mi z dále ideálním a krásným, objevilo se mi během krátké doby všedním a byrokratickým.*⁷⁷

V Třebíči patřil mezi oblíbené profesory; pořádal zábavy, kulturní i sportovní akce, studentské výlety apod. Po letech na své mimoškolní aktivity vzpomínal:

*Jako mladík velice rád jsem aranžoval zábavy, a v tomto směru nabyt jsem i v Třebíči brzo pověsti „machra“, novinářskou češtinou řečeno. Jsou zajisté ještě pamětníci v Třebíči na masopustní šibřinky v Besedě r. 1891, na Kmochovu kapelu z Kolína, na kluziště a večerní bruslení na řece, jízdu na loďkách, atd.*⁷⁸

V roce 1891 F. Fabinger Třebíč opustil, protože byl jmenován moravskou zemskou školní radou⁷⁹ suplujícím profesorem matematiky a fyziky na *vyšším gymnasiu českém* v Brně, kde nahradil Františka Kolářka (1851–1913), který byl jmenován profesorem české univerzity v Praze. V Brně F. Fabinger působil jen jeden školní rok. Dvacet hodin týdně vyučoval matematiku a fyziku, kromě toho byl správcem fyzikálního kabinetu.⁸⁰

⁷² Více viz fond Unterricht 5A Prag Seminare A-O, kartón č. 1139, roky 1882–1887, Státní ústřední archiv Praha. O matematickém semináři a prosemináři viz M. Bečvářová-Němcová: *František Josef Studnička (1836–1903)*, edice Dějiny matematiky, sv. 10, Prometheus, Praha, 1998, str. 157–165.

⁷³ Viz J. Petráň: *Nástin dějin filosofické fakulty university Karlovy*, Praha, Universita Karlova, 1983, str. 376.

⁷⁴ Protokol o zkoušce se nedochoval.

⁷⁵ Dekret č. 9763 ze dne 6. října 1890.

⁷⁶ Více viz *Program c. k. státního gymnasia v Třebíči 1890/91*, str. 28–29.

⁷⁷ Viz F. Fabinger: *Před 30 roky, in Památník na oslavu padesátého výročí gymnasia a 25 letého jubilea Akademického feriál. klubu v Třebíči*, Třebíč, 1921, str. 80–84. Citát je ze str. 80.

⁷⁸ *Ibid.*, str. 81.

⁷⁹ Dekret č. 9670 ze dne 21. září 1891.

⁸⁰ Více viz *Programm c. k. vyššího gymnasia českého v Brně 1891/92 a 1892/93*.

V roce 1892 byl zemskou školní radou⁸¹ jmenován suplujícím učitelem na *českém vyšším gymnasiu* v Uherském Hradišti. Ve školním roce 1892/93 vyučoval matematiku a volitelný krasopis; měl 23 hodin týdně. V následujícím školním roce učil matematiku, fyziku a volitelný krasopis; opět měl 23 hodin týdně.⁸²

V roce 1894 F. Fabinger přešel jako suplent na základě rozhodnutí zemské školní rady⁸³ na *státní vyšší gymnasium* ve Slaném, kde byly zřízeny nové paralelní třídy. Působil zde opět jen jeden školní rok, učil matematiku, fyziku a němčinu, celkem měl 19 hodin týdně. V prosinci roku 1894 byla ve Slaném zřízena *zimní hospodářská škola*, na které dle výnosu zemské školní rady⁸⁴ začal vyučovat počty. V roce 1895 byly paralelní třídy ve Slaném zrušeny a F. Fabinger musel školu opustit.⁸⁵

Přešel do Prahy na *státní gymnasium* na Královských Vinohradech, kde působil jeden školní rok jako suplující učitel.⁸⁶ Vyučoval matematiku, fyziku a němčinu takřka ve všech třídách nižšího gymnázia.⁸⁷

Roku 1896 převedl ministr kultu a vyučování F. Fabingera na *státní reální a vyšší gymnasium* v Klatovech, kde byl zemskou školní radou jmenován *provisorním učitelem*.⁸⁸ V Klatovech působil opět jen jeden školní rok; učil matematiku, fyziku, filozofickou propedeutiku a krasopis; celkem měl 19 hodin týdně. Klatovy definitivně opustil 31. srpna 1897.⁸⁹

Roku 1897 jmenoval ministr kultu a vyučování F. Fabingera po šesti letech nejistého učitelského postavení *řádným učitelem* na *reálném a vyšším gymnasiu* v Kolíně.⁹⁰ Fabinger zde působil do roku 1902. Vyučoval matematiku, fyziku a krasopis, týdně míval 19 až 23 hodin; v roce 1897 byl správcem chemického a fyzikálního kabinetu. Organizoval pro studenty vzdělávací exkurze v Kolíně i blízkém okolí, chodil s nimi na jednodenní i delší letní výlety. Roku 1901 vážně onemocněl, ve druhém pololetí měl zdravotní dovolenou.⁹¹

Roku 1902 udělilo ministerstvo kultu a vyučování a zemská školní rada F. Fabingerovi místo řádného učitele na *reálném a vyšším gymnasiu* na Smíchově.⁹² Dne 31. srpna 1902 kolínského gymnázium opustil a přešel do Prahy.

⁸¹ Dekret č. 10543 ze dne 28. září 1892.

⁸² Více viz IX. a X. program c. k. českého vyššího gymnasia v Uherském Hradišti 1892/93 a 1893/94.

⁸³ Dekret č. 31039 ze dne 14. listopadu 1894.

⁸⁴ Dekret č. 43070 ze dne 13. prosince 1894.

⁸⁵ Víc viz *Výroční zpráva c. k. státního vyššího gymnasia ve Slaném* 1894/95 a 1895/96.

⁸⁶ Dekret č. 36565 ze dne 31. října 1895.

⁸⁷ Více viz *Výroční zpráva c. k. státního gymnasia na Král. Vinohradech* 1896.

⁸⁸ Rozhodnutí ministra č. 11024 ze dne 25. června, dekret zemské školní rady č. 22827 ze dne 14. července 1896.

⁸⁹ Více o působení v Klatovech viz *Programm c. k. státního reálního a vyššího gymnasia ve Klatovech* 1896/97 a 1897/98.

⁹⁰ Ministerský dekret č. 8573 ze dne 3. července 1897 a dekret zemské školní rady č. 21457 ze dne 27. července 1897.

⁹¹ Více o Fabingerově působení v Kolíně viz *Zpráva c. k. reálného a vyššího gymnasia v Kolíně* 1898 až 1903.

⁹² Ministerský dekret č. 14674 ze dne 19. června 1902, dekret zemské školní rady č. 24796

Od školního roku 1902/03 až do školního roku 1919/20 působil na gymnáziu na Smíchově. Vyučoval matematiku a fyziku, týdně míval 14 až 20 hodin, spravoval fyzikální a chemické sbírky, o kterých podával stručné informace ve výročních zprávách. Organizoval i poučné vycházky a exkurze do pražských a mimopražských závodů a letní výlety studentů. Ve školním roce 1904/05 měl celoroční dovolenou;⁹³ v následujícím roce onemocněl a měl v prvním pololetí dovolenou.⁹⁴ V roce 1908 byl zvolen do komise pro reformu výuky matematiky na středních školách.⁹⁵ Ve školním roce 1908/09 měl vyučovací povinnost snižovanou na polovinu, neboť měl vypracovat návod vzorových laboratorních cvičení z fyziky.⁹⁶

V roce 1915 F. Fabinger opět onemocněl a dostal zdravotní dovolenou na celý školní rok 1915/16. V následujícím školním roce řádně vyučoval, v roce 1917 se však nemoc vrátila; v prvním pololetí měl proto poloviční úvazek a ve druhém pololetí zdravotní dovolenou, která se protáhla až do roku 1920. Dne 31. srpna 1920 byl po 18 letech působení na Smíchově dán na odpočinek.⁹⁷

Od roku 1901 do roku 1917 byl František Fabinger *skutečným členem* Jednoty českých matematiků, její činnosti se však příliš neúčastnil.⁹⁸

František Fabinger byl společenským, všestranně aktivním člověkem, vlastenecky založeným. U svých nadřízených však nebyl příliš oblíbený; zřejmě nebyl dostatečně „vstřícný“ a ochotný ke kompromisům.⁹⁹

... páter Riedel, kněz řádu premonstrátského na Strahově a tehdejší zemský inspektor, moravský Němec a všemocný pán na českých středních školách, nepřítel veselých profesorů českých, jimž dovedl vytknouti i návštěvu hostinců a sklenici piva.¹⁰⁰ A já byl veselý; vždyť jsem byl mlád, pln života a Pražák! Tento pán se dověděl, že ovládám němčinu. Byl jsem nucen v jakési záležitosti učiniti mu návštěvu v Brně. Po přednesení mé žádosti se p. zem. insp. Riedel obrátí na mě se sladkým obličejem a úsečným hlasem: „Pane suplente, já jsem

ze dne 7. srpna 1902.

⁹³ Viz ministerský dekret č. 29631 ze dne 9. září 1904 a ministerský dekret č. 7714 ze dne 15. března 1905.

⁹⁴ Viz ministerský dekret č. 31221 ze dne 2. září 1905.

⁹⁵ Více viz *Debatní večírek Ústřed. spolku o reformě vyučování středoškolského*, Věstník českých profesorů 14(1907), 458–459. V komisi pracovali Pour, Bydžovský, Červenka, Jeništa, Vaňourek a Fabinger.

⁹⁶ Více viz *Výroční zpráva cis. král. reálného a vyššího gymnasia na Smíchově* 1908/09, str. 34. Ministerský dekret č. 36465 ze dne 22. října 1908 a ministerský dekret č. 1518 ze dne 27. ledna 1909.

⁹⁷ Viz výnos ministerstva kultu a vyučování ze dne 1. srpna 1920, dekret č. 46211, a c. k. zemské školní rady ze dne 25. srpna 1920, dekret č. III C 247/3ai 1919
z. s. r. 81440. Více o Fabingerově působení na smíchovské škole viz *Výroční zpráva cis. král. reálného a vyššího gymnasia na Smíchově* 1902/03 až 1917/18 a *Výroční zpráva českého státního reálného gymnasia na Smíchově* 1918/19 až 1920/21.

⁹⁸ Více viz *Výroční zpráva Jednoty českých matematiků* 1901/02 až 1916/17.

⁹⁹ Viz F. Fabinger: *Před 30 roky*, in *Památník na oslavu padesátého výročí gymnasia a 25 letého jubilea Akademického ferál. klubu v Třebíči*, Třebíč, 1921, str. 80–84.

¹⁰⁰ *Setkal jsem se s ním později jako pensistou na Smíchově v restauraci, kde popíjel sám skleničku za skleničkou.* Poznámka F. Fabingera.

se dověděl, že umíte dobře německy, a Vy se mnou mluvíte česky?“ Vypustil jsem z úst nerozvážnou odpověď: „Vždyť jsem přece na českém ústavu!“ Touto odpovědí jsem pochoval svoji kariéru profesorskou na Moravě a také po 4 letech na radu zem. inspektora Slavíka, svého bývalého učitele, přešel jsem do Čech. Nicméně i sem za mnou táhla špatná politická kvalifikace, jak se mnou sdělil ředitel gymnasia ve Slaném, v mém prvním působišti v Čechách.¹⁰¹

Jak živ jsem neměl velkého respektu před výnosy c. k. zemské školní rady, ani v Brně, ani v Praze, a zemští inspektori, co jsem jich měl za svého třicetiletého kantorování, mimo Slavíka nevzbuzovali ve mně naprosto zvláštní úcty, tím méně strachu. Přirozeně. Byl jsem z Prahy dobře zasvěcen, jaká kvalifikace pomáhala tvořit c. k. zemské inspektory. Smutná kapitola.¹⁰²

Rodinný život, děti

Dne 14. dubna 1896 se František Fabinger v Hořicích oženil s Alžbětou Lehmannovou (1871–1950), dcerou berního úředníka Jana šlechtice z Lehmannů a Johanny rozené Cikánkové. V manželství se narodili synové František a Jaroslav, dcery Bohumila a Ludmila.¹⁰³

Dne 15. prosince 1923 bylo manželství Františka a Alžběty Fabingerových rozhodnutím civilního soudu v Praze rozvedeno.¹⁰⁴

František Fabinger zemřel dne 16. dubna 1938 v Praze.¹⁰⁵

Nejstarším dítětem manželů Fabingerových byla Bohumila (1897–1975). Provdala se za inženýra Václava Vochoče. V jejich manželství se narodila pouze jedna dcera, která zemřela v osmi měsících.

Starší syn František (1898–1968) studoval na smíchovském gymnáziu a na české technice v Praze. Věnoval se elektrotechnice, získal titul inženýra a později i doktora technických věd. Podílel se na přípravě litografovaných přednášek pro posluchače oboru elektrotechnické inženýrství; vyšly v Praze roku 1923 pod názvem *Elektrotechnika II. Podle přednášek Prof. L. Šimka upravili ing. Smola, ing. Kulda a ing. Fabinger*. V letech 1915 až 1918 byl *skutečným členem* Jednoty českých matematiků.¹⁰⁶ Ve dvacátých a třicátých letech pracoval ve strojárnách ve Vysočanech; zabýval se konstrukcí rtuťových usměrňovačů a měřících elektronických přístrojů. O této problematice publikoval spolu s ing. G. Slavíkem práci *Zapojování trojfázových wattmetrů a počítadel*.¹⁰⁷ Ve

¹⁰¹ Ibid., str. 80–81.

¹⁰² Ibid., str. 82.

¹⁰³ Viz matrika oddaných Hořice Město 1883–1912, str. 197, Státní oblastní archiv Zámorsk, a konskripce hlavního města Prahy, Archiv hlavního města Prahy.

¹⁰⁴ Č. lg. 17 a 477/23. Viz dodatečný zápis v matrice oddaných Hořice město 1883–1912, str. 197, Státní oblastní archiv Zámorsk.

¹⁰⁵ Viz Národní politika 56(1938), č. 109 z 21. dubna, str. 11, a *Výroční zpráva státního československého reálného gymnasia Dra. Jindřicha Vančury v Praze XVI*. 1937/38, str. 9.

¹⁰⁶ Viz *Výroční zpráva Jednoty českých matematiků* 1915/16 až 1917/18.

¹⁰⁷ Jde o *Sdělení z Továrny na elektrická počítadla*, Vysočany, Praha, 1926, 48 stran. Tato práce vyšla též německy pod názvem *Der Anschluss von dreiphasigen Leistungsmessern und Elektrizitätszählern*, Uebersetzung und Anhang, Praha, 1932, česky vyšla znovu roku 1952.

třicátých a čtyřicátých letech působil jako inženýr v Moravské Ostravě, kde v roce 1935 vydal vlastním nákladem knihu *Vývoj důlních předpisů ESČ*.

Dne 11. listopadu 1922 se v Praze oženil se Zdenou Švábou (1893–?) z Prahy, dcerou Josefa Švába a Růženy Bavorské. Manželství zůstalo bezdětné; 12. 6. 1947 je krajský civilní soud v Praze prohlásil za rozloučené.¹⁰⁸ Dne 25. 6. 1947 se František Fabinger podruhé oženil s Libuší Starostovou rozenou Rassmannovou (1906–?), dcerou Karla Rassmanna a Vlasty Volfové. I toto manželství zůstalo bezdětné.¹⁰⁹

V roce 1946 se František Fabinger mladší stal generálním ředitelem znárodněného kovoprůmyslu; dne 22. listopadu 1947 přednesl na celostátní konferenci pracovníků v těžkém kovoprůmyslu silně levicově laděný projev, ve kterém stručně popsal historii českého těžkého strojírenství a nastínil jeho plánovanou reformu.¹¹⁰ V roce 1952 byl zatčen a odsouzen za sabotáž československého průmyslu k 21 letům odnětí svobody. V roce 1958 byl propuštěn a roku 1963 plně rehabilitován. Zemřel v Praze dne 23. března 1968.

Měl široké kulturní zájmy, přátelil se s básníky O. Březinou, F. Halasem, V. Nezvalem, J. Seifertem, s malíři J. Bauchem, J. Zrzavým, O. Kubinou a sochaři J. Laudym a V. Makovským.

Druhý syn Jaroslav (1899–1942) studoval na smíchovském gymnáziu. Po maturitě se věnoval chemii na české technice v Praze, kde získal titul inženýra. Rád a dobře fotografoval, v roce 1935 vydal knížku *Portret* jako první svazek knihovny časopisu *Fotografie*, v níž sepsal základní informace o tom, jak správně fotografovat, zejména portréty, jak zpracovávat snímky a retušovat je. Dne 18. 6. 1925 se na Vinohradech oženil s Karolínou Kaldovou (1903–?), dcerou Františka Kaldy a Marie Roznětinské.¹¹¹ V manželství se narodili synové Jaroslav (1926) a Pavel. Jaroslav Fabinger byl nacisty popraven roku 1942.

Druhá dcera Ludmila (1903–?) se provdala za lékaře Jaroslava Sobotku a odešla s ním do Moravské Třebové. Jejich manželství zůstalo bezdětné.

Zájem o matematiku v rodě Fabingerů přetrvává. Prasynovec Františka Fabingera, Petr Fabinger (1937–1981), byl odborným asistentem katedry matematiky na pedagogické fakultě Univerzity Karlovy.¹¹² Jeho syn Michal (nar. 1977) úspěšně absolvoval MFF UK.

Odborná práce

- Historie matematiky

V roce 1891 uveřejnil František Fabinger ve výroční zprávě třebíčského gymnázia svůj první populární článek nazvaný *Stručný nástin o soustavách*

¹⁰⁸ Výnosem č. 432/47/3 a 9-2018/22.

¹⁰⁹ Viz domovský list v konskripci hlavního města Prahy, Archiv hlavního města Prahy.

¹¹⁰ Fabingerův projev vyšel tiskem: *Projev generálního ředitele znárodněného kovoprůmyslu Dr. Ing. F. Fabingera o stavbě a vývoji národních podniků těžkého strojírenství*. Referát na celostátní konferenci pracovníků v těžkém kovoprůmyslu dne 22. XI. 1947, Praha, 14 stran.

¹¹¹ Viz domovský list v konskripci hlavního města Prahy, Archiv hlavního města Prahy.

¹¹² Nekrolog Petra Fabingera je uveřejněn v PMFA 26(1981), str. 229–230.

číslných (24 stran). Stručně zde popsal vznik pojmu čísla, zrod počítání a početních algoritmů, objasnil pojmy číslovky, číslice a číselné soustavy. Seznámil čtenáře se způsoby počítání, číselnými soustavami a způsoby tvoření názvů číslovek a čísel u starých kultur (indické, římské, řecké, židovské, egyptské, aztécké, syrské a arabské). Vysvětlil princip poziční i nepoziční soustavy, aditivní, multiplikativní, alfabetní i znakové zápisy čísel a princip číselné soustavy o obecném základu. Pak se věnoval soustavám o základech 5, 10, 12, 20 a 60 a jejich nejrůznějším kombinacím, které používaly různé asijské a africké kmeny; vysvětlil i převody mezi různými číselnými soustavami. Zabýval se i vývojem zlomků a počítání se zlomky, svůj výklad zaměřil zejména na zlomky římské, babylónské a na zlomky desetinné. V roce 1903 a 1904 uveřejnil F. Fabinger v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky* rozsáhlejší úvahu *O vývoji čísel, číslovek, číslic* (celkem 54 stran), ve které se zabýval obdobnou problematikou.¹¹³

V roce 1895 uveřejnil ve výroční zprávě gymnázia ve Slaném článek *Geometrové starého a středního věku až do stol. XVI.* (32 stran). Historii geometrie rozdělil na čtyři období – od Pythagora do Eukleida, od Eukleida do Ptolemaia, od Ptolemaia do Eutokia a středověk, kam zahrnul i geometrii indickou a arabskou. Stručně pojednal o každém období, charakterizoval jeho nevýznamnější představitele a jejich nejdůležitější výsledky.

Roku 1903, po příchodu na smíchovské gymnázium, vydal F. Fabinger pod názvem *Základy geometrie Euklidovy* překlad první knihy Eukleidových *Základů* se stručným historickým úvodem (24 stran).

V roce 1913 uveřejnil ve výroční zprávě smíchovského gymnázia článek *Počítání na prstech. Úryvek z dějin arithmetiky* (15 stran). Vyložil rozdíl mezi čítáním a počítáním, popsal způsoby čítání i počítání některých domorodých kmenů v Africe, Americe a Oceánii. Vysvětlil řecké a římské početní algoritmy, doplnil je citáty z římských klasiků, které dokládají znázornování čísel na prstech. Velkou pozornost věnoval středověkým algoritmům aritmetických operací; vyložil je podle návodu Bedy Ctihodného (672–735). Uvedl i početní algoritmy, které byly ještě v jeho době užívány u některých primitivních kmenů v jižní Africe, jižní Americe a Polynésii.

- Propagace fyzikálních laboratorních prací

František Fabinger se intenzivně zajímal o žákovská laboratorní cvičení, o zajímavé pokusy a názorné vyučování. Propagoval zavedení fyzikálních cvičení na středních školách v době, kdy tento způsob výuky ještě zdaleka nebyl běžný. Své zkušenosti s vedením žákovských laboratorních cvičení shrnul v článkách *Praktická cvičení z fyziky*, *Jak zařídit praktická cvičení z fyziky na střední škole*, a *Praktická cvičení z fyziky*.¹¹⁴

¹¹³ Časopis pro pěstování matematiky a fyziky 32(1903), str. 249–259, 33(1904), str. 74–93, 198–209, 296–307.

¹¹⁴ Viz Věstník českých profesorů 15(1908), str. 388–391; Časopis pro pěstování matematiky a fyziky 39(1910), str. 54–61, 176–181; *Výroční zpráva cis. král. reálného a vyššího gymnasia na Smíchově* 1910/11, str. 24–27.

V těchto člancích popsal laboratorní místnosti smíchovského gymnázia, jejich vybavení, fyzikální sbírky, organizaci, strukturu a obsah laboratorních prací. Jeho názory byly velmi moderní. Prosazoval měření ve dvojicích, laboratorní cvičení se měla konat jednou za čtrnáct dní po dvě vyučovací hodiny pro všechny žáky sedmého a osmého ročníku všech typů středních škol; z každého měření měli studenti vypracovávat laboratorní protokoly.

F. Fabinger se snažil projektovat jednoduché, názorné a nenákladné pokusy, které by objasňovaly obtížné partie středoškolské fyziky. Této problematice věnoval články *Zajímavé pokusy se rtutí a sklem* a *Praktická cvičení z fyziky*.¹¹⁵

Roku 1909 uveřejnil recenzi nové učebnice *Handbuch für physikalische Schülerübungen* od Hermanna Hahna.¹¹⁶ Byla určena středoškolským učitelům fyziky, kteří se zajímali o žákovská laboratorní cvičení; obsahovala 250 laboratorních cvičení pro žáky středních škol spolu s návody, popisy pomůcek a údaji o časové náročnosti úloh.

- Propagace zahradních měst

Na konci první světové války se František Fabinger začal zabývat ideou výstavby nových bytů v tzv. *zahradních městech* pro třicet až čtyřicet tisíc obyvatel. Byl jedním z iniciátorů vzniku *Společnosti pro zakládání zahradních měst v republice Československé se sídlem v Praze*, která vznikla v roce 1919. Jejím předsedou byl Dr. Ladislav Procházka (emeritní ministr), místopředsedy byli ing. J. Hásek (ředitel Škodových závodů) a ing. J. Záhorský (profesor české techniky v Praze), F. Fabinger zastával místo tajemníka; cílevědomě propagoval novou koncepční výstavbu „Velké Prahy“.

O této problematice, která ho velmi zajímala, sepsal studie *Jak budeme bydleti? Město zítřka* (1919, 10 stran), *Bytová otázka. Zahradní město dle E. Howarda. Sociální řešení bytové otázky* (1920, 72 stran) a *Jak budeme bydleti? Zahradní města* (1920, 12 stran). Popsal výhody zahradních měst, způsoby financování jejich výstavby a jejich účelnou infrastrukturu. Snažil se informovat hlavně pražskou veřejnost o nové a moderní výstavbě zahradního města podle koncepce anglického architekta E. Howarda. Současně nastínil způsoby řešení bytové krize, která se projevila v Praze po roce 1918, a možnosti výstavby kvalitního, nepříliš drahého, ale zdravého bydlení pro střední vrstvy.

Své názory shrnul v knize *Bytová otázka a „zahradní město“ dle vzoru anglického* (1921, 236 stran). Prezentoval v ní své představy o zahradních městech, podrobně popsal strukturu satelitního městečka, způsoby jeho výstavby, financování i řízení, jeho výhody i nevýhody. Fabingerovy koncepce jsou moderní a aktuální i v současné době.

¹¹⁵ Časopis pro pěstování matematiky a fyziky 38(1909), str. 439–445, 40(1911), str. 60–66.

¹¹⁶ Časopis pro pěstování matematiky a fyziky 38(1909), str. 605.

FRANTIŠEK SERVÍT (1848–1923)

Rodina

František Servít se narodil dne 7. září 1848 v Modlíkově u Přibyslavi v domě č. 23 jako syn Jana Servíta (1813–1868) z Modlíkova a Kateřiny rozené Prokešové (1820–1901) z Německé Jablonné. O dva roky později, 23. 7. 1850, se narodil jeho bratr Josef.¹¹⁷ Roku 1855 koupili Servítovi v Modlíkově chalupu č. 19, která se stala základem jejich nové usedlosti.

Dne 4. srpna 1868 Jan Servít zemřel.¹¹⁸ Matka Kateřina se kolem roku 1871 provdala za Josefa Beneše, majitele velkého statku Kopanina u Rosičky.

Hospodářství a rodinnou usedlost vedl po otcově smrti jeho mladší syn, teprve osmnáctiletý Josef; starší František studoval, k vedení hospodářství se asi příliš nehodil. V roce 1870 se Josef stal vlastníkem celého objektu. V kronice rodu Servítů, kterou sepsal v padesátých letech dvacátého století jeho syn Alois (1882–?), je o tom tato pasáž:

Mladší syn, pozdější můj otec, ač teprve 18tiletý vedl hospodářství na usedlosti čp. 19 v Modlíkově se svou ovdovělou matkou Kateřinou Servítovou. Za jeden a půl roku po otcově smrti stává se Josef Servít vlastníkem usedlosti čp. 19. Zápis v pozemkové knize MO, fol. 172 o tom říká:

Podle soudní odevzdací listiny z 29. ledna 1870 číslo 53 jedn. ukládá se právo vlastnictví na usedlosti čp. 19 v Modlíkově na syna Josefa Servíta, podle zde soudního dekretu ze dne 15. července 1872 č. 2196 za plnoletého prohlášeného. Vkládá se:

a) pro nezletilého Františka Servíta 1.000 zl., splatných při zletilosti s 5% úroky od 1. ledna 1870.

b) výměnek na usedlosti čp. 19 v Modlíkově a pozemkách u města Přibyslavi ležících a sice topografická čísla 643, 654, 640, 645, 651, 642, 644, 652 a 653 – v článku III. tím této odevzdací listiny ustanoveným k ruce matky Kateřiny Servítové.¹¹⁹

Josef Servít (1850–1936) v Modlíkově zůstal a hospodařil. Dne 23. července 1872 se ve Velké Losenicí oženil s Annou Rosickou (1851–1944). V jejich manželství se narodilo sedm dětí.¹²⁰

¹¹⁷ Viz matrika narozených, oddaných a zemřelých Modlíkov-Přibyslav 3031, str. 42 (František), str. 44 (Josef), Státní oblastní archiv Zámorsk. František a Josef byli již osmou generací rodu, jehož zakladatelem byl koncem 16. století na Moravě Bartoloměj Servít.

¹¹⁸ Ibid., nestránkováno; jako příčina smrti pětapadesátiletého Jana Servíta je v matrice udána *sešlost věkem!*

¹¹⁹ Citováno z rodinné kroniky, která je ve vlastnictví Veroniky Servítové z Prahy, str. 29–30.

¹²⁰ Údaje jsou převzaty z rodinné kroniky.

Studium

František Servít získal první vzdělání pravděpodobně v triviální škole v Modlíkově. Pak studoval na premonstrátském a městském *realném a vyšším gymnasiu* v Německém Brodě (dnes Havlíčkův Brod), kde roku 1871 v třidvaceti letech maturoval.

Po maturitě se zapsal ke studiu klasické filologie na filozofické fakultě pražské univerzity. Věnoval se latině a řečtině (J. Kvíčala), filozofii a psychologii (W. Volkmann, J. N. Kelle, P. Durdík, J. H. Löwe) a českému tvarosloví a básnictví (J. Gebauer, M. Hattala). Na univerzitě studoval od zimního semestru 1871/72 do letního semestru 1873/74; po celé studium byl jako výborný student a sirotek osvobozen od školného.¹²¹

Učitelské působení

V roce 1874 složil F. Servít zkoušku učitelské způsobilosti z latiny a řečtiny.¹²² Učitelskou dráhu nastoupil 16. 9. 1874, absolvoval zkušební rok a od školního roku 1875/76 vyučoval jako *suplující učitel* na *obecním gymnasiu realním spojeném s vyššími třídami gymnasiijními i realními*, tj. na tzv. *městské střední škole* v Praze na Malé Straně. Učil latinu, češtinu a němčinu, týdně měl 14 hodin. V následujícím školním roce suploval na téže škole za Václava Slavíka, který se stal ředitelem nižšího reálného gymnázia v Novém Bydžově. Učil latinu, češtinu, řečtinu a dějepis, měl 16 hodin týdně. V roce 1877 F. Servít školu opustil;¹²³ nepodařilo se zjistit, čím se zabýval do podzimu roku 1879.

Roku 1879 ustanovila zemská školní rada Františka Servíta suplujícím učitelem na *akademickém gymnasiu* v Praze.¹²⁴ Působil zde dva roky, vyučoval latinu, češtinu a němčinu; týdně míval 15 až 17 hodin. V roce 1881 školu opustil a přešel na nově zřízené gymnázium v Žitné ulici v Praze, kde ve školním roce 1881/82 vyučoval latinu a řečtinu.¹²⁵

Roku 1882 byl František Servít ministerstvem kultu a vyučování jmenován *řádným profesorem* latiny a řečtiny na *vyšším gymnasiu* v Jičíně.¹²⁶ Vyučoval latinu, řečtinu, češtinu a němčinu; týdně míval 14 až 18 hodin. Od školního roku 1890/91 do roku 1892/93 byl správcem učitelské a žákovské knihovny.

¹²¹ Více viz katalogy posluchačů filozofické fakulty pražské univerzity 1871/72, kartón č. 162, 1872/73, kartón č. 163, 1873/74, kartón č. 164, Archiv Univerzity Karlovy.

¹²² Protokol o zkoušce se nezachoval.

¹²³ Více o jeho působení na této škole viz rodinná kronika a *Osmá*, resp. *Devátá* a *Desátá výroční zpráva o obecním gymnasiu realním spojeném s vyššími třídami gymnasiijními i realními (městské střední škole) v Praze* 1875, 1876, 1877.

¹²⁴ Dekret č. 23628 ze dne 19. října 1879.

¹²⁵ Více viz *Roční zpráva císař. král. akademického gymnasia v Praze* 1880, 1881 a 1882. Viz dále *Schematismus der österreichischen Mittelschulen und der Fachschulen gleichen Ranges. Vierzehnter Jahrgang 1881/82*, Wien, 1882, str. 119.

¹²⁶ Dekret č. 11201 ze dne 18. července 1882.

O jejím stavu uveřejňoval pravidelné informace ve výročních zprávách jičínské školy. V srpnu roku 1893, po jedenáctiletém působení, Jičín opustil.¹²⁷

František Servít se stal zakládajícím členem *Spolku ku podporování chudých žáků c. k. gymnasia jičínského*,¹²⁸ od roku 1886/87 do roku 1892/93 byl jeho jednatelem a o jeho činnosti podával obšírné informace ve výročních zprávách jičínského gymnázia.

Roku 1893 jmenovalo ministerstvo kultu a vyučování a zemská školní rada Františka Servíta řádným profesorem na *státním gymnasiu* na Vinohradech v Praze (dnešní Londýnská ulice).¹²⁹ Učil zde latinu, řečtinu a němčinu, někdy i češtinu; týdně míval 16 až 21 hodin. Pravidelně býval třídním učitelem, organizoval pro studenty jednodenní i vícedenní výlety a exkurze po Praze a okolí. Byl přispívajícím členem *Podpůrného spolku studentského*, který pomáhal nemajetným studentům.¹³⁰

V roce 1909/10 měl František Servít zemskou školní radou redukován úvazek na 10 hodin týdně.¹³¹ V létě roku 1910 byl ministerstvem kultu a vyučování a zemskou školní radou dán na základě vlastní žádosti na trvalý odpočinek.¹³²

O Servítově vztahu ke studentům hovoří rodinná kronika:

*Strejc byl dobrák, studenti na vinohradském gymnasiu prý mu říkali „táta“. Byl vážný, málomluvný, rád kouřil.*¹³³

Rodinný život, děti

Dne 13. února 1878 se František Servít v kostele sv. Jindřicha v Praze oženil s Aloisíí Dlouhou (26. 6. 1850 – 9. 9. 1920); dne 8. prosince 1878 se jim narodila dvojčata Bohumil a Marie. V jejich domácnosti žila neprovdaná Aloisina sestra Emilie Dlouhá. Řadu let bydleli na Vinohradech.

Bohumil zemřel jako gymnaziální student na tuberkulózu dne 29. 3. 1898.¹³⁴

Dne 9. září 1920 zemřela Servítova manželka Aloisie, po její smrti převzala vedení domácnosti její sestra Emilie.

¹²⁷ Více viz *Výroční zpráva c. k. gymnasia vyššího v Jičíně* 1885/86 až 1890/91, *Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně* 1892 až 1894, dále J. Vítke: *K dějinám jičínského gymnasia IV.* in *Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně* 1906/07, str. 14. Poznamenejme, že od roku 1859 do roku 1885 výroční zprávy jičínského gymnázia nevycházely.

¹²⁸ Spolek byl založen v prosinci roku 1882 a místodržitelstvím schválen dekretem č. 87233 dne 4. ledna 1883. Svoji činnost zahájil 18. února 1883.

¹²⁹ Ministerský dekret č. 10768 ze dne 8. července 1893 a dekret zemské školní rady č. 16959 ze dne 4. srpna 1893.

¹³⁰ Více viz *Výroční zpráva c. k. státního gymnasia na král. Vinohradech* 1895 až 1911, dále viz J. Lameš: *Třicet pět let českého státního gymnasia na král. Vinohradech* in *Výroční zpráva českého státního gymnasia v Praze XII.* 1926/27, str. 3–17.

¹³¹ Dekret č. 38109 z 10. prosince 1909.

¹³² Ministerský dekret č. 27578 ze dne 15. července 1910 a dekret zemské školní rady č. 41312 ze dne 29. července 1910.

¹³³ Rodinná kronika, str. 167.

¹³⁴ Viz konškrípce hlavního města Prahy, list František Servít, Archív hlavního města Prahy.

František Servít zemřel dne 1. listopadu 1923 po dlouhé nemoci, pohřben byl 3. listopadu do rodinného hrobu na Olšanech.¹³⁵

O Servítově dceři Marii se v rodinné kronice píše toto:

Po matčině úmrtí začala se sestřenice Marie, tehdy již 42 letá, učit modistství a krátce před otcovou smrtí ohlásila vlastní modistickou živnost. Ale v živnosti se jí valně nedařilo – konkurence, nedostatek kapitálu na zařízení a koupi materiálu – proto se jí vzdala. Živila se tím, že dva pokoje ve svém bytě pronajímala podnájemníkům. ...

*Dne 30. dubna 1935 provdala se sestřenice Marie v 57 letech věku za tajemníka lékařského domu Vladimíra Šperlína, který však po dvou letech na to ... zemřel ...*¹³⁶

Rod Františka Servíta tedy přímé pokračování nemá. Blízkými příbuznými jsou potomci Františkova bratra Josefa. Jeho syn Alois se stal učitelem obecné školy v Kamenném Přívoze, strýc František mu pomohl sehnat místo. Alois strýce Františka navštěvoval; hrával na housle a sestřenice Marie ho doprovázela na klavír. Později působil jako ředitel měšťanky v Perunové ulici na Vinohradech, učil hlavně přírodopis. Po mnoha letech pak napsal rodinnou kroniku.

Alois Servít se roku 1910 oženil s Marií Reichlovou (1885–1965), v jejich manželství se narodily tři děti: Jiří (1912–1912), Zdeněk (1913–1986) a Radim (1921–1984).

Zdeněk Servít se stal slavným neurologem a fyziologem; věnoval se studiu záchvatových nervových chorob (především epilepsii), vegetativního nervového systému a spánku. Je autorem řady monografií, článků a skript.¹³⁷ V roce 1940 se oženil s výtvarnicí Rosalií Menšíkovou; jejich syn Michal (1944–1997) byl docentem na katedře počítačů na elektrotechnické fakultě ČVUT, sepsal mnoho odborných článků a skript z informatiky.

Radim Servít vyučoval na stavební fakultě ČVUT; zabýval se hlavně pružností a pevností materiálů, napsal několik odborných článků a skript.¹³⁸

Odborná práce

V roce 1898 František Servít publikoval ve výroční zprávě vinohradského gymnázia mapku nazvanou *Polohopisný plán výkopů* popisující nové vykopávky v řeckých Delfách; doplnil tak článek svého kolegy Emanuela Peroutky *O výkopech delfských*.

V roce 1903 uveřejnil ve výroční zprávě gymnázia první část svého překladu Eukleidových *Základů*, v roce 1904 druhou část, v roce 1905 třetí část, v roce

¹³⁵ Viz *Výroční zpráva českého státního gymnasia v Praze XII. za školní rok 1927/28*, str. 17. Viz též rodinná kronika, str. 167. Hrob je na Olšanech, III. hřbitov, 4. odd., č. 118.

¹³⁶ Rodinná kronika, str. 167.

¹³⁷ Velkou pozornost věnoval i Janu Marku Marci, významnému vědci 17. století, o čemž svědčí mimo jiné i jeho kniha *Jan Marek Marci z Kronlandu*, Veda, Bratislava – Academia, Praha, 1989.

¹³⁸ Informace o rodu Servítů jsou převzaty z rodinné kroniky.

1906 čtvrtou část a konečně v roce 1907 pátou část. Celý Servítův překlad Eukleidových *Základů* vydala v roce 1907 Jednota českých matematiků.

Po svém penzionování vydal František Servít v edici tzv. *Zejdových příprav k latinským a řeckým klasikům* několik svazků tzv. *příprav k rozběrům latinských a řeckých básní*, které napomáhaly domácímu studiu studentů středních škol. Tato edice existovala od roku 1911 až do třicátých let 20. století, její malé sešitky (do 50 stran) byly věnovány rozboru konkrétních prací starověkých klasiků, bývaly doplněny slovníčkem, výkladem pojmů, termínů a významů slov z hlediska jazykového i historického. Velkou pozornost F. Servít věnoval básníku Horatiovi; v roce 1912 vydal v edici *Zejdových příprav* následující svazky:

- *Přípravy k básním Horatiovým. První kniha ód,*
- *Přípravy k básním Horatiovým. Druhá kniha ód,*
- *Přípravy k básním Horatiovým. Třetí kniha ód,*
- *Přípravy k básním Horatiovým. Čtvrtá kniha ód,*
- *Přípravy k básním Horatiovým. Epódy,*
- *Přípravy k básním Horatiovým. Výbor z první knihy satir,*
- *Přípravy k básním Horatiovým. Výbor z druhé knihy satir.*

V následujícím roce vydal

- *Přípravy k básním Horatiovým. Výbor z první knihy listů,*
- *Přípravy k básním Horatiovým. Výbor z druhé knihy listů.*

Další vydání všech Servítových knížek věnovaných Horatiovu dílu vyšlo v roce 1935, některé vyšly již roku 1927.

JOSEF RUDOLF VAŇAUS (1839–1910)

Rodina a studium

Josef Rudolf Vaňaus¹³⁹ se narodil dne 2. května 1839 v Komárově¹⁴⁰ č. 22 jako syn řezníka a hostinského Jana Vaňause a Mariany rozené Zahradkové.¹⁴¹ Od tří let navštěvoval elementární školu v Komárově, kde vynikal v „počítání z hlavy“.

V jedenácti letech začal J. R. Vaňaus studovat na německém gymnáziu v Jindřichově Hradci. Po celou dobu studia měl vynikající prospěch, vzorné chování i tzv. pozornost; s výjimkou druhého ročníku měl výborně hodnocenou i píli. Od třetího ročníku patřil mezi nejlepší žáky, od šestého ročníku byl již první ve třídě. Od pátého ročníku si zapisoval nepovinnou češtinu a němčinu, v sedmém ročníku studoval logiku, v posledním ročníku měl zapsanu filozofickou propedeutiku a zpěv, ve druhém pololetí navíc i gymnastiku. Během školní docházky nezameškal ani jedinou vyučovací hodinu. Majetkové poměry rodiny byly velmi skromné; na gymnáziu platil J. R. Vaňaus školné pouze jedno pololetí, v ostatních byl od placení osvobozen. Od čtvrtého do sedmého ročníku uváděl jako své budoucí studium práva, v posledním ročníku však zaměřil pozornost na matematiku; soukromým studiem tehdy ovládl základy vyšší matematiky.¹⁴²

V roce 1858 složil J. R. Vaňaus s vyznamenáním maturitní zkoušku; rozhodl se studovat na pražské univerzitě matematiku a fyziku.

Na filozofické fakultě v Praze studoval J. R. Vaňaus v letech 1858–1862; při zápisu se přihlásil k české národnosti. Jeho hlavní zájem se soustředil na matematiku a přírodní vědy (V. Pierre, V. Matzka, J. F. Kulik, J. Böhm, A. Reuss, F. Stein a F. Rochleder), dále navštěvoval přednášky z psychologie a filozofie (J. H. Löwe, W. Volkmann, R. Zimmermann, J. N. Kelle a J. Padlesak). Zajímal se i o polskou literaturu, srovnávací zvukosloví a tvorbu slov.¹⁴³ Na univerzitě pobíral jindřichohradecké stipendium 68 zlatých 25 krejcarů, které získal ještě

¹³⁹ Sám se podepisoval Josef R. Vaňaus; v gymnaziálním katalogu je veden jako Joseph Waniaus, Joseph Waňaus, Josef Waniaus či Josef Waňaus, v katalogích posluchačů filozofické fakulty pražské univerzity jako Josef Waniaus, v novinách se objevovalo jeho jméno i ve verzi Josef R. Vaňous.

¹⁴⁰ Komárov leží asi 8 km západně od Soběslavi; Ottův slovník naučný uvádí, že v roce 1890, tj. půl století po Vaňausově narození, měl 291 obyvatel a 40 domů.

¹⁴¹ Viz matrice narozených římskokatolického farního úřadu Hlavatce 1819–1846, str. 168, Státní oblastní archiv Třeboň. V matrice je uvedeno, že otec Jan, šenkýř, je synem výměnkáře Františka Vaňause z Komárova č. 22 a zemřelé Kateřiny Váchové z Borkovic, matka Mariana je dcerou Matouše Zahradky, sedláka z Komárova č. 17, a Anny Dvořákové z Mažic.

¹⁴² Viz katalogy pro školní rok 1850/51 až 1857/58, fond Gymnázium Jindřichův Hradec, Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci. Poznamenejme, že v letech 1849–1857 studoval na gymnáziu v Jindřichově Hradci František Josef Studnička.

¹⁴³ Viz katalogy posluchačů filozofické fakulty 1858/59 až 1861/62, kartón č. 153 a 154, Archiv UK.

za studia na gymnáziu,¹⁴⁴ finančně ho na studiích podporoval jeho strýc, farář Josef Vaňaus.¹⁴⁵

Na univerzitě sepsal Vaňaus práci *Über die Methode der kleinsten Quadrate und deren Anwendung*, za kterou získal v dubnu 1860 *první cenu sboru doktorů filozofické fakulty v Praze*.¹⁴⁶ Jako host navštěvoval přednášky z matematiky na pražské polytechnice, neboť si chtěl přehledně zopakovat základy vyšší matematiky.¹⁴⁷

V roce 1861 postihly jeho strýce vážné finanční problémy, J. R. Vaňaus proto zůstal téměř bez prostředků. Dne 4. října 1861 požádal o stipendijní podporu na poslední školní rok 1861/62. Ta byla schválena dne 14. února 1862, ale s výraznou omezující podmínkou – peníze měly být vyplaceny až po sepsání a přijetí jeho domácí písemné práce pro zkoušku učitelské způsobilosti nebo po připuštění k dalšímu studiu. J. R. Vaňaus tuto finanční podporu získal až v červnu 1862, kdy byla jeho domácí práce pro dosažení učitelské způsobilosti přijata a ohodnocena. V posledním roce na univerzitě tak musel hodně času a energie věnovat svému finančnímu zajištění.

V zimě roku 1861 se J. R. Vaňaus podílel na aktivitách souvisejících se založením *Spolku pro volné přednášky z matematiky a fyziky*. Dne 28. března 1862 byl zvolen jeho prvním místopředsedou (na letní semestr 1861/62), podruhé byl do této funkce zvolen dne 10. července 1862 (na zimní semestr 1862/63) a dne 16. března 1863 potřetí (na letní semestr 1862/63). Od 12. ledna 1863 vykonával funkci knihovníka. V době svého působení ve *Spolku* měl tři přednášky.¹⁴⁸

Dne 25. března 1870 byl J. R. Vaňaus na valné hromadě *Jednoty českých matematiků* jmenován jejím čestným členem, o třicet let později složil jedno-razový poplatek 100 korun a stal se tak členem zakládajícím.¹⁴⁹

Zkouška učitelské způsobilosti, doktorát

Po ukončení studií na univerzitě složil J. R. Vaňaus zkoušku učitelské způsobilosti. O její složení zažádal 12. 1. 1862 c. k. zkušební komisi (*k. k. Prüfungs-commission*), dne 27. ledna mu byla zaslána témata domácích prací; z mate-

¹⁴⁴ Stipendium bylo Vaňausovi uděleno dne 27. srpna 1857 rozhodnutím č. 33 246, viz katalog jindřichohradeckého gymnázia za školní rok 1857/58, kn. č. 182, Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci, a katalogy posluchačů filozofické fakulty pražské univerzity 1858–1862, Archiv UK.

¹⁴⁵ Nepodařilo se zjistit, proč se finanční poměry rodiny zhoršily. Je pravděpodobné, že Vaňausův otec na počátku padesátých let 19. století zemřel.

¹⁴⁶ Práce se nezachovala, je však připomínána ve Vaňausově vlastním životopise datovaném 12. 1. 1862 (N(ZKG I), kartón č. 19, složka J. R. Vaňaus, Archiv UK), v Ottově slovníku naučném, v nekrologích i ve *Výroční zprávě c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1896*.

¹⁴⁷ Viz Vaňausův životopis z roku 1862.

¹⁴⁸ Dne 7. 7. 1862 *Über die Seitenverhältnisse in einem beliebigen Polygon*, dne 1. 12. 1862 *O vývinování řad*, dne 16. 3. 1863 *O použití vážek k vážení břemen ve vícero soustavách*.

¹⁴⁹ Viz *Výroční zpráva JČM za správní rok 1900–1901*, str. 7.

matiky je zadal profesor V. Matzka, z fyziky profesor V. Pierre a z didaktiky profesor W. Volkmann:

Matematika:

Kriticky objasnit pojmy diferenciálu a integrálu a jejich podstatu; vysvětlit je na obsahu rovinných útvarů a povrchu těles, integrálním výpočtem určit objem dvou těles, z nichž jedno jest zadáno pravoúhlými a druhé polárními souřadnicemi.

Fyzika:

Základní zákon vzájemného působení dvou elektrických proudových prvků podle nynějších znalostí odvozený; aplikovat jej na výpočet momentů setrvačnosti, které vznikají působením nepohyblivého vodiče na pohyblivý vodič.

Pedagogika a didaktika:

V čem spočívá zvláštnost matematické (geometrické) metody a zda se tato metoda hodí stejně ke zpracování všeobecných vědomostí vůbec a filozofických zvlášť.

Na vypracování domácích prací byla stanovena lhůta 12 týdnů; po jejím uplynutí bylo nutno práce poslat zkušební komisi spolu se stvrzenkou zemské hlavní pokladny o zaplacení zkušební taxy (10 zl. 50 krejcarů). V úvodu každé práce měly být uvedeny prameny, ze kterých kandidát čerpal.

V květnu byla zhodnocena Vaňausova domácí práce z pedagogiky, v červnu ostatní práce. Všechny byly hodnoceny jako dobré, z hlediska gramatického a stylistického jako výborné.¹⁵⁰

V červnu a červenci stanovila zkušební komise témata klauzurních prací z gramatiky, matematiky, fyziky a didaktiky. Uvedme pro zajímavost témata z matematiky a fyziky:

Matematika:

1. *Co je to obelisk? Jak se zkonstruuje? A jak se vypočítá jeho objem?*
2. *Jestliže ke dvojici různoběžných (mimoběžných) přímek je jiná dvojice přímek s nimi po řadě rovnoběžných, potom je úhel přímek v obou dvojicích stejný a roviny, v nichž leží jednotlivé dvojice přímek (rovnoběžné s oběma přímkami jednotlivých dvojic), jsou navzájem rovnoběžné. Dokažte!*
3. *Za jakých podmínek mohou ležet čáry určitého typu na dané ploše a speciálně přímka nebo křivka na ploše druhého řádu.*

Fyzika:

Úkolem je vybudovat pojem vlnění, vysvětlit jeho rozmanité formy a objasnit jevy, které vzniknou při přechodu vlny z jednoho prostředí do druhého.

V písemné klauzurní práci z matematiky (podle hodnocení V. Matzky) Vaňaus dobře zpracoval první téma, zcela špatně pak téma třetí; přesto však byla práce přijata. Ve fyzice rozebral na 16 stránkách zákony pro kmitání a chvění, pohovořil o odrazu vln; odpověď byla neúplná. Profesor V. Pierre

¹⁵⁰ Poznamenejme pro zajímavost, že Vaňausova domácí práce z fyziky měla 56 stran.

rozhodl, aby práce byla přijata a aby byly kandidátovy znalosti prověřeny při ústní zkoušce.

Dne 30. června 1862 složil J. R. Vaňaus zkoušku z českého jazyka (komise: M. Hattala, K. J. Vietz, J. Kvičala a A. Reuss), dne 2. července 1862 z matematiky a fyziky (komise: V. Pierre, V. Matzka, A. Reuss, F. Stein) a zkoušku z německého jazyka (komise: J. N. Kelle, W. Volkmann, K. J. Vietz, K. Höfler a A. Reuss).

Při ústní zkoušce z matematiky řešil tyto úlohy:

Pomocí pravoúhlých souřadnic určit rovinu, která obsahuje danou přímku, resp. je rovnoběžná s danou přímkou; jak může být na dané rovině nebo ploše získána přímka; vypočítat sférický trojúhelník zadaný dvěma stranami a úhlem jimi sevřeným.

První otázku kandidát nezodpověděl vůbec, z čehož komise usoudila, že nezná základní principy analytické geometrie. Další dvě otázky zodpověděl správně a prokázal značnou zručnost při provádění algebraických a trigonometrických úprav a výpočtů. Vzhledem k jeho početní zběhlosti komise prohlásila výsledek zkoušky za dostačující.

Při ústní zkoušce z fyziky J. R. Vaňaus vysvětlil tvar vlny, tvar dráhy, kmitání, vlnění a chvění. Všem požadavkům vyhověl výborně. Také zkoušku z německého jazyka složil výtečně. V českém jazyce rozebral článek z *Malého výboru z veškeré literatury české* a prokázal dobrou orientaci v české gramatice a skladbě.

Dne 4. července přednesl na gymnáziu na Malé Straně zkušební přednášku z matematiky na téma: *Dokažte větu, že každý trojboký hranol lze rozdělit na tři stejně velké trojboké jehlanu a odtud odvoďte, jak lze vypočítat objem jehlanu.*

Podle hodnocení profesora V. Pierra bylo téma podáno správně, ale příliš stručně. Námitky byly k Vaňausovým obrázkům i k otázkám, které kladl studentům. Jeho vystoupení bylo dále hodnoceno takto:

Jinak hlas kandidátův je silný a zvucný, jeho vyjadřování čisté a zřetelné, jeho držení těla a mimika přiměřené, takže se očekává, že jakmile se naučí z dobrých příkladů didaktice, vzdělá se ke správnému gymnaziálnímu učitelství.

Dne 9. července komise ve složení A. Reuss, V. Matzka, V. Pierre, F. Stein, W. Volkmann, J. H. Löwe a J. N. Kelle vyslovila závěr:

... kandidát se jeví velmi způsobilý pro vyučování v matematickém oboru na vyšším gymnáziu, způsobilý v oboru fyzikálním, ... je schopen tyto obory na vyšším gymnáziu učit v německém i českém jazyce.

Současně mu byla přiznána schopnost učit češtinu na nižším gymnáziu.¹⁵¹

V letech 1861 až 1864 splnil J. R. Vaňaus všechny podmínky pro získání doktorátu. V souladu s tehdejším zákonem složil čtyři rigorózní zkoušky:

¹⁵¹ Všechny materiály vztahující se k Vaňausově zkoušce učitelské způsobilosti jsou uloženy v Archivu UK, fond N(ZKG I), kartón č. 19, složka J. R. Vaňaus. Jsou psány německy.

z matematiky dne 22. ledna 1861, z fyziky dne 27. května 1862, z filozofie dne 13. ledna 1864 a z historie dne 19. července 1864. Dne 23. srpna 1864 byl promován doktorem filozofie.¹⁵²

Pedagogické a osvětové působení

Ve školním roce 1862/63 se Vaňaus na pražské polytechnice ucházel o místo docenta *elementární a vyšší matematiky* pro české přednášky. Komise profesorského sboru navrhla jako *primo loco* G. Skřivana, jako *secundo loco per majore* dr. E. Schöbla a jako *tercio loco* dr. A. Schwarzera. Česká menšina navrhovala na druhé a třetí místo J. R. Vaňause a A. Grünwalda. Místo však získal Gustav Skřivan.¹⁵³

V roce 1864 se Vaňaus zúčastnil konkurzu na místo honorovaného docenta *vyšší matematiky a analytické mechaniky* na pražské polytechnice. Toto místo získal František Josef Studnička.¹⁵⁴

V roce 1866 byl na pražské polytechnice vypsán konkurz na místo mimořádného profesora *matematiky a analytické mechaniky s českým vyučovacím jazykem*. Ucházelo se o něj osm kandidátů. Profesorský sbor z nich v říjnu vybral G. Blažka, J. R. Vaňause a M. Pokorného. Místo získal Gabriel Blažek.¹⁵⁵

Od září 1862 začal J. R. Vaňaus vyučovat jako suplující profesor na *akademickém gymnasiu* v Praze; setrval zde šest let.

V roce 1868 byl jmenován řádným profesorem matematiky a fyziky na *c. k. vyšším gymnasiu* v Jičíně, kde nastoupil na místo profesora Josefa Baudiše.¹⁵⁶

Na jičínském gymnáziu působil J. R. Vaňaus od 24. září 1868 do 15. února 1896. Vyučoval matematiku a fyziku téměř ve všech třídách, týdně míval 17 až 20 hodin. Od školního roku 1868/69 do roku 1894/95 byl správcem fyzikálního kabinetu, pečoval o fyzikální a matematické pomůcky, ve výročních zprávách školy uveřejňoval seznam nově pořízených přístrojů.¹⁵⁷ Od roku 1875 až do svého penzionování řídil meteorologickou stanicí gymnázia, která pravidelně zasílala výsledky měření do Prahy. V roce 1885 napsal do výroční zprávy gymnázia stručnou informaci o práci školní dešťoměrné stanice.¹⁵⁸ V letech

¹⁵² Viz K. Beránek: *Přehled doktorů filosofie 1847–1882*, strojopis, Archiv UK, str. 32.

¹⁵³ Více viz [Ve], díl I., str. 406–407.

¹⁵⁴ Viz [Ve], díl I., str. 446–447, a dále M. Bečvářová-Němcová: *František Josef Studnička (1836–1903)*, edice Dějiny matematiky, sv. 10, Prometheus, Praha, 1998, str. 29.

¹⁵⁵ Více viz [Ve], díl I., str. 478 a 499.

¹⁵⁶ J. Baudiš (1825–1898) se stal profesorem a později ředitelem akademického gymnázia v Praze. Více o jeho životě viz *XXXV. roční zpráva c. k. akademického gymnasia v Praze, 1899*, str. 67–68.

¹⁵⁷ Více o Vaňausově působení na jičínském gymnáziu viz *Výroční zprávy c. k. gymnasia vyššího v Jičíně 1885/6–1890/1* a *Výroční zprávy c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně 1892–1910*.

¹⁵⁸ Poznamenejme, že Vaňaus byl správcem školní meteorologické stanice, která pravidelně zasílala výsledky měření do Prahy F. J. Studničkovi. Více viz M. Bečvářová-Němcová: *František Josef Studnička (1836–1903)*, edice Dějiny matematiky, sv. 10, Prometheus, Praha, 1998, str. 167–181.

1872 až 1883 publikoval pět článků v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*.

V Jičíně se J. R. Vaňaus snažil šířit vzdělanost a osvětu. Stal se zakládajícím členem *Spolku pro podporování chudých studujících*, který vznikl v roce 1883 při jičínském gymnáziu, byl zakládajícím členem *Jednoty literární v Jičíně* a aktivním členem místního odboru *Ústřední matice školské*. V *Jednotě literární* působil jako člen výboru, prováděl revizi účtů a zastával funkci pokladníka. Na pravidelných schůzích a „dýchánkách“ rád hovořil o nejnovějších technických vynálezech, proslovil několik přednášek.¹⁵⁹

Jeho přednášky bývaly poutavé a hojně navštěvované. Podívejme se na některé dobové zprávy, které charakterizují nejen Vaňausovy populární přednášky, ale i atmosféru druhé poloviny 19. století.

*Přednášku o Edisonově fonografu uspořádal ... p. Dr. Vaňous ... a nalezl velmi četné a vděčné obecnstvo, žádoucí seznati tento fenomenální vynález, jenž v době nejnovější spůsobil tolik sensace. Pan Dr. Vaňous předeslav nejprve několik slov o zvuku a jeho povaze, blíže vysvětlil soustavu fonografického přístroje, překvapujícího svou jednoduchostí, načež přikročil k zajímavým experimentům reprodukuje fonografem nejprve pozdrav, který do přístroje ještě před zahájením přednášky byl provolán. Stroj, jehož válec proužkem staniolovým polepený klikou v otáčení byl uveden, pronesl tu dosti zřetelně, ač hlasem příliš tlumeným, k obecnstvu následující větu: „Edisonův fonograf vítá všechny přátele pokroku a volá jim srdečně nazdar!“ – Stroj opakoval i písně, které do něho byly zpívány a velikou veselost spůsobil, když si počal melodicky prozpěvovati národní: „Holka modrooká nesedávej u potoka“. Výborně opakoval tento mluvící stroj napodobené kokrhání kohoutí, zvláště ale mužský smích s věrností překvapující. Pan Dr. Vaňous konče přednášku svoji zmínil se o četných vadách dosavadního fonografu. ...*¹⁶⁰

Veřejné přednášky Akademické Čtenářské Jednoty ... počnou již dnes ... zajímavou přednáškou p. prof. Dra Vaňause „o telefonu“ v 6 hodin večer na městské radnici. Pan professor uvolil se vzhledem k vlasteneckému účelu, na nějž má se čistý výnos obrátiti, po několika dlouhých letech opět obecnstvu našemu známým svým poutavým a zábavným způsobem podati ve své přednášce vědecké poznatky moderní vymoženosti, telefonie. Pan Dr. Vaňaus zasvětil sice celý svůj život vědě a požívá také pro tuto svou učenost zasloužené vážnosti i v kruzích odborných, ale dovede se přizpůsobiti vždy svému posluchačstvu, jemuž lehce srozumitelným přednesem hledí dodati zájmu pro věc; také k této

¹⁵⁹ Podle jičínského tisku přednesl např. v *Jednotě literární* dne 23. 10. 1880 přednášku *O potřebě aesthetického vzdělání*, která byla publikována v Jičínském obzoru dne 7. 11. 1880, dne 30. 10. 1881 *O životě a působení Bolzanově*, dne 2. 3. 1884 *O výstavě elektrické ve Vídni* a dne 1. 12. 1894 *O telefonu*. Mimo *Jednotu literární* proslovil v lednu 1879 přednášku *O Edisonově fonografu*. Viz Krakonoš 1(1879), č. 1 z 12. 1., str. 2; 2(1880), č. 20 z 24. 10., str. 169; 3(1881), č. 20 z 23. 10., str. 169; 6(1884), č. 6 z 10. 2., str. 45; 6(1884), č. 10 z 9. 3., str. 77; Jičínský obzor 2(1881), příloha č. 1 ze 7. 11., str. 1–2; 2(1881), příloha č. 25 z 16. 10., str. 1; 15(1894), č. 23 z 1. 12., str. 2.

¹⁶⁰ Krakonoš 1(1879), č. 1 z 12. 1., str. 2.

*přednášce připravil si některé pěkné pokusy s praktickým užíváním telefonu jak při mluvě obyčejné, tak i při zpěvu, na což zvláště upozorňujeme.*¹⁶¹

Josef Rudolf Vaňaus byl rovněž dlouholetým jednatelem *Jednoty českých matematiků* pro Jičín a okolí; v roce 1874 se zapojil do diskuse o rozdělení *Časopisu pro pěstování matematiky a fysiky* na odbornou a didaktickou část.¹⁶² Výraznou publikační aktivitu neměl. Žil skromným životem, který věnoval výchově mladé generace. Je pravděpodobné, že velmi pozitivně ovlivňoval zájem jičínských studentů o matematiku a fyziku.

Závěr života

Dne 12. února 1896, po třiatřiceti letech pedagogické činnosti, byl Josef Rudolf Vaňaus vyznamenán zlatým záslužným křížem s korunou a o tři dny později byl rozhodnutím č. 3622 penzionován.

Po odchodu do penze žil v Praze u své neteře, paní Marie Koernerové, ženy zemského advokáta, poslance a prezidenta advokátní komory, JUDr. Eduarda Koenera. Krátce ještě působil jako profesor matematiky na *soukromém gymnasiu akademie hraběte Straky*. Kuratorium akademie mu dne 7. října 1899 výnosem č. 17 svěřilo vyučování matematiky v I. a II. třídě. Učil česky a německy, celkem 12 hodin týdně. Koncem školního roku 1899/1900 akademií opustil.¹⁶³

Po návratu do Prahy se více zajímal o činnost *Jednoty* a o aktivity *Časopisu pro pěstování matematiky a fysiky*. V roce 1902 navrhl pro tento časopis obtížnou soutěžní úlohu a rozhodl se udělit zvláštní prémii za její nejlepší řešení.¹⁶⁴

Josef Rudolf Vaňaus zemřel dne 16. ledna 1910 v Praze II., v domě č. 653, na myelitidu (zánečlivé onemocnění míchy, většinou virového původu). Pohřeb se konal o dva dny později v kostele sv. Štěpána; po ukončení obrádu byla rakev s jeho ostatky uložena do rodinné hrobky na Olšanech.¹⁶⁵

Závěť Josefa Rudolfa Vaňause

V únoru 1910 byla otevřena Vaňausova závěť; Josef Rudolf Vaňaus se stal štedrým mecenášem české vědy. Ve své poslední vůli odkázal 50 000 korun *České*

¹⁶¹ Jičínský obzor 15(1894), č. 23 z 1. 12., str. 2.

¹⁶² Více viz Věstník JČM za rok 1874, str. 43, 53 a 57.

¹⁶³ Viz *Výroční zpráva akademie hraběte Straky a jejího soukromého gymnasia v Praze, 1899–1900, 1900–1901*.

¹⁶⁴ Viz *Časopis pro pěstování matematiky a fysiky* 31(1902), úloha č. 36 na str. 262; dále viz str. 264, 471–474, 484. Cenu získal Karel Rychlík; viz M. Hykšová: *Karel Rychlík (1885–1968)*, edice Dějiny matematiky, svazek č. 23, Praha, 2003, str. 20.

¹⁶⁵ Viz matrika zemřelých, sv. Štěpán Ú XV 25. 11. 1907 – 20. 6. 1914, Z 14, fol. 90, Archiv hlavního města Prahy; nekrolog a pohřeb viz *Národní listy* 50(1910), č. 17 ze 17. 1., str. 2, a č. 19 z 19. 1., str. 3.

akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění s přáním, aby byl založen fond na vytvoření *historického musea fyzikálního*.¹⁶⁶

Česká akademie převzala Vaňausův dar na počátku roku 1911. V téže roce příslušná komise (L. Heyrovský a V. Strouhal) odmítla žádost kuratoria *Technického musea v království Českém*, které chtělo peníze z Vaňausova odkazu použít na zřízení *historického musea fyzikálního*, a zároveň navrhla zřízení *Vaňausova fondu*; z úroků se měly vyplácet odměny za vynikající práce z matematiky a fyziky.¹⁶⁷

Vaňausův fond byl ustaven až v roce 1914, první odměny byly vyplaceny již v následujícím roce.¹⁶⁸

V závěti Vaňaus odkázal 2 000 korun *Ústřední školské matici*. Té již dříve zaslal tzv. *milionový dar* 10 000 korun.¹⁶⁹

Jednotě českých matematiků odkázal Vaňaus své knihy a veškeré rukopisné práce. Již roku 1909 jí věnoval 5 000 korun, které se staly základem *Vaňausova nadačního fondu pro zdařilé práce mladých matematiků*; z úroků tohoto fondu měly být vypláceny odměny členům *Jednoty* za objevy ve fyzice a za vynikající práce z matematiky i fyziky.¹⁷⁰

Odborná práce

Josef R. Vaňaus sepsal pro *Časopis pro pěstování matematiky a fyziky* pět článků, tři z matematiky a dva z fyziky. Čtyři mají elementární charakter; byly totiž určeny zejména středoškolským studentům (*Má-li se průměrná lhůta počítati na základě počtu lhůtového aneb úrokového?*, *O významu rovnice paraboly*, *O pohybování těles vržených*, *O jednotě principu při strojích jednoduchých*). Vaňaus se snažil prezentovat netradiční pohledy na standardně vyučovanou látku, poukázat na méně běžné vztahy a souvislosti, usiloval o syntetické pojetí výkladu zdánlivě vzdálených problémů.

Roku 1880 zveřejnil v *Jičínském obzoru* svoji přednášku *O potřebě vzdělání, zvláště aesthetického, na základě zákonů psychologických*, kterou přednesl na schůzi *Jednoty literární* v Jičíně.

Roku 1886 publikoval ve výroční zprávě jičínského gymnázia *Výsledky meteorologického pozorování na stanici v Jičíně* za léta 1876–1885; výsledky těchto svých meteorologických pozorování pravidelně zasilal F. J. Studničkoví, který v té době organizoval a řídil dešťoměrný výzkum Čech.

Poměrně zajímavým Vaňausovým článkem je *Trisektorie* z roku 1881. Vaňaus píše, že se zabýval *rozbořem některých tvarů racionálních funkcí třetího*

¹⁶⁶ Viz Almanach ČAVU 21(1911), str. 89.

¹⁶⁷ Viz Věstník ČAVU 19(1910), str. 328, 458, a 20(1911), str. 330, 464–465.

¹⁶⁸ Viz Věstník ČAVU 23(1914); stanovy fondu prof. Dra Jos. R. Vaňause jsou na str. 414–415. Viz dále Věstník ČAVU 24(1915), str. 113.

¹⁶⁹ *Vaňaus Josef Dr. † Nekrolog. Podává prof. Josef Vítke*. Výroční zpráva c. k. státního vyššího gymnasia v Jičíně 1909–1910, str. 91–92.

¹⁷⁰ Vaňausův darovací dopis je z 25. listopadu 1909; viz *Půlstoleté jubileum Jednoty českých matematiků a fysiků v Praze*, Praha, 1913, str. 2–4, 42–43.

stupně a zjistil, že křivka daná rovnicí

$$y^3 + A(x^2 + y^2)x + Dyx^2 + E(x^2 - y^2) + Gxy = 0$$

je pro určitou volbu koeficientů A, D, E, G geometrickým místem bodů, které mají stejnou vzdálenost od kružnice a některé její sečny, a že souvisí s problémem trisekce úhlu.¹⁷¹

Na závěr poznamenejme, že Ottův slovník naučný¹⁷² uvádí názvy následujících Vaňausových rukopisných prací: *Angulometrie rovinná i sférická, Logarithmy úkonů angulometrických, Analytická geometrie v rovině, Theorie jízdy na kole, Kritický rozbor počtu infinitesimálního* a *České šachy*. Žádnou z těchto prací, které Vaňaus sepsal v době svého působení v Jičíně, se nepodařilo nalézt.¹⁷³

Podle Ottova slovníku naučného se J. R. Vaňaus věnoval i fyzikálním aplikacím v technice; vytvořil *hlasovací přístroj elektrický* a *dvojklíč na současnou protitelegrafování*. Žádné informace o těchto vynálezech se nepodařilo nalézt.

Uvedme pro zajímavost text Vaňausovy úlohy z roku 1902, která souvisí s trisekcí úhlu.¹⁷⁴

Poloměrem AB opsány jsou z bodů A, B kruhové oblouky protínající se v bodě C. Ustanoviti jest v oblouku AC bod M a v oblouku BC bod N tak, aby MN bylo rovnoběžno k AB, a úhel MAN aby rovnal se danému ostrému úhlu.

Vzpomínky

Uvedme na závěr vzpomínky Vaňausových žáků a kolegů:

*Po celou dobu, kterou v Jičíně pobyl, žil způsobem pravidelným a odměrným. Prázdné hodiny trávil obyčejně ve fyzikálním kabinetě, zabývá se prací vědeckou i praktickou; v určitou hodinu odcházel z gymnasia na procházku nebo do besední čítárny, v určitou hodinu ubíral se večer z hostince k nočnímu odpočinku. V jídle a pití byl velice střídavý, i jinak celkem spořivý. Byl členem mnoha kulturních spolků a mívával časem poučné přednášky.*¹⁷⁵

*... oddán výchově a vzdělávání mládeže po stránce vědecké, mravní i tělesné, mimo to horlivě pěstuje své studium odborné; výsledky práce jeho vychovatelské obřezávají se v lásce a neobmezené úctě všech jeho žáků ... výsledky studií uloženy jsou v pracích vědeckých, i tiskem vydaných i k tisku připravených ... články paedagogické a přírodovědecké v různých časopisech, Analytická geometrie, Angulometrie a sedmimístné logarithmy angulometrických funkcí, kteráž díla dlouholeté nadlidské práce potřebují ještě poslední pečlivé ruky. ...*¹⁷⁶

¹⁷¹ Podrobný rozbor práce viz [Bel].

¹⁷² Díl XXVI., heslo Vaňaus.

¹⁷³ Práce zůstaly v rukopisech, které Vaňaus odkázal *Jednotě českých matematiků*. Jsou připomínány již v roce 1896, viz *Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně*, 1896, str. 39–40.

¹⁷⁴ Viz *Časopis pro pěstování matematiky a fysiky* 31(1902), str. 262, 264, 471–474, 484.

¹⁷⁵ *Vaňaus Josef Dr. †. Nekrolog. Podává prof. Josef Vítke*. *Výroční zpráva c. k. státního vyššího gymnasia v Jičíně 1909–1910*, str. 91–92.

¹⁷⁶ *Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně*, 1896, str. 39–40.

JOSEF LAUN (1837–1915)

Rodina a studium

Josef Laun se narodil dne 26. září 1837 v Herrndorfu č. 43 (nyní Kněževs u Rakovníka) jako syn rolníka Johanna Nepomuka Launa (1803–1870) a Anny Stieberové (?–1878) z Příčiny.¹⁷⁷ Rod Launů žil v Kněževsi na statku č. 43 již na konci 18. století; narodil se zde Josefův dědeček Václav Laun (1776–1856), který po celý život na statku hospodařil. Josef měl mladšího bratra Jana Nepomuka (1842–1870).¹⁷⁸

Na univerzitu přišel Josef Laun v roce 1858; při zápisu se přihlásil k české národnosti. Na filozofické fakultě začal studovat matematiku a přírodní vědy (J. F. Kulik, V. Matzka, V. Pierre, J. Böhm, V. F. Kostelecký, F. Stein a A. Reuss). Navštěvoval i přednášky z filozofie, psychologie a pedagogiky (J. H. Löwe, W. Volkmann, R. Zimmermann a J. Padlesak), výrazný zájem měl i o jazyky (polština u H. Sučekého, ruština u V. Hanky, německá literatura u J. N. Kelleho). Se studentskou prací o metodě nejmenších čtverců se ucházel o cenu profesorského sboru filozofické fakulty.

Studium na univerzitě ukončil v zimním semestru 1861/62.¹⁷⁹ V této době spolu s G. Blažkem, J. Fingerem a J. R. Vaňausem založili *Spolek pro volné přednášky z matematiky a fyziky*. Při prvních volbách, které proběhly 28. března 1862, však J. Laun nezískal ve *Spolku* žádnou významnou funkci. Činnosti *Spolku* se příliš neúčastnil, nepřednesl žádnou přednášku; v letním semestru 1861/62 ze *Spolku* vystoupil v souvislosti s ukončením svého studia.¹⁸⁰

Josef Laun studoval i na pražské polytechnice, zapsal se zde v roce 1858. Ve školním roce 1858/59 navštěvoval přednášky z vyšší matematiky (K. Jelinek) a všeobecné chemie (C. Balling), ve školním roce 1859/60 studoval praktickou

¹⁷⁷ Viz matrika narozených Kněževs, fara Kněževs M 21–2 (1784–1840), str. 157, Státní oblastní archiv Praha.

¹⁷⁸ Ten se dne 21. června 1864 oženil s Františkou Majerovou (1844–?), dcerou kněževského hospodského Antonína Majera a Marie Šváchové z Kněževsi. V manželství se narodili synové Alfréd (1865–?), Jakub (1867–1867) a Stanislav (1868–?). Františka Launová se dne 16. srpna 1870 (čtyři měsíce po manželově smrti) provdala za kněževského rolníka Václava Cedla. Syn Alfréd hospodařil na rodinném statku č. 43, oženil se dne 26. dubna 1887 s Antonií Čebišovou (1862–?) z Přílep č. 45, dcerou rolníka Jana Čebíše a Antonie rozené Hacmanové. V manželství se narodilo osm dětí. Stanislav se stal lékařem, dne 26. září 1896 se oženil s Jitkou Patrákovou z Kněževsi, dcerou rolníka Františka Patraka a Vincencie rozené Cedlové, žili ve Veverí Bytýšce na Moravě. Více viz matriky narozených Kněževs, fara Kněževs M 21–2 (1784–1840); I–8 (1840–1861); I–22 (1861–1881); VI–23 (1881–1899); matrika oddaných I–14 (1784–1840); 15 (1840–1869); 33 (1869–1914); matrika zemřelých I–20 (1784–1870) a index zemřelých 1840–1899. Všechny zmiňované matriky jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze.

¹⁷⁹ Viz katalogy posluchačů filozofické fakulty pražské univerzity 1858–1862, Archiv UK.

¹⁸⁰ Více viz [Ho], str. 10.

geometrii, fyziku, speciální chemii a analytickou mechaniku, v následujícím roce opět speciální chemii a zemědělské hospodářství.¹⁸¹

Josef Laun patrně neusiloval o doktorát, nestal se dopisujícím členem *Spolku* ani členem *Jednoty českých matematiků*.

Pedagogické působení

Josef Laun se v roce 1864 neúspěšně ucházel o místo honorovaného docenta *vyšší matematiky a analytické mechaniky* na pražské polytechnice. V konkurzním materiálu byl uveden jako suplující profesor na *gymnasii v Rjece*.¹⁸² V tomto roce publikoval ve výroční zprávě tohoto gymnázia článek *Metoda najmanjih četvorinah*.¹⁸³ Na gymnáziu v Rjece působil jen do roku 1865; následující tři školní roky 1865/66 až 1867/68 učil na *královském gymnasiu v Záhřebu*.¹⁸⁴

Na gymnáziu v Záhřebu vyučoval J. Laun matematiku, přírodovědu a němčinu takřka ve všech třídách, týdně míval kolem 20 hodin. Navíc byl správcem přírodovědného kabinetu. V roce 1867 publikoval ve výroční zprávě školy článek *Nametnici čovčjega tēla (Cizopasnici lidského těla)*. V následujícím roce ze Záhřebu odešel a definitivně opustil pedagogickou dráhu.¹⁸⁵

Další životní osudy

Dne 1. října 1867 se Josef Laun v Rakovníku oženil s Annou Klapkovou (1846–?), dcerou rakovnického mlynáře Václava Klapky a Marie rozené Kundelové z Radonic.¹⁸⁶ Ženíl se ještě jako *profesor na vyšším gymnasiu v Záhřebu*; zajímavé je, že se ženil v Rakovníku a všechny svatební ohlášky měl

¹⁸¹ Viz katalogy posluchačů pražské polytechniky 1858–1861. Některé seznamy přednášek na polytechnice z doby Launova studia se nezachovaly.

¹⁸² Viz [Ve], str. 446–447.

¹⁸³ Je pravděpodobné, že jde o upravenou verzi jeho studentské práce, ve které podal výklad metody nejmenších čtverců a současně ukázal její aplikace. Podrobné hodnocení práce viz [Be1], str. 80.

¹⁸⁴ V té době učil matematiku a fyziku na gymnáziu v Záhřebu Jan (Ivan) Pexider (1831 Protivín – 1873 Záhřeb), který do chorvatštiny překládal některé učebnice. Zmínky o Janu Pexiderovi viz J. Bečvář (ed.): *Jan Vilém Pexider (1874–1914)*, edice Dějiny matematiky, sv. 5, Prometheus, Praha, 1997, str. 7, 28.

¹⁸⁵ Viz *Program kraljevske gimnazije u Zagrebu koncem školske godine 1866, 1867, 1868, 1869*; Josef Laun je zde uváděn jako Josip Loun. V programu roku 1868/69 je na str. 40 možno číst: *U profesorskomo se je sboru ovo proměnilo: ... město nam. učitelja Josipa Louna, koji je odstupio od učitelstva, bude imenovan nam. učiteljem Jovan Gvozdanic*.

¹⁸⁶ Viz VII. kniha oddaných města Rakovníka 1865–1890, str. 15, Státní oblastní archiv Praha.

v Záhřebu. V jeho manželství se narodily dvě dcery; první byla Marie Anna,¹⁸⁷ druhá Anna Miláda.¹⁸⁸

V roce 1868 se Josef Laun zapsal na právnické fakultě pražské univerzity, studoval zde dva roky, od zimního semestru 1868/69 do letního semestru 1869/70. Zajímal se o obecné právní vědy (J. F. Schulte, K. Czyhlarz, W. Wessely, J. N. Schier, G. Güntner, C. Esmarch) a o dějiny (W. W. Tomek).¹⁸⁹

V letním semestru 1869/70 zemřeli Josefu Launovi bratr a otec;¹⁹⁰ patrně z tohoto důvodu J. Laun svá studia na právech ukončil a v dalších letech hospodařil na svém statku č. 81 v Kněževsi u Rakovníka; zmiňuje se o tom i V. Posejpal.¹⁹¹

Josef Laun zemřel náhle dne 1. července 1915 v Rakovníku v Jungmannově ulici č. 372 (dnes Pražská ulice). Pochován byl dne 3. července 1915 v Rakovníku.¹⁹²

¹⁸⁷ Marie Anna se narodila dne 15. srpna 1873 v Praze, v domě č. 649-II (nyní roh Řeznické a Štěpánské ulice), viz matrika narozených sv. Štěpán ŠT N 30, str. 213, Archív hlavního města Prahy; v matrice je Josef Laun veden již jako bývalý gymnaziální profesor, nyní soukromník. Marie Anna se dne 17. listopadu 1900 v Praze u sv. Jindřicha provdala za Rudolfa Trejbala (1854–?), učitele hospodářské a rolnické školy v Plzni, viz matrika oddaných Kněževes 33 (1869–1914), str. 131, Státní oblastní archív Praha.

¹⁸⁸ Anna Miláda se narodila dne 25. prosince 1874 v Kněževsi na statku č. 81, viz matrika narozených Kněževes I–22 (1861–1881), str. 118, Státní oblastní archív Praha. V matričním zápisu je uvedeno, že otec Josef Laun je emeritní profesor gymnázia v Záhřebu, nyní minimajitel hospodářství v Kněževsi.

¹⁸⁹ Viz katalogy posluchačů právnické fakulty pražské univerzity 1868–1870, Archív UK.

¹⁹⁰ Dne 7. března 1870 zemřel ve věku 28 let Launův bratr Jan, který hospodařil na rodinném statku v Kněževsi č. 43. Dne 19. dubna 1870 zemřel ve věku 67 let Launův otec Jan, výminkář v Kněževsi. Viz matrika zemřelých Kněževes I–20 (1784–1870), str. 186, Státní oblastní archív Praha.

¹⁹¹ Viz [Po], str. 4.

¹⁹² Viz matrika zemřelých uložená na Městském úřadu v Rakovníku; jako příčina smrti je uvedena mrtvice. V matričním zápisu je J. Laun zapsán jako *bývalý gymn. profesor v. v. a statkář nyní*.

JOSEF LOŠŤÁK (1840–1909)

Rodina a studium

Josef Lošťák se narodil dne 10. února 1840 ve Žďánicích, kde měl jeho otec nevelké hospodářství. Malý Josef zde začal chodit do obecné školy. V roce 1847 se rodina přestěhovala do Vicomělic, Josef pokračoval ve školní docházce na dvojtřídce v nedalekých Bučovicích, kde se začal soukromě připravovat ke studiu na gymnáziu. Po poradě s učitelem a farářem rodiče rozhodli, že syn půjde do Brna a bude studovat na kněze. Vzhledem k velkému počtu zájemců o gymnaziální studium nebyl Josef přijat, a tak ho rodiče poslali do prvního ročníku brněnské reálky. V Brně vstoupil do chlapeckého semináře, který v šedesátých letech zřídil biskup hrabě Jan Antonín Arnošt Schaffgotsch. To mu umožnilo navštěvovat nižší třídy státního vyššího německého gymnázia, kde patřil mezi nejlepší žáky, všechny třídy absolvoval s vyznamenáním. Mezitím se výrazně zhoršily majetkové poměry jeho rodičů; prodali neprosperující živnost ve Vicomělicích a vrátili se zpět do Žďánic. Josefova matka tam brzy zemřela.

V roce 1857 Josef z rodinných důvodů seminář opustil, neboť musel začít vydělávat. Přijal místo domácího učitele u zahradníka Šebánka v Brně-Lužánkách a vzal si k sobě svého mladšího bratra Jana. V této obtížné situaci stále studoval na německém gymnáziu v Brně. Podporoval ho profesor matematiky Čeněk Adam, který pravděpodobně ovlivnil jeho budoucí volbu povolání. V roce 1860/61 složil s vyznamenáním maturitní zkoušku a odešel do Prahy, kde začal studovat matematiku a fyziku na filozofické fakultě pražské univerzity.

Josef Lošťák se stal jedním z prvních členů *Spolku pro volné přednášky z matematiky a fyziky*, na základě řešení příkladů byl přijat za člena již 28. března 1862. Spolkových aktivit se pravidelně účastnil, velmi rád přednášel. Ve dnech 5. a 12. června 1862 proslavil první českou přednášku *O kreslení síti zeměpisných*. V roce 1863 byl zvolen jednatelem Spolku, ve školním roce 1863/64 byl jeho předsedou. Během svého působení ve Spolku přednesl sedm přednášek.¹⁹³

Během studia podporoval z kondic bratra Jana, který studoval na gymnáziu v Brně, podle možností pomáhal otcí a staral se o dvě mladší sestry. V roce 1864 složil zkoušky učitelské způsobilosti z matematiky a fyziky, které ho opravňovaly k výuce na vyšších českých a německých gymnáziích.

Učitelské působení

Po prázdninách roku 1864 získal Josef Lošťák místo suplenta matematiky a fyziky na německém gymnáziu v Olomouci; vyučoval matematiku, fyziku,

¹⁹³ 23. 3. 1863 *O theorii dotýčné a theorii lučebné*, 15. a 22. 6. 1863 *Über Berührungsverhältnisse*, 30. 1. a 6. 2. 1864 *O formuli Lagrangeově, jak by se dalo y vyjádřiti x, když jest x funkce y vyvinutá*, 19. 5. 1864 *O křivkách kuželosečných*, 2. 6. a 9. 6. 1864 *O hybu v kruhu, o kyvadle a pohybování na cykloidě a konečně* 20. 10. 1864 *O konvergenci a divergenci řad číselných*. O historii Spolku a Lošťákově činnosti viz [Be1] a [Ho].

český jazyk a nepovinný těsnopis; týdně míval 16 až 19 hodin, navíc spravoval i fyzikální kabinet.¹⁹⁴ Roku 1870 byl jmenován definitivním profesorem.

V říjnu roku 1870 byl Josef Lošťák jmenován hlavním učitelem *učitelského ústavu* v Olomouci, kde působil až do roku 1878. Pečoval o řádnou přípravu budoucích učitelů obecných a měšťanských škol. V letech 1870 až 1874 navíc vyučoval i nepovinný těsnopis na německém gymnáziu v Olomouci. Pravidelně býval členem zkušební komise pro školy obecné a měšťanské, působil i jako okresní školní inspektor pro okres Zábřeh. Pro své žáky – budoucí učitele – a jejich žáky navrhl speciální počítadlo, které bylo v roce 1874 vystaveno na regionální školní výstavě v Přerově.

*Jos. Lošťáka České čítadlo obsahuje na šňůrách, mezi dvěma stojany zavěšených, na první 10 větších, na druhé 20 menších kostek, na třetí 2 stejně dlouhé válce, na čtvrté 4 stejně dlouhé válce, dále dvě podélná prkénka, na než mohou se klásti písmena na lepence nebo číslice ... Obou stojanů užití lze nahoře k vyvěšování pomůcek učebních, dole pak mají schránky k uschování předmětů.*¹⁹⁵

1. července 1878 byl Josef Lošťák výborem *Matice školské* zvolen ředitelem *veřejné české vyšší školy* v Prostějově. Působil zde pouhé dva roky; v prvním učil logiku a fyziku (6 hodin) a ve druhém aritmetiku a fyziku (7 hodin). Zasloužil se o to, že byla škola převzata do státní správy, což umožnilo její další rozvoj.¹⁹⁶

V roce 1880 se J. Lošťák vrátil zpět na učitelský ústav do Olomouce, o čtyři roky později Olomouc definitivně opustil, když byl jmenován ředitelem nově zřízeného *českého gymnasia* v Uherském Hradišti. Zde setrval pouze dva roky, výrazně se však zapsal do historie školy. Při gymnáziu se stal předsedou *Cyriilo-Methodějské nadace*, která podporovala studující, jejichž rodiče byli učitelé nebo profesori českých škol. Současně byl členem výboru *Spolku pro podporu chudých studujících*, který pomáhal talentovaným nemajetným studentům hradištské školy.¹⁹⁷

Dne 24. srpna 1886 byl J. Lošťák jmenován ředitelem *c. k. ústavu ku vzdělávání učitelů* v Příboře, kde působil až do roku 1894.¹⁹⁸ Rovněž byl jmenován okresním školním inspektorem na Novojičínsku a Místecku. V této

¹⁹⁴ Více viz *Programm des deutschen Staats-Obergymnasiums in Olmütz am Schlusse des Schuljahres 1867–1875* a *Jahres-Bericht über das kais. könig. Gymnasium in Olmütz während des Schuljahres 1863–1866*.

¹⁹⁵ J. Klika, J. Sokol: *Stručný slovník paedagogický*, díl čtvrtý, Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, Praha, 1895, str. 1288.

¹⁹⁶ Více viz *Šestá, sedmá a osmá výroční zpráva české vyšší realné školy „Matice školské“ v Prostějově, vydaná ředitelstvem ústavu na konci školního roku 1878/1879, 1879/1880 a 1880/1881*.

¹⁹⁷ Více viz *První, druhá a třetí zpráva českého nižšího gymnasia v Uh. Hradišti vydaná na konci školního roku 1884–5, 1885–6 a 1886–7*.

¹⁹⁸ Více viz *První zpráva c. k. ústavu ku vzdělávání učitelů v Příboře za dobu od roku 1875 do roku 1899*.

době jako znalec „žakovských stesků“ navrhl úpravu školní lavice; jeho lavice byla vystavena v roce 1890 na školní výstavě v Praze.¹⁹⁹

Zemský školní inspektor

Dne 23. srpna 1894 byl J. Lošťák jmenován zemským školním inspektorem pro Moravu. Toto místo zastával až do roku 1904, kdy byl penzionován. Podle všech dochovaných vzpomínek byl přísným, ale spravedlivým učitelem a inspektorem. Byl oblíbený, ale i obávaný, neboť vyžadoval svědomitou práci, dokonalou znalost vyučované látky, vlídnost a přátelský vztah ke studentům a kolegům. Nenáviděl byrokracii, kritizoval špatné učitele i školský systém. Celou duší byl oddán rozvoji českého obecného školství. Prosazoval myšlenky volné školy a svobodné výuky podle vůle učitele. Pečoval o výchovu kandidátů učitelství a o další vzdělávání učitelů. Důraz kladl na všestranné vzdělání, široký rozhled učitelů a na jejich morální kvality.

I po svém penzionování neustále sledoval vývoj školství. V roce 1906 kandidoval na zemského poslance, chtěl napomoci změnám na obecných a měšťanských školách, ale neuspěl. Jako hlavní důvod své kandidatury uvedl:

*Chci na sněmu biskupovi do očí říci, jak nesprávné jest, chtějí-li kněží školu násilím uvést do svého područí.*²⁰⁰

Josef Lošťák zemřel dne 3. února 1909.

Mimoškolní práce

Josef Lošťák byl velmi aktivní v *Jednotě českých matematiků*; v roce 1872 byl jmenován jejím čestným členem. Ještě v pokročilém věku rád a poměrně pravidelně navštěvoval přednášky v brněnské pobočce.²⁰¹

V roce 1872 uveřejnil šestnáctistránkový spisek *Metrické míry a váhy*,²⁰² který studenty středních škol a učitele informoval o nových mírách a vahách, které byly v Rakousku zavedeny zákonem ze dne 23. 7. 1871; jejich používání bylo dovoleno od 1. 1. 1873 a nařízeno od 1. 1. 1876. J. Lošťák ukázal převody mezi novými mírami (metr, kilogram, litr, metr čtverečný, metr krychlový apod.) a starými rakouskými mírami (míle, stěvic, sáh apod.). Stejnou problematiku osvětlil i v článku *O znamenání metrických měř a vah*, který vyšel v *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky* v roce 1873.²⁰³ Navrhl také značení některých jednotek (např. metr m , metr čtverečný m^2 , metr krychlový $\boxplus m$; znak \boxplus měl připomínat půdorys a nárys krychle), které ještě nebylo ve školské praxi stanoveny.

¹⁹⁹ J. Klika, J. Sokol: *Stručný slovník pedagogický*, díl třetí, Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, Praha, 1895, str. 774.

²⁰⁰ Viz [Lo3], str. 425.

²⁰¹ Více viz [Ko].

²⁰² J. Lošťák: *Metrické míry a váhy. Pro školu a ku všeobecnému upotřebení*, Nákladem vlastním, Praha, 1872.

²⁰³ J. Lošťák: *O znamenání metrických měř a vah*, *Časopis pro pěstování matematiky a fyziky* 2(1873), str. 91–92.

V roce 1885 v Časopise pro pěstování matematiky a fyziky popsal jednoduchý mechanický nástroj umožňující trisekci úhlu.²⁰⁴

V roce 1873 založil J. Lošťák s přáteli Kosinkou a E. Havelkou časopis *Komenský*, který uveřejňoval různé články napomáhající dalšímu vzdělávání českých učitelů. V sedmdesátých a osmdesátých letech byl jeho pravidelným příspěvatelem; sepsal řadu instruktivních článků z matematiky a fyziky, v nichž se věnoval didaktice, metodice a objasňování některých obtížných partií, historii a rozvoji matematiky a fyziky.

Josef Lošťák stál také u zrodu *Ústředního spolku učitelstva moravského*, dlouhá léta byl jeho předsedou. Často přednášel pro učitele a školské úředníky, pravidelně se účastnil učitelských sjezdů a konferencí. Byl předsedou moravské *Studentské kliniky*, *Osvětového svazu moravského* a zakládajícím členem *Dívčí akademie*; i tyto spolky pečovaly o vzdělání a zdraví studentů a studentek.

Horlivě podporoval rozvoj péče o zanedbanou, osiřelou, zpustlou a zaostalou mládež. Jako starosta *Jubilejní jednoty lidumilů na Moravě* prosadil zřízení *Dřevohostické ochrannoy*, kde mohlo získat vzdělání až 80 sirotků najednou.

Vzpomínky

Učitel Josef Úlehla vzpomínal na svého ředitele Josefa Lošťáka takto:

Lošťák mne přijal za učitele na měšťanskou školu do Příbora.

Když v Příboře ráno učitelé a profesori šli do školy, prohlíželi silnici před ústavem učitelským; zkoumali, zda-li ředitel Lošťák odjel na inspekci nebo zůstal doma. Byl-li doma, každý se bál a každý čekal, že k němu náhle vrazí. Opravdu, nepřicházel klidně, ale vrážel do třídy náhle, říkali mu proto jestřáb. Nic to ovšem nepomáhalo, z nedbalců se tím vrážením dbalí lidé nestávali.

Proto se přihodilo, že jednou těsně po prvním zazvonění vrazil ke mně. Dobře si ten den zvolil. Včera jsem měl šest hodin vyučování ve škole, potom dvě hodiny vyučování soukromého, večer dvě hodiny na pokračovací škole průmyslové, potom do půl noci zkoušku s divadelními ochotníky ...

Ale dnes to byla opravdová inspekce. Lošťák pobyl u mne celou hodinu, od zazvonění do zazvonění; když jsem přešel do jiné třídy, přišel v patách za mnou, a pobyl opět celou hodinu, potom také třetí hodinu od zazvonění do zazvonění, a ještě tak i čtvrtou; odpoledne byly dvě hodiny, Lošťák přiseděl u mne obě dvě. On po šest hodin trpělivě seděl, já stál a vyučoval.

Taková byl Lošťákova inspekce, u mne tenkrát první a poslední. Potom se stal Lošťák mým přítelem, i já jsem velmi přilnul k němu, setkávali jsme se, kde bylo možno, hovořivali o věcech vědeckých i politických a neobyčejně jsme se shodovali; byl Lošťák racionalista jako já. Byl vzdělaný fysik a matematik, ... byl také muž vzácného vzdělání obecného. Postava pěkná, vysoká, přímá, chování úsečné, řeč krátká, často bezohledná; muž přísný na sebe a všechno své okolí. ... Že býval Josef Lošťák mým přítelem, zůstane krásným dědictvím mým

²⁰⁴ J. Lošťák: *Příspěvek ku trisekci úhlu*, Časopis pro pěstování matematiky a fysiky 24(1885), str. 38–41.

synům a jejich synům; hošáci moji říkali mu »strýčku Lošťáku«; rozszel se, když mu to řekli ponejprve, neboť Lošťákoví sami děti neměli.²⁰⁵

Lošťákův žák Jindřich Toman vzpomínal v roce 1933 na svá olomoucká studia takto:

Prof. Lošťák byl vždy pravým otcem chovanců jako třídní. Četl-li výsledek konference a byl-li někdo napomínán nebo dokonce kárán, tu přísně sice, avšak přece otcovsky mluvil mu do duše a představil mu dvě možnosti: »Buď jste neschopen ke studiu a pak by bylo nejlépe, abyste včas vystoupil a věnoval se jinému povolání, anebo je to pohodlnost, nechci říci zrovna lenost, která vás svádí k opovázlivému spoléhání na milosrdenství boží. Pak ale vzpomeňte, že vaši rodiče těžce nestrádaný groš na vaše vzdělání věnují a vy se jim chcete nevděkem odměnit? Slibte mi, že se přičiníte a uděláte radost rodičům i sobě!« Po takové domluvě každý, k slzám dojat, slíbil a také se chránil, aby do konference nepřišel. Stal se však jeden, a to hodně drastický případ, kdy spolužák nejenže propadl z několika předmětů, ale nadto ještě byl pro vážné přechýny vyloučen ze všech ústavů v Rakousku. ...

Dojati hleděli jsme za odcházejícím nešťastníkem. Dlouho prof. Lošťák po jeho odchodu se procházel po podiu, hledaje uklidnění. Pak se posadil za stůl, podepřel hlavu o ruku, chvíli hleděl do prázdna, načež si povzdechl: »Nešťastný mladík!« a uklidněn počal přednášeti.

Není člověka bez chyby ... měl i prof. Lošťák tu slabou stránku, že vzplanul hněvem, jestliže žák při zkoušení odpověď šmodrchal, napsal mu pětku a ještě několik jiných to odstonalo. Po chvíli však se vzpamatoval, bez ostychu přiznal své přenáhlení, postižené znovu vyvolal, s klidem je vyzkoušel a známky jim opravil. Stůjž zde příklad:

Ve fyzice na tabuli kreslil a vysvětloval postup při množení elektřiny u Holzovy influenční elektřiky a po skončené přednášce se tázal, zdali jsme tomu dobře porozuměli. Odpověď zněla kladně. V příští hodině vyvolal jednoho a za úkol mu dal vysvětlení elektrisace u zmíněné elektřiky. Vyvolaný sice dobře začal, avšak brzy si znaménka + a – tak popletl, že mu na obou pólech elektřiky vyšla elektrina kladná. Profesor se rozhněval, napsal mu nedostatečnou a vyvolal druhého. Ten ve strachu spletl to ještě víc, byl též se špatnou známkou zahrán a odstonalo to celkem 8 žáků. Soptě hněvem, ptal se profesor, kdo z nás jeho minulé přednášce porozuměl. Přihlásil jsem se a hned jsem musel k tabuli. Když jsem celý postup správně vysvětlil, uklidnil se a uložil mi, abych před vyučováním všem ještě jednou věc vyložil s podotknutím, že v příští hodině vyvolá opět všechny pochybené k opravě známky, což se pak také stalo s uspokojivým výsledkem.

Ještě drastičtější případ se stal, když jsme se učili o indukovaných proudch. Profesor Lošťák na pokusech, které se mu vždy bezvadně dařily, ukázal buzení indukce proudem primárním a magnetem. Velice názorně jsme viděli

²⁰⁵ J. Úlehla: *Moji učitelé a přátelé, správcové moji na jevišti života*, in E. Havelka: *Úlehla. Vzpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám*. Nákladem ústředního spolku učitelského na Moravě a ve Slezsku, Brno, 1922, str. 33–34.

směr indukovaného proudu na astatické jehle multiplikátorů při uzavření a vypnutí proudu primárního, pak při vnoření a vyjmutí permanentního magnetu v indukční cívce. Pokusy několikrát opakoval, abychom si směr proudu dobře v paměť vštípili. Ale příští hodinu! Prvý vyvolaný to popletl, byl zahánán, rovněž druhý, třetí, až šestý. Zase bylo zle. Pojednou však prof. Lošťák se chytil za čelo, vstal od stolu, ukázal na prvního žáka v lavici s otázkou: »Co tomu říkáte?« Když ten rozpačitě mlčel, řekl: »Řekněte bez obalu, že jsem nejednal správně, neboť učitel se má vždy v hněvu opanovat. Až vy budete učit a vaši žáci vás rozhněvají, včas se vzpamatujte, pohlédněte několik okamžiků oknem a když se uklidníte, pokračujte ve vyučování.« Nato vyvolal všechny předešlé, mírným tónem se jich vyptával a všem známku opravil. ([To], str. 206–208)

KAREL PÁNEK (1849–1904)

Studium

Karel Pánek se narodil dne 28. ledna 1849 v Chrudimi. Národní školu navštěvoval v Chrudimi, gymnázium nejprve v Hradci Králové; v roce 1868 přešel do Prahy na *c. k. akademické gymnasium*, kde v roce 1870 maturoval. V letech 1870–1873 studoval matematiku a fyziku na filozofické fakultě pražské univerzity. Po ukončení studií odešel do Jičína, kde v roce 1874 suploval matematiku na místním gymnáziu. V letech 1875–1876 úspěšně složil zkoušku učitelské způsobilosti, která ho opravňovala k výuce matematiky, fyziky a češtiny na gymnáziích. Ve stejné době získal osvědčení k výuce v chemických laboratořích.

Učitelské působení a osobní život

V roce 1875 byl ustanoven *náměstným učitelem* (suplentem) na *c. k. akademickém gymnasiu v Praze*. Teprve dne 18. 6. 1884 tam byl jmenován řádným profesorem matematiky a fyziky. O jeho nelehké cestě k řádnému místu Zikmund Winter (1846–1912) napsal:

Dvacet pět let učil sebe, třicet let učil jiné a umřel. Pozorlivý postřehne však i v těch datech, že ten professor neměl život lehký, vytuší zápas člověka s okolnostmi nepříznivými, krutými a silnými. Deset let zkoušeným suplentem! Deset dekretů, jimiž rok co rok znova ponechává se učitelem pomocným na škole, deset těch listin v pozůstalosti professorově hovoří řečí smutnou. Právě když se bral k ouřadu učitelskému, jakoby osud těžkou železnou závorou zarazil dvěře, kudy se vchází v bezpečnější, klidnější živobytí. Pánek zůstal venku přede dvěřmi v mrazu i úpalu těžké práce bez dostatečného platu v starostech a v tísní. Konečně když po deseti létech závora spadla, a Pánek vešel, tíseň jako šedý stín vešla s ním a držela nad ním vyzáblou ruku věrně až do konce. A přec nikde u lidí nebylo viny. Bohužel, že i člověk podléhá ukrutnému národohospodářskému zákonu poptávky a nabídky. ([Wi], str. 22)

Snad díky dlouhému nejistému postavení se nikdy neoženil; o jeho domácnost v Liliové ulici se starala jeho sestra Anna.

V roce 1892 složil na *c. k. české vysoké škole technické* zkoušku z anglického jazyka a literatury, v následujícím roce vykonal tuto zkoušku i u *c. k. zkušební komise pro kandidáty učitelství na gymnáziích*, která ho opravňovala k výuce angličtiny na českých středních školách. Stal se tak prvním českým učitelem, který na středních školách vyučoval tehdy nepovinný předmět angličtinu.

V květnu roku 1902 Karel Pánek onemocněl, jeho předměty převzal suplent Jan Vojtěch (1879–1953), pozdější profesor geometrie na české technice v Praze a Brně. V následujícím roce se K. Pánek ke své práci vrátil. Zemřel náhle dne 9. února 1904. Po jeho smrti vznikl *Pánkův Fond*.

Založený roku 1904 přičiněním bývalých žáků prof. Karla Pánka, pp. JUDra Ferdinanda Bělohlávka, chefinženýra Vladimíra Lista a inženýra Otakara Podhajského, k tomu účelu, aby každého roku dne 9. února udílena byla odtud od-

měna žáku nejvyšších dvou tříd c. k. akademického gymnasia za vynikající prospěch ve studii, zejména v matematice a fyzice.

*Základ fondu činí 2000 K.*²⁰⁶

Odborná práce

Karel Pánek napsal několik matematických a fyzikálních článků, které uveřejňoval ve výročních zprávách c. k. akademického gymnasia; v roce 1877 sepsal práci *Soustava čísel Bernoulli-ho a jich užití*, o dvacet let později *Výklad dynamického stroje pro školy střední na základě magnetického a Interference na základě numerického*. V *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky* uveřejnil v roce 1884 soutěžní *Geometrickou úlohu*, o rok později populární vzdělávací článek *O dělitelnosti čísel dekadických jedenácti*, v roce 1891 článek *Drobné pokusy fyzikální*.

K. Pánek nebyl teoretik, snažil se o praktické využití vědy. Věnoval tomu celý život a většinu svých skromných prostředků. V únoru 1884 přihlásil u c. k. ministerstva obchodu svůj vynález – *elektrický aparát pro kontrolu a ochranu výhybek a železničních tratí*. Přístroj měl znemožňovat srážky vlaků; v každém okamžiku udával, které nádražní koleje jsou volné a které obsazené.²⁰⁷ Současně ministerstvu oznámil, že ze svého ročního služného (600 zl.) pořídil *hrubý model*, ale na *úplný vzorný model* jeho skromné prostředky nestačí. Požádal o dotaci 2 000 zl. k ověření vynálezu.

V květnu obdržel odpověď, že peněžní podpora není možná, a v prosinci byl úředně zpraven, že jeho vynález byl prozkoumán, shledán úplně správným, ale že je značně komplikovaný, a proto nelze na státní útraty nechat zhotovit model.

Karel Pánek se nenechal odradit, utrácel za pokusy, konstruoval nové modely tak, aby přístroj zjednodušil. V červenci 1886 podal vládě nový projekt, stejně kvalitní, ale jednodušeji proveditelný, a upozornil, že jeho vynález mohl zabránit nedávnému železničnímu neštěstí. Nakonec poprosil alespoň o subvenci 500 zl. na zhotovení přístroje a sliboval, že peníze vrátí, kdyby komise shledala jeho návrh nezpůsobivý.

Než o žádosti rozhodnuto, stalo se zase neštěstí u Mödlingu. Ihned (bylo to v září 1886) professor zaslal dodavek k žádosti své do Vídně, v němž dí „že užitím jeho přístroje podobné neštěstí ani při úplné nebdělosti strojvůdcově nemohlo by se přihoditi, poněvadž topič i ostatní personál na každém strážním domku by musili viděti zelené světlo, které značí: Jeďte pomalu, vlak před vámi nepřejele ještě předepsanou distanční marku.“

A týž ještě měsíc září došla konečná poslední rozhodná odpověď s vyšších míst, že není prostředků na subvence podobného rázu. Odpověď na pohled poněkud nemilosrdná, ale bohužel správná. Praktičtější vynálezcové, nežli byl náš Pánek, obrazení se stran financování svého vynálezu docela jinam nežli do ministerií. ([Wi], str. 23–24)

²⁰⁶ XXXI. roční zpráva c. k. akademického gymnasia v Praze za školní rok 1904/5, str. 54–55.

²⁰⁷ Více o vynálezu viz [Wi], str. 23.

Vzpomínky

Ukončeme vyprávění o Karlu Pánkovi několika vzpomínkami jeho kolegů a žáků:

Ale klamal by se, kdo by myslil, že tíhu a nezdary života bylo na Pánkovi znáti. Ani slůvko stesku nebo žaloby nikdáž nevyklouzlo z úst dobrého člověka toho. Vždy býval mezi námi stejně usmívavý, my ani tušení neměli o pravých plánech jeho a jich stroskotání. Pánek s tváří klidnou a spokojenou krájíval si v deset hodin svoje jablíčko, rozhazoval dobráckým a veselým okem svoje výborné ale neškodné štipky a vtípy a všude ho bylo plno. Byl to člověk se světem i samým sebou dobře vyrovnaný a psychologický výklad k této rovnováze jeho duševní jest jedině ten, že Pánek byl muž věřící, nalézající při všech svízelných života útěchu, posilu v silné víře, jež byla oddaná a beze stínu jakékoli skepse. Se svou zbožností Pánek nechodil na veřejný trh, nevěděliť ani všickni, kdož ho znali, že první jeho ranní cesty vedou do kostela. A na druhou stranu přec zase nezapíral přesvědčení svého. Platí věru o něm slovo biblické, že byl muž upřímný, bojící se Boha, vystřihající se zlého, nemající hořkosti v duši, ani když byl obličen tesknotami.

Po světské stránce byl to člověk bez potřeb. Tak trochu Diogenes. „Znal jsem jej dobře,“ tak psal prof. Metelka po Pánkově smrti, „a vážil jsem si ho velice pro jeho vzácnou povahu; lituji, že Jste ztratili muže tak výborného, jehož laskavost k žákům měla by jako odkazem přejíti na jeho nástupce.“ ...

Pánek byl profesorem – otcem, učil nejen matematice a fysice, ale i poctivému, pracovitému a opravdovému životu. Ve škole nezapomínal nikdy na život, učení spojoval se životem, žákům svým ukazoval stále ven za zdi školní síně, ven do světa práce. Učil je tiché, ale pevné lásce k vlasti a národu, lásce, která pracuje a nehoruje, která tvoří a nemluví, která je poctivá a hrdá. Pánek byl při svých předmětech žákům akademického gymnasia nadšeným hlasatelem technického a průmyslového pokroku domácího i cizího, měl otevřené oči pro dnešní dobu a dnešní národní potřeby. ([Wi], str. 24)

Zikmund Winter vzpomínku na tohoto laskavého a moudrého učitele ukončil slovy:

Jediné štěstí na tom světě přece o něho zavadilo. Totiž to, že měl jemný blažený konec. Zmizel nám s očí tak náhle a rychle, že častokráte po tu chvíli čekáme, brzo-li se dvěře otevrou, a ten náš milý ochotný šafář školní, Karel Pánek, s dobráckým veselým okem vejde se svým jablíčkem zase mezi nás. ([Wi], str. 24)

JOSEF ÚLEHLA (1852–1933)

Rodina a studium

Josef Úlehla se narodil 16. března 1852 v Podivíně u Břeclavi, kde měl jeho otec Ludvík nevelký krupařský obchod. Josef byl velmi zvláštním dítětem; do čtyř let vůbec nemluvil. Rozuměl však česky i německy, neboť jeho matka Rosalie, rozená Soglová, byla německé národnosti a nikdy se nenaučila řádně česky. Pak se náhle rozmluvil a sám se naučil číst v obou jazycích. V pěti letech začal chodit do obecné školy v Boršově u Kyjova, druhou třídu navštěvoval v Huštěnovicích u Hradiště. Pak přestoupil do třetí třídy hlavní školy v Kyjově. Zde po dvou letech získal vysvědčení ze čtvrté třídy hlavní školy. To mu umožnilo přejít na německé piaristické gymnázium ve Strážnici, kde absolvoval první tři třídy. V roce 1867 rodina utrpěla těžkou finanční ztrátu (otcovo hospodářství stihl požár), a tak následující rok strávil doma. Sám se učil, aby mohl složit zkoušky za čtvrtou třídu. Propadl však z fyziky, neboť látku z učebnice nepochopil. To ovlivnilo jeho profesní život, který věnoval tvorbě učebních textů pro samouky. Na podzim roku 1868 vstoupil do čtvrté třídy slovanského gymnázia v Brně, kde na něho zapůsobili profesor Bartoš a inspektor Royt. Úlehla si pod jejich vlivem začal kupovat české i německé knihy, učil se anglicky, studoval dějiny a filozofii. Od počátku patřil k vynikajícím žákům zejména v přírodovědných předmětech.

Úlehla byl na gymnasiu také nespokojen, dostali právě do třídy nového profesora z matematiky, který málo znal a Úlehlu, který byl nejlepším matematikem ve třídě, úmyslně snižoval. To mohlo být pro Úlehlův prospěch osudným, zvláště že byl ze Strážnice slabý v řečech. Odpor profesorův začal tím, že jej Úlehla upozornil na nesprávnost, které se profesor dopustil, že napsal $i^2 = 1$ místo správného $i^2 = -1$. ([Ha], str. 23)

Ve škole byl stále více nespokojen, proto na Vánoce roku 1871 přestoupil ze sedmé třídy gymnázia do posledního ročníku učitelského ústavu v Brně.

Všechny studenty ucvacovala tehdy jakási horečka, aby šli k učitelství. Právě byl zrušen konkordát, škola vymaněna z církevního područí, nastávaly jí lepší časy, a rovněž i učitelům, jimž také zlepšeny platy. ... ([Ha], str. 22)

Na učitelském ústavu spolužáky udivoval rozsáhlými znalostmi. Založil vzdělávací kroužek pro méně nadané přátele a dal podnět ke vzniku školní knihovny. V létě roku 1872 učitelský ústav ukončil a získal oprávnění k výuce na obecných školách. Doma však z jeho rozhodnutí velkou radost neměli.

Otec nebyl rád, že syn šel k učitelství, zdál se mu učitelský stav u nás málo oceňovaným. ([Ha], str. 44)

Pedagogické působení

Na podzim roku 1872 získal J. Úlehla místo podučitele v Tvrdonicích u Břeclavi, kde poznal, jak obtížné povolání si zvolil. Bydlel v kabinetě, měl

problémy se služným, nedostatek paliva, o školu se nikdo nezajímal apod. Pečlivě vyučoval a po večerech studoval matematiku, dějepis, angličtinu a přidal i francouzštinu a ruštinu. O svých zkušenostech a těžkých začátcích napsal roku 1905 v článku *O povinnostech české inteligence k obecné škole*.

V následujících letech vystřídal řadu míst na Moravě. Učil v Bystřici pod Hostýnem (1873), Rozvadovicích na Hané (1873–1878), Vsetíně (1878–1881), Bilanech (1882–1888), Velké Oslavici u Velkého Meziříčí (1888–1892), Příboře (1892–1897), Kloboukách u Brna (1897–1905), Jaroměřicích nad Rokytnou (1905), Strážnici (1905–1912) a Lípově u Strážnice (1918–?). Byl podučitelem, učitelem i ředitelem, v letech 1912 až 1918 inspektorem českých obecných škol ve Vídni.

J. Úlehla byl výborný a všestranně vzdělaný učitel. Miloval Moravu, své žáky i obyčejné lidi. Neustále studoval, snil o svobodné škole, vzdělaných učitelích a rozvoji českého školství. Od roku 1873 se nezvykle důkladně a dlouho připravoval ke zkoušce učitelské způsobilosti pro měšťanské školy z oboru přírodních věd a matematiky. Složil ji teprve v říjnu roku 1883. O jeho přípravě mnohé vypovídá stať *Jak se učiti*, která vyšla v *Listech paedagogických* v roce 1899. Úlehla se snažil ukázat mladým, jak se připravit na zkoušku a jak učit. Chtěl také povzbudit začínající učitele k celoživotnímu studiu a odborné práci. Ocituje úryvek, který odráží Úlehlův názor na studium matematiky:

O mathematice praví Úlehla, že k ní jako k hudbě jest třeba zvláštního nadání. »Proto radím při mathematice, jako bych radil při hudbě, aby jí nechal, kdo k ní nadání nemá. Tu je potřeba zvláštní obrazivosti, důvtipu, paměti, pozorlivosti, trpělivosti a citu pro zákonnost, kterých vlastností kdo nemá, darmo o studium to se pokouší. Při tomto studiu pozoruje se také stejná vymezenost talentu jako při hudbě, totiž talent se rozvine až po jistou hranici, ale přes tu nepřejde.« – Od studia mathematického odrážejí se samoukové tím, že se tu více než kde jinde setkávají s nesnáze, s temnými, nerozuzlitelnými překážkami. Jest jisto, že mnozí spisovatelé nejasnosti tyto zúmyslně způsobují, jiní pak mají podivuhodný dar, zatemňovati i nejobyčejnější věci tak, aby jim nikdo nerozuměl. Tím trpí nejen samouk, ale také student matematiky na vysokých školách. ([Ha], str. 49–50)

Žáci Josefa Úlehlu nesmírně ctili a milovali.

Naučil nás hodně počty. Celý zemský obzor jsme vypočítali. ... sama obchod vedu a všechno si sama vypočítám. ...

Míval dlouho do noci světlo. Lidé říkali, že doma študuje. Můj otec nemohl jednou něco vypočítat. Trápil se tím dlouho do noci. Pak mu napadlo, jestli p. učitel ještě svítí, že se ho půjde na to optat. Běžel tam, už bylo po půl noci. Přišel domů s radostí, že p. učitel ještě svítil, že mu to rád ukázal, vzal jen tužku do ruky a hned to měl vypočítané. ([Ha2], str. 123–124)

Nadřizení ho neměli příliš v lásce, neboť nezapadal do obrazu venkovského učitele. Nenavštěvoval bohoslužby, organizoval divadelní představení, zakládal knihovny, rád působil také mimo školu (přednášel, organizoval besedy, vzdělávací kroužky, doučoval dospělé, prosazoval výuku v českém jazyce, přispíval

do časopisů apod.). Obyčejné lidi někdy pobuřoval tím, že utrácel za knihy a studoval každý večer dlouho do noci. Okresní školní rady často řešily různá udání na jeho chování. Sám je provokoval publikováním kritických názorů na stav moravského školství. Není proto divu, že byl stěhován ze školy na školu, byl vyšetřován, byly mu udělovány důtky a napomenutí.

Nastalo vyšetřování, Úlehla předvolán k hejtmanovi, hájil se směle, že on jako učitel český jest úředně povinen uměti jen česky a tudíž že má dostávatí přípisy jen české. Došlo i k prudkému výstupu, při němž hejtman Úlehlovi hrozil četníky. Leč všecka obrana nebyla platna, Úlehla dostal důtku. ([Ha], str. 55)

V osmdesátých letech se Úlehlovo pronásledování ještě zhoršilo, neboť směle projevoval svá národnostní i politická přesvědčení. Rozšířily se o něm pomluvy, že je ve spojení s Ruskem a že chce na Moravě zavést pravoslaví. A tak byl z trestu stěhován na malé školy, aby měl ztížen kontakt s přáteli, mezi něž patřili např. J. Herben, K. V. Rais a J. Lošťák. Právě posledně jmenovaný se zasadil o jeho přechod na chlapeckou měšťanskou školu v Příboře. Během krátké doby J. Úlehla ukázal, že je výborným učitelem s neobyčejně širokými znalostmi a pestrou mimoškolní prací. Od roku 1894 Josef Lošťák usiloval o to, aby se J. Úlehla stal ředitelem příborské měšťanské školy, třikrát však neuspěl. V roce 1897 byl J. Úlehla jmenován pouze prozatímním učitelem a správcem nové měšťanské školy v Kloboukách u Brna. Ředitelem se však nestal; po dlouhých průtazích byl ustanoven jen definitivním učitelem.

Porady s Josefem Úlehlou byly živé, debatní, radostné a plodné, iniciativné, povzbuzující, vzrušující.

Sám připravoval pomůcky: nalepil rozstříhané příklady na lístky, sháněl výstřížky z novin pro učbu, hledával často kolik dnů na př. kurs zlata po bankách, pro element. počty na lístky kreslil lupínky rostlin (o 1, 2, 3 atd. lupíncích), pro čtení robil psané litery posypané pískem pro hádání hmatem. ([Ha2], str. 139–140)

V roce 1905 přešel Josef Úlehla na vlastní žádost do Jaroměřic nad Rokytnou, kde jeden rok učil na dívčí škole. Zde navázal těsné přátelství s básníkem O. Březinou. Po roce se vrátil na rodné Slovácko; konečně získal místo ředitele školy ve Strážnici. Tady napsal nejlepší práce, ač ho prostředí nesmírně zklamalo, neboť měl neustálé spory se školní radou a inspektorem. Usiloval totiž o odstranění vlivu místní církve na školní výuku, o rozšíření školy a o nové vybavení školního kabinetu, navíc poskytoval značnou volnost učitelům i žákům.

V roce 1912 odešel do Vídně, kde byl jmenován inspektorem českých obecných škol. V roce 1918 se vrátil na Moravu; v Lípově u Strážnice založil tzv. „volnou“ měšťanskou školu.

Josef Úlehla zemřel dne 22. prosince 1933.

Rodinný život, děti

Doplňme ještě stručnou informaci o Úlehlově rodině. V roce 1877 se oženil s Eleonorou Distlovou z Kladna, v manželství se narodily děti Svetozar

a Božena. V roce 1887 Eleonora po dlouhé nemoci zemřela; na podzim téhož roku se Úlehla oženil s Emmou Schmidtovou ze Vsetína. Ve druhém manželství se narodili synové Vladimír (1888–1947) a Miloslav (1890–1965).²⁰⁸

Starší syn Vladimír byl všestranným vědcem, znalcem lidového umění, hudebním folkloristou a spisovatelem. V letech 1921 až 1947 působil na Masarykově univerzitě v Brně, kde vytvořil školu rostlinné fyziologie a podnítil zájem mladé generace o biochemii a biofyziku. Jeho práce *Studien zur Lösung des Windeproblems* (1920) a *Rok s rostlinami* (1941) získaly mezinárodní uznání. Vladimír Úlehla se věnoval také filozofii přírodních věd, napsal řadu prací, z nichž nejznámější se staly *Zamyšlení nad životem* (1939), *Za oponou života. Doměňky o podstatě života* (1940) a *Život vesmírný. Doměňky o původu života* (1944). Fascinovalo ho filmové umění, proto natáčel růst rostlin (práce *Pohyby rostlin* (1928)) a v letech 1931 až 1932 natočil vlastní film *Mizející svět*, který ho přitáhl k folklóru. Jeho zájem o hudební folklór vyvrcholil v dílech *Padesát moravských písní* (1941) a *Živá píseň* (1949), projevil se také tím, že v letech 1941 až 1947 vedl umělecký soubor moravských tanců a zpěvů. Jeho syn Jiří (nar. 1924) je český botanik, který se věnuje studiu vztahů mezi počasím a fyziologií polních rostlin. Jeho nejvýznamnější prací jsou *Závlahové režimy a počasí* (1982).

Mladší syn Josefa Úlehly Miloslav se stal právníkem. Jeho syn Ivan Úlehla (1921–2004), teoretický fyzik, pracoval v letech 1955 až 1985 v různých vědeckých centrech v Anglii, Francii, Rusku a také při OSN. V letech 1967 až 1975 učil na přírodovědecké fakultě UK, v letech 1975 až 1985 řídil Nukleární centrum UK, v letech 1980 až 1986 pracoval jako externí profesor filozofie přírodních věd na filozofické fakultě UK. Napsal řadu prací z fyziky elementárních částic a teorie atomového jádra a několik studií o filozofii a historii fyziky. Byl též aktivním členem a předsedou Jednoty československých matematiků a fyziků.

Odborná práce

Josef Úlehla byl neobyčejně a všestranně nadaný učitel. Zajímal se o rozvoj přírodních věd, historii, filozofii, politiku a moderní jazyky. Od 90. let 19. století byl „duchovním vůdcem“ moravských učitelů. Psal metodické a didaktické články, které nejprve vycházely v časopisech *Krok*, *Osvěta*, *Živa* aj., později v rámci jeho spisů nebo jako drobné knížky a brožurky. Předával tak své zkušenosti mladším kolegům, psal o učitelském povolání, postavení a platech učitelů, všímal si i jejich práce a povinností, apeloval na celoživotní sebevzdělávání.²⁰⁹

²⁰⁸ Více viz Ivan Úlehla: *Vladimír Úlehla*, Universitas Masarykiana, Edice osobnosti, Brno, 1994.

²⁰⁹ Jmenujme nejznámější Úlehlovy práce o školství: *Čtení o přírodě*, Fr. Šašek, Velké Meziříčí, 1892, *Listy paedagogické*, Dědictví Komenského č. 16, Praha, 1899 (druhé vydání 1904), *Snahy a cíle pokrokového hnutí v učitelstvu moravském*, vlastním nákladem, Praha, 1901, *Jak se učit*, Brno, 1902, *Co čísti*, Praha, 1903, *První krok naší svobody*, Polygrafie, 1919, *O povinnostech české inteligence k obecné škole*, Nákladem Času, Praha, 1905, *O budoucí volné škole československé*, Moravská Revue, Brno, 1920, *Zkoumání o výchově*

Na konci 19. století prosadil zřízení pedagogické edice *Dědictví Komenského*, v níž vycházely vzdělávací a popularizační spisy a knihy. V roce 1903 se stal předsedou spolku *Moravského učitelstva*; propagoval myšlenky volné školy, organizoval kulturní i společenský život moravských učitelů. Zasloužil se také o založení *Pedagogického Sborníku*, který pět let redigoval.²¹⁰

Proslavil se především překlady anglických filozofů a myslitelů. Přeložil např. práce H. Spencera (1820–1903),²¹¹ E. Blackwellové (1821–1910)²¹² a R. W. Seton-Watsona (1879–1951).²¹³

Josef Úlehla znal význačné pedagogické směry a hnutí, promýšlel zásady slavných školských reformátorů a četl knihy v několika světových jazycích. Prokazují to jeho spisy a články. Svou činností i svým školním programem se nesmazatelně zapsal do dějin moravského školství.

Napsal učebnice matematiky a přírodopisu pro měšťanské, obecné, chlapecké i dívčí školy.²¹⁴

Josef Úlehla sice celý život učil „jen“ na obecných nebo měšťanských školách, ale přesto napsal dvě knížky, které byly určeny středoškolským studentům nebo zájemcům o studium na vysokých školách, kteří si chtěli rozšířit nebo doplnit matematické znalosti.

Napsal *Dějiny matematiky*, které vyšly v edici *Dědictví Komenského* v Praze v roce 1901 jako svazek č. 3 (první díl, 245 stran) a v roce 1913 jako svazek č. 15 (druhý díl, 337 stran). Stručně zachycují vývoj matematiky od starověku až do poloviny 19. století; druhý díl obsahuje i životopisy slavných světových i českých přírodovědců. Josef Úlehla, jak je z předmluvy patrné, nepovažoval tuto knihu za svoji původní odbornou práci. Tvrdil, že ji jen sestavil z dostupných německy a francouzsky psaných dějin matematiky a fyziky (vyšel např. z M. Cantora, J. Ch. F. Höfera, A. Eisenlohra, G. C. Ch. Maspera a J. É. Montucla). Měla rozšiřovat znalosti učitelů měšťanských škol a ukazovat studentům krásu matematiky prostřednictvím její historie, a tak je motivovat k dalšímu studiu.

V roce 1906 vyšla v Praze v edici *Dědictví Komenského* jako svazek č. 63

člověka, *Dědictví Komenského*, Praha, 1922–1927, *Moje odpověď*, Ústřední spolek moravského učitelstva, Brno, 1928, *Rozpravy metodické*, *Dědictví Komenského* č. 289, Praha, 1929, *Plemenné povahy lidské*, vlastním nákladem, 1932, a *Několik listů Josefa Úlehly*, vydal Fr. Táborský, Nákladem Radhoště, Praha, 1934.

²¹⁰ Sborník byl nahrazen *Pedagogickými Rozhledy*, které od roku 1907 redigoval F. Drtina.

²¹¹ H. Spencer: *Vychování rozumové, mravní a tělesné*, Rohlíček a Sievers, 1878, a *Dané pravdy mravoučné*, Přerov, 1895 (druhé vydání, Bayer a Šálek, 1905). Poznamenejme, že oba překlady oceňoval T. G. Masaryk.

²¹² E. Blackwellová: *Rada rodičům o mravní výchově*, J. Laichter, Praha, 1900.

²¹³ R. W. Seton-Watson: *Národnostní otázka v Uhrách od Scota-Viatora*, A. Piša, Praha, 1913.

²¹⁴ Napsal např. třídílnou *Počtenici pro měšťanské školy chlapecké*, která vyšla v Praze v roce 1909 a dočkala se několika vydání. V letech 1909 až 1912 vyšla v úpravě pro dívčí školy a krátce na to i pro školy občanské. Verze pro občanské školy měla nejméně pět vydání (5. vydání je z roku 1930) a byla přeložena i do slovenštiny (slovensky vyšla v letech 1923 a 1924). V roce 1899 Úlehla spolu s J. Groulíkem vydal učebnici *Přírodopisu* pro měšťanské školy, která po úpravách vycházela až do roku 1936 (měla verze pro školy chlapecké i dívčí).

Úlehlova učebnice *Poččet infinitesimální* (130 stran). Úlehla se snažil vyplnit mezeru v programu tzv. „knihovny encyklopedické“ v oblasti matematiky. Kniha obsahuje základy diferenciálního a integrálního počtu. Byla určena k samostudiu absolventů učitelských ústavů, kteří chtěli pokračovat ve studiu na univerzitě, ale neměli dostatečné znalosti středoškolské matematiky. Nepodává ucelený výklad vyšší matematiky, ale jen stručný soupis základních vět bez důkazů, který je však doplněn množstvím jednoduchých, názorných i složitých řešených příkladů. Zdá se, že se osvědčila. Svoji stručností, názorností a množstvím řešených příkladů výborně vyhovovala samostudiu. V roce 1944, kdy byly české vysoké školy již pátým rokem uzavřené, vyšla Úlehlova knížka v Telči jen nepatrně upravená pod názvem *Vyšší matematika bez učitele. Počet infinitesimální* (138 stran). Nové vydání připravili F. Navara a M. Litomiský; změnili pouze symboliku, upravili terminologii a přidali drobné vysvětlující poznámky.

Ocitujme na závěr dvě Úlehlovy matematické hříčky.²¹⁵

Překupnice nakoupila si vajíček po 2 kr. Byla neopatrná a 10 si jich rozbila. Ostatní prodávala po půl třetím krejcaru a ještě vydělala 30 kr. Kolik koupila vajíček?

Hospodář měl bečičku na 8 litrů a tu měl plnou vína. K němu přišel soused a prosil ho, aby mu polovici toho vína přepustil. Přinesl si na to bečičku, do které se vešlo 5 litrů. Když hospodář chtěl sousedovi odměřiti 4 litry vína, nemohl nikde nijaké najíti míry, až se mu kdesi namanula malá bečička třílitrová. Tou bečičkou si vypomohl. Přelával víno z bečice do bečice tak dlouho, až mu zůstaly v jeho bečici 4 litry a v sousedově také 4 litry. Jak to udělal? ([Ta], str. 36–37)²¹⁶

Vzpomínky

Úlehlovi spolupracovníci na něj ještě po letech vzpomínali s láskou:

K nám učitelům na škole choval se ředitel Úlehla jako přítel, jako rovný k rovným, bylo-li kde třeba slov, činil tak vždy s největší šetrností, nikdy ve formě rozkazu, vždy jako přátelskou poradou. První úřední instancí nám nebyl ředitel, jak se to jinde tak zřetelně cítívá, ředitelna nám nebyla tajemnou místností úřední, do níž se leckde vstupuje s jakýmsi mrazením po zádech a hlubokými poklonami. Do ředitelny chodili jsme na návštěvu, abychom si s řed. Úhlelou pohovořili, neodešel jsem nikdy ze školy, abych se nezastavil v ředitelně a nezeptal se, co jest nového, nepřišlo-li něco ze světa. ([Ha], str. 84)

Ve svém životě byl na poradách, kde poučoval přímo učitele příklady, propočítával je hned a vášnivě na tabuli, zejména životní pravdivost, logiku příkladu dokumentoval nejrůznějšími způsoby početními, zvláště dělením, zkouškou. ... Udivoval učitele i děti pamětným, přesným výpočtem, hříčkami a tajnostmi

²¹⁵ Původně byly určeny pro kalendář, ale ukázaly se příliš těžké.

²¹⁶ Řešení: Obchodnice koupila 110 vajíček. Hospodář musel víno 7x přelávat: (8, 0, 0), (3, 5, 0), (3, 2, 3), (6, 2, 0), (6, 0, 2), (1, 5, 2), (1, 4, 3) a (4, 4, 0); první číslo označuje počet litrů v hospodářově bečičce, druhé v sousedově a třetí v malé bečičce.

početními, jenž ovšem rád sdělil, hádankami početními i přírodopisnými. ...
 ([Ha2], str. 139–140)

LITERATURA:

- [Be1] Bečvářová M., *Z historie Jednoty 1862–1869*, edice Dějiny matematiky, svazek č. 13, Prometheus, Praha, 1999.
- [Be2] Bečvářová M., *Eukleidovy Základy, jejich vydání a překlady*, edice Dějiny matematiky, svazek č. 20, Prometheus, Praha, 2002.
- [Be3] Bečvářová M., *Augustin Pánek*, Učitel matematiky **10** (2001/02), 60–64.
- [Be4] Bečvářová M., *Augustin Pánek (1843–1908)*, in *Matematika v proměnách věků III*, edice Dějiny matematiky, svazek č. 24, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha, 2004, 206–234.
- [Be5] Bečvářová M., *Karel Pánek*, Učitel matematiky **10** (2001/02), 253–256.
- [Be6] Bečvářová M., *Josef Lošťák*, Učitel matematiky **11** (2002/03), 218–227.
- [Be7] Bečvářová M., *Josef Úlehla (1852–1933)*, Učitel matematiky **13** (2004/05), 39–48.
- [Be8] Bečvářová M., *Josef Smolík (1832–1915)*, Nakladatelství ČVUT, Praha, 2007.
- [Bz] Bezdiček J., *Československé střední školství v předpisech. Tradici a praxi*, Brno, 1934.
- [Ha] Havelka E., *Josef Úlehla. Život a dílo*, V Zábřeze. Tiskem a nákladem družstva knihtiskárny, 1912.
- [Ha1] Havelka E., *O pedagogických a školských reformách Josefa Úlehly podle jeho filosofie a jeho praxe*, Spisů Dědictví Komenského č. 320, Praha, 1933.
- [Ha2] Havelka E., *Úlehla. Vzpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám*, Nákladem Ústředního spolku učitelského na Moravě a ve Slezsku, Brno, 1922.
- [Ha3] Havelka E., *Úlehlovo životní dílo. Rozbor filosofický a pedagogický jeho Zkoumání o výchově člověka*, Nákladem Ústředního spolku učitelského na Moravě, Brno, 1925.
- [Ho] Houdek F., *Dějepis Jednoty českých matematiků*, Nákladem Jednoty českých matematiků, Praha, 1872.
- [Chl] Chlup O., *Středoškolská didaktika*, Brno, 1935.
- [Cho] Choděra V., *Hrst vzpomínek*, in *Tricet let pojistné techniky*, ed. J. Janko, Praha, 1935, pp. 87–92.
- [Ka] Kádner O., *Vývoj a dnešní soustava školská*, I. díl, II. díl, Sfinx, Praha, 1910, 1931.
- [Ko] Košťál R., *Vznik a vývoj pobočky JČMF v Brně (K padesátiletému trvání)*, Praha, 1967.
- [Le] Leclair A., *Lehrplan und Instruction für Unterricht an den Gymnasien in Österreich, I. Theil*, Praha, 1886.
- [Lo1] *Josef Lošťák*, Učitel **8** (1897), 186–187, 209–210.
- [Lo2] *Josef Lošťák. (Ku čtyřicátému výročí jeho paedagogické činnosti.)*, Komenský **32** (1904), 625–628.
- [Lo3] *Josef Lošťák*, Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě **8** (1908/9), 424–425.
- [Lo4] *Josef Lošťák*, Komenský **37** (1909), 337–340.
- [Pe1] Petr K., *Augustin Pánek*, Almanach ČAVU **20** (1910), 158–161.
- [Pe2] Petr K., *Augustin Pánek*, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky **41** (1912), 1–8.
- [Po] Posejpal V., *Dějepis Jednoty českých matematiků*, JČM, Praha, 1912.
- [Pt] Potůček J., *České učebnice matematiky na středních školách v období 1900–1945*, kandidátská disertační práce, MFF UK, 1992.
- [Qu] Quadrat O., *Kritické poznámky k vývoji učení technické chemie na VŠCHTI a vzpomínky na studium chemie z let 1904–1908*, in *Sborník vysoké školy chemicko-technologické v Praze*, Praha, 1966, 113–124.

- [Re] Řehořovský V., *Za † inspektorem Josefem Lošťákem*, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky **38** (1909), 438–439.
- [Ta] Táborský F., *Několik listů Josefa Úlehly*, Nákladem Radhoště, Praha, 1934.
- [To] Toman J., *Vzpomínky z německého ústavu učitelského v Olomouci*, Moravskoslezský věstník pensionovaného učitelstva **3** (1933), 206–208.
- [Ve] Velflík A. V., *Dějiny technického učení v Praze, díl I. a II.*, Unie, Praha, 1906, 1909.
- [Vr] Vrána S., *Josef Úlehla. Jeho myšlenky a snahy o novou školu. K sedmdesátým narozeninám jeho sestavil ...*, Nákladem Vydavatelského odboru Ústředního spolku učitelského na Moravě a ve Slezsku, Brno, 1922.
- [Vs] Veselá Z., *Dokumenty z vývoje české střední školy 1849–1939*, SPN, Praha, 1973.
- [Wi] Winter Z., *Karel Pánek*, XXX. roční zpráva c. k. akademického gymnasia v Praze 1903–1904, 22–24.